

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1960

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1959-1960. E.J. Brill,
Leiden 1960

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003196001_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Variaties over artikel 1

Door J.G. Bomhoff

In 1758 werd een letterlievend genootschap opgericht met die aardige naam 'Minima crescunt'. Zouden we vandaag mogen zeggen, dat 'heel kleine dingen groot geworden zijn', als we er ons rekenschap van geven, dat uit dit letterlievend genootschap in 1766 de Maatschappij der Nederlandse letterkunde is ontstaan?

Over zes jaar vieren wij dus, Deo volente, ons tweede eeuwfeest. We zullen dan beschikken over een geschiedenis der Maatschappij, die ons medelid, Dr. Kossmann, ons heeft toegezegd. Het mag lichtelijk voorbarig heten ons nu al zorgen te maken over die feestviering. Maar het is wel goed bijtijds een balans op te maken van de activa en passiva onzer Maatschappij, opdat de feestgangers van 1966 - en daar hopen we allemaal bij te zijn - een goede reden, en niet alleen een overjarig voorwendsel hebben, om feest te vieren. Van de 'Schuttersdoelen', waar weleer de Maatschappij bij haar oprichtingsvergadering bijeenkwam, is zij verhuisd voor haar jaarvergadering naar een saaie collegezaal van de Leidse Academie, voor haar maandvergadering naar een stemmig zaaltje in het Snouck-Hurgronjehuis van dezelfde Leidse Academie, voor haar bestuursvergadering naar de fraaie kamer van de bibliothecaris van nogmaals dezelfde Leidse Academie; een eigen lokaal, hoe bescheiden ook, bezit de Maatschappij in 1960 niet. Wel heeft zij in die twee eeuwen een overrijke boekenschat aangelegd, waartoe ook haar eigen uitgaven behoren. Maar als we ons de etymologie van het woord bibliotheek herinneren, dan kunnen we nauwelijks zeggen, dat zij een eigen bibliotheek heeft, omdat de thèkè, waarin haar biblia vertoeven, de Leidse Universiteits Bibliotheek is. O ja, we hebben wel een archiefkast. Wat hebben we nog meer? Een beetje kapitaal en dan innen we jaarlijks de contributie van onze betalende leden en sedert een jaar krijgen we subsidie uit 's Lands kas. Wie nu na welhaast 200 jaar de materiële basis van onze Maatschappij smal vindt en de spreuk 'Minima crescunt' ironisch wil verstaan, heeft onze indrukwekkende boekerij vergeten, een nationaal bezit van de eerste orde, en vooral: hij vergeet, dat het bij een vereniging als de onze allereerst gaat om de

bezieling, het enthousiasme en de werkdrift onzer leden. Dat is ons bedrijfskapitaal. Wat ligt er dan meer voor de hand dan dat ik U, toekomstige feestgangers in 1966 van het tweede eeuwfeest, uitnodig U te bezinnen op de kansen van onze Maatschappij en onze taak hierbij? Nu zult U verstaan, dat ik deze jaarrede genoemd heb: Variaties over artikel één, noch zult U mij kwalijk nemen, dat ik de jongste leden in ons gezelschap dit artikel voorlees: 'De Maatschappij der Nederlandse letterkunde, gevestigd te Leiden, heeft ten doel de bevordering der studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde en van de beoefening der schone letteren'.

Dat deze, onze Maatschappij enig is in ons land, hoeft niet apart gezegd, maar wel moet er gewezen worden op haar onbaatzuchtig karakter. Dat zal dan ook de reden zijn, dat in 1905 de Vereniging van Letterkundigen werd opgericht, die een dubbel doel heeft. Ik lees U uit h  r statuten voor het artikel, dat dit dubbel doel omschrijft en vraag Uw aandacht voor de volgorde der doelstellingen: 'Het doel der vereniging is het behartigen van de belangen der Nederlandse letterkundigen en de bevordering van de Nederlandse letteren'. Men begrijpe mij goed: ik vind het een gelukkige omstandigheid, dat de Nederlandse auteurs een vereniging hebben, die voor hun belangen vecht en waarvan dus lid te zijn, hun welbegrepen eigenbelang is. Met enige overdrijving zou men kunnen beweren, dat de Vereniging van letterkundigen de economische onderbouw levert aan die leden van onze Maatschappij, welke zich 'auteurs' durven noemen van Nederlandse werken, die behoren tot de schone letteren (art. 6, ad a.). Het kan daarenboven onze Maatschappij niet onverschillig zijn, waar haar doel is 'de beoefening der schone letteren', dat het de auteurs van die schone letteren goed ga. Ik zie dan ook de verhouding van die twee zusterverenigingen treffend uitgebeeld in het verhaal van Martha en Maria, maar men moge het niet als profanatie beschouwen en nog minder als een uiting van hoogmoed, als ik aan het woord der Schriften herinner, dat Maria het goede deel heeft uitgekozen (Luc. X, 42).

Is dus het lidmaatschap van de Vereniging een eer, omdat het de erkenning inhoudt, dat men 'auteur is van tenminste twee uitgegeven Nederlandse werken, behorend tot de schone letteren' (art. 1 van het Huishoudelijk reglement), de Maatschappij zegt in art. 4 van de Wet, dat tot gewone leden benoemd kunnen worden 'Nederlanders, die als beoefenaars of bevorderaars der Nederlandse taal- en letterkunde,

geschied- en oudheidkunde of schone letteren of uit hoofde van het door hen beklede ambt die onderscheiding waardig zijn'. Uit art. 1 volgt impliciet, wat in art. 4 expliciet gezegd wordt: het is een eer, lid te zijn van onze Maatschappij, immers men kan slechts benoemd worden, als men die onderscheiding waardig is.

'Honos, onus' zeiden de oude Romeinen. Zo wij al onze contributie betalen, valt het velen onzer ca. 750 Noordnederlandse geëerde leden toch te zwaar de jaarvergadering, laat staan de maandvergadering te bezoeken. Nu is dit slechts één der vele werkzaamheden van de Maatschappij, maar het moet ons ter harte gaan als een gewetensvraag of wij volgens de woorden van art. 2, die ten deze artikel 1 omschrijven: 'alles aanmoedigen wat tot bloei der Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde en schone letteren strekken kan'. (art. 2, alinea 3). Als wij daar geen lust toe hebben, zouden wij eigenlijk als eerlijke mensen voor de eer van het lidmaatschap moeten bedanken, terwijl ons, als we van mening zijn, dat de Maatschappij hiertoe niet in staat is, art. 3 van de Wet ter beschikking staat. Dit artikel gaat over de ontbinding der Maatschappij.

Als we nadenken over het doel van onze Maatschappij - het bevorderen der studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde, het bevorderen van de beoefening der schone letteren - kan het ons niet ontgaan, dat hier sprake is van een merkwaardige tweeheid: studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde en beoefening der schone letteren. Het gaat onze Maatschappij om de bevordering der Nederlandse beschaving (zie artikel 4, ten tweede).

Dames en Heren, als wij de Nederlandse beschaving willen bevorderen naar de geest der Maatschappij, dan moeten we eerst, volgens tegenwoordig spraakgebruik, de situatie analyseren, m.a.w. de vraag beantwoorden: Hoe staat het met de studie van de Nederlandse taal, van de Nederlandse letterkunde en van de Nederlandse geschiedenis, en hoe met de beoefening der schone letteren? U zult het met me eens zijn, dat we de beantwoording van deze pompeuze vraag maar moeten overlaten aan de schaarse nationale feestredenaars, die ons land rijk is. Nochtans, zo velen als we hier zijn, hebben we er wel enige losse ideeën over en ik maak gebruik, als U wilt misbruik, van mijn plaats hier, als ik U de mijne ter overweging aanbied. Ik zal me daarbij houden aan de studie der Nederlandse taal- en letterkunde en de beoefening der

schone letteren, wel wetend, dat ik daarbij onrecht doe aan de studie van de Nederlandse geschiedenis en oudheidkunde, maar ik moet me beperken en spreek bij voorkeur over zaken, waar ik althans enig verstand van meen te hebben.

Wat is toch die waarde van de eigen Nederlandse cultuur en speciaal van de eigen Nederlandse letterkunde, waar we stilzwijgend van uitgaan. Men heeft wel eens gezegd: we zijn een natie van kooplieden. Naar buiten geloven we wel aan de waarde van onze artikelen. Zoals we graag klompen exporteren, waar we zelf bij voorkeur niet op lopen, vinden we, dat het buitenland nu eindelijk eens kennis moet nemen van onze literatuur. Zullen we daarbij denken aan die Amerikaanse minister, die van oordeel was, dat wat goed is voor Ford, ook goed is voor Amerika, of eerder aan de witgejaste man op het reclameplaatje: 'De dokter geeft het zijn eigen kinderen!' De vraag keert weer: geloven we zelf aan de eminente waarde van ons artikel: zijn we overtuigd van de betekenis onzer nationale geschiedenis voor ons en onze kinderen binnen het kader van de Europese of wereldgeschiedenis? Zijn we overtuigd van de waarde van onze Nederlandse taal boven Engels, Frans, Duits en Spaans voor ons zelf en onze kinderen? En tenslotte, geloven we aan onze eigen literatuur naast de Franse, Engelse, Duitse, Italiaanse en Spaanse?

Ik voor mij meen, dat deze vragen in onze situatie zo langzamerhand bezig zijn gewetensvragen te worden. Men zegt: de Europese integratie staat voor de deur; eerst economisch, dan politiek. Ik vraag: en dan cultureel? Ik vraag in alle ernst: is onze eigen Nederlandse cultuur bezig een interessant stukje folklore te worden? Anders en eerder gezegd: wat voor zin heeft het kinderen de Nederlandse taal en de Nederlandse literatuur te leren, als hun ouders en zijzelf dromen van- en hopen op emigratie! Natuurlijk, we hebben en houden onze nationale schilderkunst. Maar Rembrandt en Van Gogh zijn exportartikelen; het zijn internationale waardegoederen, ongetwijfeld gekenmerkt door hun nationale oorsprong, maar bijna integraal toegankelijk ook voor de buitenlander. Ik misgun het hun niet: het is een zoetzure vreugde in een zaal van het Rijksmuseum alle talen te horen behalve de eigen, zo goed als het een grappig effect geeft, dat onze stranden bevolkt worden door horden uit Oost en Zuid, waar ge ter zelfdertijd Uw landgenoten kunt gaan opzoeken aan de Rivièra of in Spanje. De activiteiten der V.V.V.'s zijn nog nimmer geremd door de nationale zorg omtrent overbevolking. Het enige artikel, dat we niet kunnen exporteren, noch aan

buitenlanders onder floodlight kunnen vertonen is: onze taal, onze literatuur, onze geschiedenis. Het is het onvervreemdbaar hart van onze cultuur. We kunnen onze boter aan het buitenland verkopen en zelf margarine eten. Van onze overwinst kopen we dan benzine voor onze explosiemotoren. Jammer, dat dit niet met onze cultuurwaarden gaat. Ik heb eens iemand gesproken, die meende dat, als het moest, alle Nederlanders konden emigreren en na een korte omscholing van taal en werk een nieuw vaderland vinden, ook de schilders, ook de musici; maar hij gaf toe: voor hen, die de Nederlandse taal- en letterkunde, geschiedenis- of oudheidkunde of schone leteren beoefenen zag het er maar somber uit. Daar gaan we dan, wij mensen van de Maatschappij! Het Nederlands een gezinstaal, die je afleert, als je de grote wereld ingaat; onze geschiedenis, de geschiedenis van een gezin, die je vergeet als de krant je met de wereldconflicten confronteert: wat is Willem van Oranje, vergeleken met Eisenhower? Onze literatuur een lees oefening uit onze jeugd, maar Vondel kreeg immers nooit de Nobelprijs en hij wordt nimmer gespeeld in de theaters van Londen, Parijs, New York en Moskou. Gelukkig dat in de musea aldaar onze Rembrandts hangen! Onze Rembrandts?

Laat men deze boutade - maar is het een boutade? - niet verkeerd verstaan! Ik meen dat ordening op wereldschaal een levensnoodzaak is; dat een Europese economische en politieke integratie onvermijdelijk is; overigens het doet er niet toe, wat ik meen. Als het komen moet, komt het toch en is onze Maatschappij niet de keurbende om er tegen te strijden, maar met ons tweede eeuwfeest voor de boeg is het toch zinvol to vragen naar de waarden, waar onze Maatschappij voor staat, ook al zullen we op die vraag nooit een redelijk antwoord krijgen. Immers, het is mijn stellige overtuiging, dat tegenover de fascinatie van een wereldmarkt, in het perspectief van een eerst Europese, dan mondiale eenheidscultuur de meest innige nationale cultuurwaarden van taal, geschiedenis en literatuur voor het forum der redelijke evaluatie verbleken. Bewijs maar eens, dat een Nederlands schrijver ongelijk heeft als hij proberen gaat voor een Engels-lezend publiek te schrijven! De liefde voor de eigen taal, voor de eigen geschiedenis, voor de eigen literatuur is een kwestie van het hart; niet ongelijk de liefde, die een kind voor zijn moeder heeft. Dat kind kan ook niet staande houden voor het forum der redelijkheid, dat zijn moeder beter en liever is dan andere vrouwen! Maar het is zijn moeder! Zo en niet anders hoort een

mensenkind ook bij zijn volk. En als we dan aan dit, òns volk denken, dan beaam ik uit ganser harte, die prachtige, die waarlijk rhetorische vraag van onze Albert Verwey: 'Kan ooit een volk meer werkelijk worden verheerlijkt dan door zijn taal?' (Vondel's vers blz. 163).

Ingescheept als we zijn op onze vaderlandse schuit, zouden wij, leden van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde, ons moeten beschouwen als dat deel der bemanning, dat, getrouw als het is aan de wet der Maatschappij, die ons een Hippocratische eed is, getrouw blijven 'bevorderen de studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde en blijven beoefenen onze Nederlandse schone letteren' (art. 1). Waarom? Daarom!

De vraag komt nu op naar het hoe. Maar eerst moeten we de consequenties goed zien van ons waarom! Waarom zouden we die Nederlandse taal- en letterkunde bestuderen? Is deze oude, maar eeuwig jonge taal zo interessant om zichzelf wille of als een belangwekkend paradigma van taalgeschiedenis of taalstructuur, of omdat in die taal teksten overgeleverd zijn, eminent in zichzelf, maar voor ons, teksten van ònze voorouders, van onze landgenoten, omdat we in die taal ons zelf willen verstaan. Zullen we de vaderlandse geschiedenis lezen als een interessant fragment, een boeiend specimen van de Europese geschiedenis, of omdat het ònze geschiedenis is en wij er dit land en dit volk, dat het onze is, beter door kunnen verstaan? En zullen we de Nederlandse literatuur beschouwen als een bescheiden bijdrage aan de Westeuropese literatuurgeschiedenis, onze rijke middeleeuwse literatuur b.v. als illustratiemateriaal bij het beroemde boek van Ernst Robert Curtius, of zullen we ons er liefst in verdiepen, omdat het ònze literatuur is? Natuurlijk weet ik wel, dat deze alternatieven elkaar niet uitsluiten, maar ik meen, dat het duidelijk is, waartoe onze wet ons aanmoedigt. Wat de beoefening der schone letteren betreft: de wet vraagt van ons: 'aanmoedigen van alles, wat tot bloei der schone letteren strekken kan' (art. 2, alinea 3). Wat kan de Maatschappij er aan doen? Het is wel nuttig zich te binnen te brengen, dat De Gids, de Nieuwe Gids, Forum en wat er zo al aan literaire tijdschriften tot aan de allerjongste in ons vaderland verschenen is, buiten de Maatschappij om zijn ontstaan. De Maatschappij heeft noch de Tachtigers, noch de Experimentelen ten doop gehouden. Natuurlijk kunnen we prijzen geven, zeg liever prijsjes, die onze kunstenaars wel zo vriendelijk zijn aan te nemen, als het met hun waardigheid en gevoel voor eigen waarde strookt. De Maatschappij kan dan gelukkig

zijn haar plicht gedaan te hebben, ook wanneer, zoals onze secretaris me eens vertelde, de jonge kunstenaar, die onze Maatschappij met een prijs had vereerd en tot lid had voorgedragen, de prijs opstreek, nimmer bedankte en uit zijn zwijgen, zowel als uit zijn weigeren der kwitantie liet concluderen, dat hem het lidmaatschap der Maatschappij gestolen kon worden. De Maatschappij zag daarin geen reden tot spijt over het toekennen van haar prijs. Zij had, naar vermogen, haar plicht gedaan: het aanmoedigen der schone letteren.

Dames en Heren. Onze oude Maatschappij, bijna 200 jaar oud, met haar idealistische, belangeloze doelstelling, met haar appèl op het eergevoel van haar leden, is toch eigenlijk een ouderwets instituut, verrukkelijk ouderwets of wanhopig ouderwets: zegt U het maar! Zij heeft nochtans het klimaat van deze tijd niet mee.

Hoe moet zij haar doelstelling verwerkelijken in een land, waar iedereen het veel te druk heeft met andere zaken, waar dagelijks onze aandacht opgevorderd wordt door de daverende dingen der actualiteit, ons gepresenteerd door krant, radio en televisie. Voor de meeste kranten is een voetbalmatch nu eenmaal een oneindig groter evenement dan het verschijnen van een dichtbundel, een T.T. race belangrijker dan een boek over literatuur. Ik geneer me haast voor deze gemeenplaatsen onder verontruste intellectuelen; zij doen echter goed zich te binnen te brengen dat ieder recht heeft op zijn eigen hobby en dat de meeste stemmen gelden. Doch wat mij meer ergert, is, dat in de kunstrubrieken van kranten en weekbladen de uitvoerende kunstenaars, vooral die van de kunst met een kleine 'k' hoe langer hoe meer de aandacht absorberen. Ik zie wel eens veel gelezen kranten en weekbladen, waarvan de kunstrubriek uitsluitend bezet is met foto en biografie van radiozanger x en radiokomiek y. Ik lees ook wel eens toneelrecensies, waarin men vrijwel uitsluitend de prestaties van regisseur en spelers waardeert en de tekst van het stuk een voorwendsel lijkt voor de opvoering; wanneer die tekst goed is vind ik dit jammer. Tussen de besprekingen van films, concerten, toneelstukken, radio- en televisieuitvoeringen, heeft de bespreking van de Nederlandse schone letteren maar een heel klein plaatsje. Ik zei U reeds; onze Maatschappij heeft het klimaat van deze tijd niet mee.

Daar is meer: ik bedoel de verwaarlozing van ons nationaal literair erfgoed, het gemis aan historisch besef.

Wat onze oude literatuur betreft, lijden we waarlijk niet aan zelf-

overschatting. Gemeenplaatsen, dat deze literatuur en bloc vervelend en onbelangrijk is, zijn courante munt onder intellectuelen en scribenten, die beter moesten weten, ja zelfs onder leraren Nederlands ontmoet men er, die Vondel, Bilderdijk en Potgieter ongelezen op de vuilnisbelt van hun verachting gooien; eerst heette het dat die oude auteurs passie misten, nu worden ze conformist of seniel genoemd. Wij zijn met weinigen, die een hartelijke belangstelling hebben voor auteurs, ouder dan Multatuli. Zwaar door de Nederlandse regering gesubsidiëerde toneelgezelschappen spelen in geen geval Nederlandse toneelstukken van auteurs die het ongelijk hebben dood te zijn en dus niet voor aanmoediging in aanmerking komen. Daar is altijd nog de traditionele Gijsbrecht, terloops gezegd, een der eerste en zwakste stukken van Vondel. Als er eens een goed Nederlands stuk gaat, zorg dat je er gauw bij bent, anders is het al weer te laat. Vreemde manoeuvres: twee toneelgezelschappen, die in 1960 ter zelfder tijd Jozef in Dothan spelen, terwijl Vondel b.v. nog ruim een twintigtal andere, originele stukken geschreven heeft. Ik bezocht de tweede opvoering van Jozef in Dothan in de Amsterdamse stadsschouwburg. De zaal zat vol met leerlingen van middelbare scholen, die er, naar het leek, in klassikaal verband naartoe gedreven waren. O jawel, de jongens en meisjes waren stil en onder de indruk, maar tegelijk konden ze aanschouwen, dat de volwassenen er niet aan geloofden. Op het Holland Festival had de Nederlandse Comedie genoeg gedaan door maar weer eens Elckerlyc te spelen. Het andere stuk moest dan ook nodig van een buitenlander zijn, o zeker, een niet onaardig stuk van een 17e eeuwse, onbekende Spanjaard, maar ik voor mij had met muziek en ballet weleens de Granida van Hooft willen zien. Gelukkig dat het nationaal toneel van België aanwezig was met een nationaal product: 'De spiegel der minnen' van Colijn van Rijsssele. Maar is er één Nederlandse criticus geweest, die na kennisneming van de door een Noordnederlandse vrouw uitgegeven grondtekst, zoal niet protesteerde, dan toch refereerde, hoezeer de Vlaamse bewerker en de Vlaamse regisseur de strekking van het stuk geforceerd hadden?

Het ware onrechtvaardig hier alleen de directies der Nederlandse toneelgezelschappen in gebreke te stellen. Het heet dat ze rekening houden met de wensen van het publiek. Ik heb U gezegd, dat het klimaat van vandaag niet gunstig is voor de verwerkelijking van wat de Maatschappij beoogt. Wilt U een ander bewijs? Het is vandaag nagenoeg onmogelijk een uitgave van een grote tekst uit onze middeleeuwen, uit

onze Gouden Eeuw, uit onze 18e en begin 19e eeuw te bemachtigen anders dan in een morsig verouderd Pantheon-uitgaafje van voor 1880 of in een nog oudere druk. Ons geslacht heeft zich tevreden te stellen met bloemlezingen en gekuiste schooluitgaven. Onze Maatschappij heeft deze wantoestand al sinds lang onderkend¹. De tweede wereldoorlog onderbrak de verschijning van de Bibliotheek der Nederlandse letteren. In 1950 begon de uitgeverij Tjeenk Willink een reeks 'Klassieken der Nederlandse letteren' bevattende goedkope uitgaven van klassieke Nederlandse literatuur, gekozen uit de Nederlandse literatuur voor 1900 en geschikt voor verspreiding onder het algemene lezerspubliek. De reeks zou worden uitgegeven in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde. Daarnaast zou een andere reeks vanuit literairhistorisch of filologisch oogpunt belangrijke teksten worden uitgegeven, eveneens betrekking hebbend op de Nederlandse literatuur. Een derde reeks zou taal- en letterkundige studies bevatten. Wij zijn nu tien jaar verder. Daar is door onze mensen hard aan gewerkt; daar is door de uitgever hoog spel gespeeld in goed vertrouwen op het intrinsieke belang van deze reeksen. Vandaag weten we, dat de uitgever overweegt de series stop te zetten als we niet op korte termijn subsidies uit 's Lands kas krijgen. We vertrouwen dat de regering onze bede zal verstaan, hoewel ons niet de toon afgaat van de directeur van een onzer grote omroepverenigingen, die naar een krantenbericht² dezer dagen vermeldde botweg stelde: 'De autoriteiten dienen zo spoedig mogelijk hun medewerking te verlenen.' Ik herhaal, het klimaat van onze tijd is weinig gunstig voor wat de Maatschappij beoogt. Wij zijn met weinigen, zeer weinigen, die van de Nederlandse geschiedenis, van de Nederlandse taal, van de Nederlandse literatuur houden en alle gejuich op de jaarlijkse Boekenweek kan niet ongedaan maken, dat wat voor uitstekende boeken het Nederlandse volk ook in overvloedige mate consumeert, het zich aan een angstvallig diëet houdt als het zijn eigen klassieke schrijvers betreft. Faalt hier het Nederlands middelbaar onderwijs? Men zegt, dat wij het land zijn in Europa waar op de lesrooster het laagste aantal uren uitgetrokken is voor onderwijs in taal en literatuur van de moedertaal. Men zegt dat het literatuuronderwijs op de Nederlandse scholen de sluitpost is op een te zwaar leerprogram, waar het beknelde

1 Zie Jaarboek Maatschappij 1950-51, blz. 261-2.

2 Het Vrije Volk 11 VII '60.

zit tussen klassieke talen enerzijds en wiskundevakken anderzijds. Men zegt, dat de leerlingen zich tegeneten aan slecht toegelichte bloemlezingstukjes. Men zegt zoveel!

Misschien had die neger gelijk uit één onzer Rijksdelen. Hij studeert hier in Leiden Nederlands en is verrukt van onze literatuur: 'Uw volk mist fierheid' - zei hij.

Dames en Heren, ik bepaal nog eenmaal onze aandacht bij art. 1 en ik verbaas me met U over die wonderlijke combinatie van bevordering der studie van de Nederlandse taal- en letterkunde, geschied- en oudheidkunde en beoefening der schone letteren. We weten allen, dat in vroegere tijden er een kleine élite was, die studie van taal, geschiedenis en letterkunde combineerde met beoefening van schone letteren. We denken dan aan de Eglantier, aan Spieghel en Coornhert, aan Hooft en Vondel. Maar toen de Maatschappij werd opgericht, was het nog niet veel anders; ik hoef slechts de namen van enkele heren te noemen, die destijds aan de constituerende vergadering der Maatschappij in 1766 deelnamen: ik herinner aan Balthazar Huydecooper, dichter en geleerde, en Hieronymus van Alphen, dichter en literatuurtheoreticus. Mensen van dit kaliber, ruim geöriënteerd in de traditie van hun taal en haar literatuur, maar tegelijkertijd creatief werkzaam naar de geest van hun tijd, waren de oprichters van onze Maatschappij en formuleerden een doelstelling, die ons op het eerste gezicht bevreemdt. Wij doen dat anders, niet beter! De geschiedschrijver van de Maatschappij zal het verhaal moeten vertellen, hoe het geworden is, zoals het nu is. Ik volsta met de vaststelling, dat de Maatschappij der Nederlandse letterkunde vandaag vrijwel het enige trefpunt is, waar beoefenaars der Neerlandistiek, van taal- en letterkunde en geschiedenis - en Nederlandse literaire kunstenaars elkaar ontmoeten kunnen. Wie de lijst van kandidaten voor dit jaar bestudeert, zal moeten erkennen, dat er blijvend naar een evenwicht tussen de twee partijen gestreefd wordt. Ik zei, ze kunnen elkaar ontmoeten, maar we moeten ons niet verhelen, dat het in de meeste gevallen een ontmoeting van twee groepen is, die een geheel andere taal spreken, geheel andere interesse hebben en dat de band die hen verbindt wel uiterst zwak is.

Dames en Heren, ik moge dit in alle oprechtheid en niet zonder enige overdrijving toelichten: er zijn geweest en er zijn nog belangrijke Nederlandse critici, die nooit of bijna nooit zich waarderend hebben uitgesproken over onze literatuur van voor Multatuli. Ik denk aan

Menno ter Braak, aan Vestdijk en aan de velen, die ten dezen in hun lijn denken en voor wie het woord der eerder genoemden evangelie is. Het werk van onze hedendaagse dichters, toneel- en romanschrijvers wordt vergeleken met dat van hun tijdgenoten, met dat van hun onmiddellijke voorgangers, en vooral met buitenlandse voorbeelden, maar nooit met dat van hun voorouders. In een onlangs verschenen en terecht geprezen boek over invloeden van invloeden kan men dit verschijnsel ten overvloede nog eens waarnemen. Ik kan me geen belangrijk criticus in Frankrijk, Engeland, Duitsland en Amerika voorstellen, die niet telkens in zijn werk refereert naar de klassieken in zijn taal en geen dialoog voert met de vakgeleerden over Shakespeare en George Eliot, of over Goethe en Schiller, of over Poe en Melville, of over Villon, Racine en Stendhal.

Daar zijn in het andere kamp onze geleerde filologen: regelmatig verschijnen studies en niet de geringste, waarin teksten, o zeker, heel geleerd en degelijk becommentarieerd worden, maar zonder dat de lezer ook maar kan vermoeden wat de schrijver bezield heeft bij zijn speurwerk. Angstvallig onthoudt de geleerde auteur zich van elk persoonlijk en eigentijds waarde-oordeel. In het gunstigste geval doet hij verslag van wat de tijdgenoten destijds over het werk dachten, maar wat wij 20e eeuwers er over denken kunnen, ontzegt hij zich mee te delen. Hij koestert de dierbare illusie van wetenschappelijke objectiviteit en laat de lezer raden, waarom hij aan een onbekend werkstuk uit het verleden zoveel liefdevolle aandacht heeft besteed, of waarom hij in zijn literatuurgeschiedenis aan de ene auteur twee maal zoveel aandacht wijdt als aan de andere. Hij zal zich bij zijn antwoord wel beroepen op de objectief controleerbare factoren. Het schrikbewind van Jan te Winkel heeft nog steeds niet opgehouden. Een onzer grootste filologen en een voortreffelijk stilist schrijft een nader commentaar op het werk van die aardige 17e eeuwse poeta minor: Six van Chandelier. De studie bevat een schat van uiterst waardevolle aantekeningen, die de liefdevolle aandacht van de geleerde auteur voor zijn onderwerp overvloedig aantonen. Waarom toch moet hij zijn opstel beginnen: 'het is niet mijn bedoeling een literaire beschouwing te geven'¹. Ik zou zo door kunnen gaan: Goethe en Racine worden omgespeld, maar Vondel onspellen is in veler ogen heiligschennis. Zoals de moderne criticus zich onthoudt

1 Tijdschrift voor Ned. taal en letterkunde 1956, blz. 255.

van een oordeel over oude schrijvers, zo zal menig rechtgeaard Nederlands filoloog zich niet of met erkenning van volstrekte onkunde uitspreken over de moderne literatuur. Wie Françoise Sagan leest, noemt Jacob Cats een schalkse Jacob, maar wie de Lucifer kent, kan zich alleen maar verbazen over het succes van Tanchelijn.

Dames en Heren. Hoe brengen we deze gesprekspartners bijeen op het platform van onze Maatschappij. Ik voor mij zie slechts één remedie voor de feestgangers van 1966. Uitgangspunt is de gezamenlijk beleden liefde voor onze Nederlandse cultuur. Die liefde is irrationeel, maar zij is het verborgen motief, waarom onze filologen Neerlandici en b.v. geen Classici of Romanisten zijn. Men is, wat men verkiest te zijn, zo hebben we bij Sartre en Heidegger geleerd. Dat geldt ook voor onze Nederlandse auteurs, zolang zij verkiezen Nederlands te schrijven en zich tot een Nederlands publiek te richten.

Het wil me voorkomen, dat men in het ene kamp, dat van eigentijdse auteurs en critici, vergeet, dat cultuurzorg een conserverende functie heeft. We lopen niet alleen in letterlijke zin langs de straten, door onze verre voorouders aangelegd. Die straten zijn niet alleen aangelegd om buitenlanders naar onze culturele exportartikelen te leiden. Het meest eigene van onze cultuur, dat helaas geen exportartikel is en het prestige missen moet van buitenlandse instemming, is onze taal, onze geschiedenis en onze literatuur. Daar staat onze Maatschappij voor.

Het andere kamp zou men willen voorhouden, dat cultuurzorg een creatieve functie heeft, dat ze gericht is op de toekomst. De filoloog schrijft zijn commentaar voor de lezers van 1960 en later. Hij hoeft Huyghens niet uit te leggen aan diens tijdgenoten, maar aan de mensen van vandaag. Hoe zal hij duidelijk maken wàrom die 17e eeuw de moeite van ons aller aandacht waard is? Maar dan moet hij de taal en de smaak van zijn tijdgenoten verstaan! Hij mag hem daartoe niet vervalsen tot een moderne guit; daartegen, ja daartegen alleen verzet zich zijn filologisch geweten der objectiviteit. Maar hij moet open kaart, en harten spelen! Hij moet aantonen, waaróm iets wetenswaardig is. De stelling, dat alles, letterlijk alles, wetenswaardig is, geldt alleen voor God Almachtig, maar niet voor ons, mensen, die maar een korte tijd van leven hebben en een beperkte kencapaciteit, die kiezen moeten en integreren in de begrensde sfeer van onze aandacht. Het mag dan zijn, dat onze voorkeur voor de eigen taal en literatuur irrationeel is, dat sluit niet uit een kritische, rationeel gefundeerde waardering voor de afzon-

derlijke werkstukken, waarvan de som opgemaakt wordt door onze literatuurgeschiedenis, die niet met Multatuli is begonnen, en die, naar we hopen, ook niet in 1966 zal zijn afgelopen. En als men mij vragen zou van waaruit die kritische rationele waardering zou moeten argumenteren, dan is mijn antwoord klaar: niet vanuit het gehalte aan passie, noch vanuit de vraag of de expressie wel allerindividueelst is; maar nog minder vanuit de theorie van de vitaal-geladen vent en al evenmin vanuit een theorie, die de liefde voor de schoonheid een puberteitskwaal noemt en een verband ontdekt tussen Vondels dichterschap en diens seniliteit. Kan men - terzijde gezegd - niet volhouden, dat Vondel een eeuwig rebelse puber is geweest met zijn levensgevaarlijke voorkeur voor Oldenbarneveld en zijn tegendraadse bekering tot de R.K. kerk? Men zal die kritisch-rationele waardering al evenmin kunnen funderen in een informatie-theorie, die welhaast opzettelijk het artistiek aspect verwaarloost. Ik denk aan een andere basis, die 'katholiek' genoeg bleek te zijn om eigentijdse en oude literatuur op redelijke (ik zeg niet op uitputtend-redelijke) gronden te waarderen. Verwey en Van Eyck wijzen hier de weg. Literatuur ontleent haar universele geldigheid aan de aesthetische waarde, die zelf weer ondergebracht zal moeten worden in de hiërarchie van ieders persoonlijk waardenstelsel.

Dames en Heren, ik dank U voor de aandacht, die ik van U vroeg voor mijn - ik weet het - aanvechtbare variaties over artikel één van onze wet. Maar omdat ik het feestgedruis van 1966 in de toekomst hoorde, meende ik dat er réveil geblazen moest worden. Vergeef de trompetter, als zijn trompet gebarsten was. Hij heeft wellicht Uw geduld getergd, maar hij deed zijn best.

**Persoonlijke onpersoonlijkheid
(Opmerkingen over het ambtelijk taalgebruik)
Door G.A. van Poelje**

In de *Lof der Zotheid* wordt ons van de rechtsgeleerden een weinig aantrekkelijk beeld getekend:

Onder de geleerden matigen de rechtsgeleerden zich wel de allereerste plaats aan en meer dan iemand anders zijn zij met zichzelf ingenomen. Door de steen van Sisyphus aanhoudend voort te wentelen en duizend wetten in één adem samen te flansen, onverschillig omtrent welk onderwerp, door verklaringen op verklaringen, zienswijzen op zienswijzen te stapelen, maken zij, dat de beoefening van dat vak voor het allermoeilijkst doorgaat. Want al wat veel inspanning kost, dat houden zij aanstonds ook voor voortreffelijk.

Als men deze uitspraak overbrengt in onze eigen tijd, dan mogen alle ambtenaren, allen, die medewerken aan het tot stand komen en uitvoeren van de wet, zich haar aantrekken. En voor enige meditatie over de vraag, of ze al of niet juist is, bestaat zeker aanleiding, indien men waarneemt, hoe onvriendelijk ook door hoog-bevoegden, over de uitkomst van het ambtelijke werk, zoals die zich in wet en uitvoeringsvoorschrift openbaart, geoordeeld wordt.

Ik wil mij ditmaal tot een enkel voorbeeld bepalen en citeer uit de Rotterdamse boeiende rectoraatsrede van Houwing¹ het volgende:

'Maar waarom toch eigenlijk moet het goede recht noodzakelijk buiten de wet liggen? Waarom met andere woorden, kan de wetgever geen goede wetten maken? Men heeft het hem juist met de theorie der rechterlijke vrijheid te gemakkelijk gemaakt. De wetten der laatste decennien zijn gelardeerd met uitdrukkingen als billijkheid, redelijkheid, goede trouw, naar omstandigheden enz., waarmede de wetgever uit gemakzucht of onvermogen zijn wetgevende zorgen aan de rechter heeft overgedragen Onze wetten worden steeds haastiger gemaakt, slechter doordacht, slordiger geredigeerd'.

Natuurlijk is tegen een dergelijke, met geen enkel voorbeeld gestaafde beschuldiging, afkomstig bovendien van een redenaar, aan wie de macht van de ironische overdrijving geenszins onbekend gebleven is, tegenbewijs niet mogelijk. Het lijkt mij ook aannemelijk, dat het lid van de Hoge Raad der Nederlanden van thans de woorden van de hoogleraar

1 Prof. Mr. Ph. A.N. Houwing. Zekerheid omtrent recht. Rectoraatsrede Rotterdam, 1947.

van 1947 niet helemaal meer voor zijn rekening zal nemen. In ieder geval echter hebben zij en behouden zij een zekere symptomatische betekenis. Reeds dáárom is er reden om aan het ambtelijke taalgebruik eens een keer bijzondere aandacht te geven, zijn ontwikkeling, zijn techniek en zijn betekenis voor deze, onze eigen tijd na te gaan.

Als ik mij hieraan waag, dan wil ik, als ook onbewijsbare uitspraak voorop stellen, dat al die grieven over de slechte en nog slechter wordende wetgeving en administratie naar mijn overtuiging in haar algemeenheid ongegrond of in ieder geval sterk overdreven zijn. Ook hier is exacte bewijsvoering niet mogelijk; ik kan slechts zeggen, dat, in jarenlange dagelijkse omgang met de administratieve wetgeving, ik slechts zelden wetsbepalingen heb ontmoet, die voor hem, die begrijpen *wilde*, niet begrijpbaar *waren*, of die de smaad van slordig of overhaast te zijn neergeschreven verdienden. Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat iedere wet duidelijk en voor een ieder, zonder enige voorbereiding verstaanbaar is. Een ingewikkelde stof laat zich nu eenmaal niet vangen in voorschriften, die helderder zijn dan kristal, en de openbare administratie, die zich moet bezig houden met de ingewikkelde vraagstukken van onze moderne samenleving, kan zich niet redden met een taal en een stijl, die geschikt zijn om het verhaal van de wolf met de zeven geitjes aan kinderen te vertellen.

Voordat ik nu op her ambtelijke taalgebruik nader inga, is een zekere afbakening van het terrein noodzakelijk.

Het is mijn bedoeling om mij niet in bijzonderheden bezig te houden met het ambtelijke taalgebruik, dat zich openbaart in het hanteren van vaste formules, benamingen en omschrijvingen, die dikwijls tot een vrij ver, of zelfs een ver verleden terug gaan. Ik denk hierbij aan het formulier van afkondiging van wetten; aan het feit, dat de Staten-Generaal, bij brief van de Eerste Kamer, de Koningin vele tientallen malen per jaar hun dank betuigen voor Haar ijver in het bevorderen van de belangen van de staat; aan de bijna tot frase versteende verzekering: en hiermede bevelen Wij U in Godes heilige bescherming. Zo zijn ook heemraden en hoogheemraden, dijkgraven en watergraven uit het verleden tot ons gekomen.

In het voorbijgaan merk ik op, dat in engeland dit aan de traditie gebonden woordgebruik nog veel sterker is dan bij ons. De koninklijke goedkeuring van een wet wordt er niet bij geschifte verleend, maar mondeling door het uitspreken van de plechtige formule in normandisch

frans: le roi (of la reine) le veult. En als een wetsontwerp door het Lager Huis is aangenomen en naar het Hoger Huis gezonden wordt, schrijft de griffier op het ontwerp: Soit baillé aux seigneurs, ondertekent het ontwerp, en doet het aan het Hoger Huis toekomen¹.

Tegenover deze beperking van de stof staat, dat er m.i. geen reden is om tussen wetten en andere geschriften onderscheid te maken. Deze opmerking schijnt misschien overbodig; zij is het m.i. niet, als men weet, dat sir Ernest Gowers in zijn boekje *Plain Words*, waarop ik nog terug kom, de wetten op goede grond geheel terzijde laat. Nu is het waar, dat de wetten ook bij ons zich in zoverre van de andere geschriften onderscheiden, dat zij aan een bepaalde procedure onderworpen zijn, waarbij het recht van amendement een grote rol speelt, terwijl de Raad van State bij zijn advies, dat hij over ieder ontwerp van wet moet uitbrengen, ook aan eventuele taalkundige gebreken aandachtige aandacht schenkt. Ook onze wet passeert dus een paar filters, eer ze een definitieve inhoud krijgt. Wij kennen evenwel niet, als engeland, een speciale algemene instantie, die met het ontwerpen van de wetten is belast. Wanneer in engeland nl. een wetsontwerp in beginsel door het kabinet aanvaard is - het is dan wat zijn inhoud en indeling aangaat, compleet - wordt het voor de definitieve redactie naar de *draftsmen* gezonden, officieel de 'Parliamentary Council to the Treasury', ervaren juristen, die het ontwerp overbrengen in de vorm en de taal, die nodig zijn om het te doen passen in het geheel van de engelse wetgeving; de taal, die erop berekend is, dat geschoolde deskundigen tot het hanteren en interpreteren van de wet zullen worden geroepen. De taal van de engelse wet heet te zijn 'more precise than the easy going speech of every day life'; 'drafting', zegt Gowers 'is more a science than an art; it lies in the province of mathematics rather than of literature, and its practice needs long apprenticeship'.²

Het is natuurlijk zo goed als onmogelijk uit te maken, of dit engelse stelsel leidt tot betere wetten dan het onze, waar ieder departement de definitieve vorm van zijn eigen ontwerpen bepaalt, en waar ieder beginnend jurist tot het ontwerpen van wettelijke voorschriften kan worden geroepen. Toegegeven moet worden, dat men bij ons niet behoeft te verlangen, dat eenzelfde woord precies dezelfde betekenis

1 House of Commons. Manual of procedure in the public business. 1959. Noot bij artikel 221.

2 Gowers, *Plain Words*, pag. 9.

heeft in het burgerlijk wetboek als in de dienstplichtwet of een waterstaatswet.

Dat het engelse systeem ook niet feilloos werkt, volgt overigens reeds uit het voorbeeld van de ijsco-man, die van rechtsvervolging werd ontslagen, toen hij vervolgd werd wegens het verkopen van zijn waar uit zijn karretje, terwijl de wet verbod verkoop zonder vergunning uit 'winkels en andere plaatsen'. Noch het karretje noch de plaats, waar het stond, werden door de rechter aanvaard als een 'plaats' in de zin van de wet¹.

Het geval lijkt mij van dezelfde aard als dat, wat onze Hoge Raad beslissen moest, toen hem de vraag werd voorgelegd, of een voetganger 'verkeer' is in de zin van artikel 28 van het Wegenverkeersreglement. In beide gevallen komt het namelijk aan op de in het zinsverband geldende betekenis van een enkel woord: *place* en *verkeer*. In het nederlandse geval heeft men dan nog de bijzonderheid van een zekere schakering in de betekenis van het woord, waar het op aankomt. De *Wegenverkeerswet* zegt namelijk, dat bij algemene maatregel van bestuur andere regelen gesteld moeten worden nopens *het verkeer* op de wegen. Het is naar het mij voorkomt, duidelijk, dat hier gedacht wordt aan alle gebruik, dat van de weg als weg wordt gemaakt. Maar het *Wegenverkeersreglement* spreekt over 'tegemoetkomend verkeer', concretiseert dus het begrip en verbindt daar bovendien de mogelijkheid aan, dat gevaar voor een *botsing* ontstaat.

Als men zich intussen rekenschap geeft van de bijzondere moeilijkheden, die zich bij het opstellen van *internationale* overeenkomsten, dikwijls in twee of meer talen tegelijk, voordoen, dan kan men in het afgetrokkene gevoelen voor het denkbeeld van de engelsman *Jenks* om te komen tot oprichting van een 'International Legislative Drafting

1 Morrison (te bedenken valt, dat hij geen jurist is) schrijft: *Drafting a Parliamentary Bill is not like writing a novel-every word matters and has to stand up to examination in parliament and the Courts.* Charles Dickens's Mr. Bumble in *Oliver Twist* declared the law to be an ass, but so far as drafting is concerned this is not often the case, and the credit mostly belongs to those quiet hard-pressed men, the draftsmen. (*Government and Parliament, A survey from the inside* by Herbert Morrison P.C., C.H., M.P. Oxford University Press, 1954, pag. 238-239. De *Parliamentary Counsel to the Treasury* is ingesteld bij 'Treasury minute' in 1869. (Chalmers and Hood Philips, *Constitutional Laws of Great Britain etc.* 6th. ed., 1946, pag. 216. Voor de wijze, waarop andere algemene voorschriften dan wetten tot stand komen (orders) zie men in allermindst waarderende zin, Allen, *Law and Orders*, pag. 116.

Bureau'¹. Het denkbeeld is vooral aantrekkelijk m.i., omdat bij de tractanten de mogelijkheden ontbreken tot het wegen en critiseren van de eenmaal ontworpen teksten - hier te lande bij gewone wetten eerst door de Raad van State en daarna tijdens de parlementaire behandeling. Een ieder, die zich met het ontwerpen van wetsteksten heeft bezig gehouden, en die over enige objectiviteit beschikt, moet van tijd tot tijd ervaren hebben, dat een tekst, die hijzelf volkomen duidelijk achtte, voor meer dan één uitleg vatbaar bleek te zijn, zodra anderen, die het moeilijke geboorte-proces niet hadden meegemaakt, tot uitleg of verklaring werden geroepen.

Over de uitvoerbaarheid van het denkbeeld is hiermede natuurlijk niets gezegd².

Een bijzondere reden om bij de behandeling van het ambtelijke taalgebruik de wetten *niet* terzijde te laten, ligt voor ons nog in de omstandigheid, dat men de meestal vrij uitvoerige toelichtende memories niet kan bezien los van de teksten, waarop zij betrekking hebben. En juist die

1 Cf. Jenks, *The common law of mankind*, London, 1958, blz. 435: The task of the international legislative draftsman is to do everything within the power of technical skill to ensure that law-making treaties are clearly and simply drafted in a manner which expresses fully and unequivocally the intentions of their authors, that authoritative versions in different languages are concordant with each other, that the greatest possible degree of uniformity of terminology between instruments dealing with kindred subjects is maintained, that the possibilities of an improved international legislative technique are exploited to the full to make law-making treaties effective instruments, and that inconsistencies and conflicts between law-making treaties are avoided and successive law-making treaties represent contributions towards a coherent international statute-book.

2 Een van de belangrijkste vragen is wel, of het ooit mogelijk zou zijn een college samen te stellen van zo brede deskundigheid op verschillend terrein, dat misverstanden niet zouden voorkomen. Van der Poel vertelt, dat op de paspoortenconferentie 1947 afgevaardigden van het U.K. en de U.S.A. geruime tijd streden over de verdiensten van en bezwaren tegen een zeker verdragsartikel, zonder dat het gros van het gezelschap - dat daarom maar zweeg en afwachtte - begreep, wat de clou eigenlijk was; het scheen hun toe, dat men, om welke reden ook, elkaar niet begrijpen wilde. Tot het probleem plotseling vriendschappelijk werd opgelost, omdat bleek, dat een zekere uitdrukking op monetair terrein in 't Amerikaans' een geheel andere betekenis had dan in 't Engels. *Taal, Historie en Recht*, diesrede rijksbelastingacademie, 1949, blz. 13.

Bovendien zou door de instelling van een college van internationale 'draftsmen' het moeilijk vraagstuk van de vertalingen der verdragen niet zijn opgelost. Zolang het mogelijk is, dat van de vertaling van een belangrijke bepaling wordt verklaard, dat zij 'grondig fout' is, (Prof. mr. A.M. Donner, praeadvies 1960 voor de Ver. voor adm. recht, blz. 20) valt er ook in dit opzicht het een en ander te verbeteren.

toelichtende memories geven dikwijls de beste voorbeelden van hetgeen, waartoe de schrijvende en stellende ambtenaar in staat is. Zij zijn daarvan ook vrij zuivere voorbeelden, omdat de Raad van State, krachtens de grondwet geroepen over de *wetten* advies uit te brengen, de toelichtende memories niet in hun geheel aan critiek pleegt te onderwerpen; alleen op ernstige misstellingen, of formuleringen, die de bedoeling van een wetsvoorschrift niet voldoende duidelijk toelichten, laat hij niet na de aandacht te vestigen.

* * *

Van een centraal geleide zorg voor, en een centraal toezicht op het ambtelijk taalgebruik is, voor zover ik weet, bij ons nergens sprake. De enige poging in die richting heeft tot iets anders geleid, dan men zich oorspronkelijk had voorgesteld.

In 1941 namelijk besloot het bestuur van de Vereniging voor Administratief recht een studiec commissie voor de *wetgevingstechniek* in het leven te roepen. De taak van deze commissie is niet in bijzonderheden omschreven; ongetwijfeld had zij wel in de eerste plaats aan de formeeljuridische kant van de wetgeving aandacht te schenken, maar als men de inleiding tot haar verslag leest, verwacht men toch voorstellen, die ook op de taalkundige en esthetische kant van de wettenproductie betrekking zullen hebben. 'Om de nodige levendigheid aan haar rapport te geven', zegt zij zelf, 'heeft de commissie zich beijverd hier en daar iets in te lassen van wat zij aan merkwaardige taal- en stijlbloempjes ontmoette. Zij heeft de stof tot lof en blaam voornamelijk ontleend aan wetten en Koninklijke besluiten uit de 19e en de eerste vier decennien der 20e eeuw' ... 'Wat moet er in een wet staan? Waar moet het staan? Hoe moet wat men wil bepalen, gezegd worden? Wat kan men doen om een wet duidelijk, leesbaar en goed verstaanbaar te maken? Wat om te bevorderen, dat zij zich als een wel sluitend geheel aan ons voordoet, dat zij tot ons spreekt en er een suggestieve kracht van uitgaat? Over welke middelen beschikt men om het raadplegen van wettelijke regelingen te vergemakkelijken en het verkrijgen van een betrouwbaar overzicht van wat ons geldend recht is, mogelijk te maken? Langs welke wegen kan men het scheppen van naar de vorm schone, althans deugdelijke wetsproducten bevorderen en alles wat aan een bevredigende uitkomst afbreuk kan doen weren? Ziedaar', zegt zij, 'in hoofdzaak de vragen, waarmede de commissie zich heeft beziggehouden'. Als men

nu verder het verslag van de commissie raadpleegt, dan ontmoet men eerst een rijke bloemlezing uit de werken van de schrijvers, die zich over vorm en inhoud van de wetten kritisch hebben uitgelaten. Er blijkt hieruit, dat de klacht internationaal is; en dat de commissie zich rekenschap heeft gegeven van de vraag, of niet de klachten voor een groot deel verband hielden met het voortleven van een oude en verouderde opvatting omtrent hetgeen van een wet mag worden verwacht; de verouderde opvatting, die haar oorsprong vond in de revolutionaire periode aan het einde van de 18e eeuw, toen men in ernst geloofde dat men met eenvoudige voor een ieder verstaanbare wetten aan willekeur en onrecht een einde zou kunnen maken.

De commissie meent, dat er vele 'glanzende stalen' van wetgeving zijn, die bewijzen, dat het meesterschap in de kunst van wetgeven volstrekt niet onbereikbaar is; dat zij de begeerte moeten aanwakkeren, die kunst ook in ons vaderland tot nieuwe bloei te brengen.

Ik moet eerlijk zeggen, dat ik ook na het verschijnen van het rapport der commissie¹ van deze begeerte niets heb gemerkt, en dat ik betwijfel of wij mogen aannemen, dat er in dit opzicht in ons land werkelijk een oudere bloeiperiode is geweest. Afdoende acht ik het beroep van de commissie op de wetten, waaraan de naam van Thorbecke verbonden is, in ieder geval niet.

Onze commissie haalt, zoals ik al opmerkte, schrijvers aan uit verschillende landen, die over de vorm van hun wetgeving allen al heel weinig tevreden zijn; zij citeert ook een enkele nederlander, namelijk dr. P.H. Ritter jr. in een artikel in De Telegraaf van 6 augustus 1937, een artikel, dat, voor zover iets, dan dit bewijst, dat de schrijver nog helemaal vast zat aan het oude en verouderde denkbeeld, dat de wet zonder meer voor een ieder leesbaar en duidelijk moet zijn. Ritter zou zeker niet gelukkig zijn met de definitie van 'leerling' die artikel 2 van de Ongevallenwet 1921 geeft; toch is deze definitie aldus door de praktijk der wetstoepassing noodzakelijk gebleken. Zij luidt:

Onder leerling in de zin van het tweede lid, onder 1e, wordt mede verstaan hij, die tegen betaling van leergeld in een onderneming werkzaam is, hij, die al of niet tegen betaling van leergeld als leerling ener instelling van technisch onderwijs in een onderneming ten behoeve van zijn praktische vakopleiding werkzaam is gesteld,

1 Wetgevingstechniek-Rapport van een commissie uit de Vereniging voor administratief recht, Haarlem, Tjeenk Willink, 1948.
Men zie in dit verband voorts de Amsterdamse dissertatie van J. Groenendaal, Inleiding tot de wetgevingstechniek, Alphen aan de Rijn, 1956.

alsmede hij, die aan een aan een onderneming verbonden vakschool opleiding ontvangt. In de vorenbedoelde gevallen wordt degene, in wiens onderneming de vakschool, aan welke de leerling opleiding ontvangt, is verbonden, als de werkgever van de leerling beschouwd. Daartoe is niet vereist, dat door of voor de leerling met de werkgever een arbeidsovereenkomst is gesloten.

Hetzelfde geldt, om een ander voorbeeld te noemen, voor het eerste onderdeel - alleen maar het bepaalde onder 'a', van de definitie van *fabrieken en werkplaatsen* in artikel 2 van de arbeidswet:

alle open of besloten ruimten, waar, anders dan uitsluitend ten behoeve van ene daar gevestigde huishouding, pleegt gewerkt te worden aan of ten behoeve van het vervaardigen, veranderen, herstellen, versieren, afwerken of op andere wijze tot verkoop of gebruik geschikt maken, of aan of ten behoeve van het vernietigen van voorwerpen of stoffen, of waar voorwerpen of stoffen ene daartoe strekkende bewerking plegen te ondergaan, of waar handelswaren met het oog op de verkoop in het klein plegen te worden afgewogen, afgemeten of verpakt, anders dan in winkels voor de verkoop ter plaatse en op veilingen.

Voorbeelden als deze zijn er vele te geven. Zij bewijzen, dat in onze gecompliceerde samenleving, waarbij aan het ontduiken of verkeerd toepassen van wettelijke voorschriften dikwijls veel vernuft besteed wordt, de eis van een eenvoudige, voor een ieder zonder deskundige kennis of toelichting onmiddellijk verstaanbare wetgeving, onhoudbaar en onredelijk is. Indien wetten als deze voor mensen als Ritter uit 1937 onmiddellijk en zonder meer duidelijk zouden zijn, zouden het bepaald geen goede wetten kunnen wezen, of zouden de critici slechte litteratoren zijn.

De commissie heeft zich dan ook wijselijk onthouden van eigen critiek op de geldende wetgeving en eveneens van voorstellen, die ertoe zouden moeten leiden, om de taalkundige kwaliteit ervan te verbeteren. Zij eindigt met een in vijftig punten vervat *Vademecum voor de wetgever*, een verzameling van goede en wijze raadgevingen, waarvan er intussen maar enkele op de taalkundige vormgeving van de wetten betrekking hebben. De voornaamste daarvan is wel nummer 42¹:

Schrijf goed en zuiver Nederlands. Bescherm uw taal en verzorg haar naar de eis. Neem niet klakkeloos allerlei verkeerd gevormde woorden over, zoals men die in onze dagen maar al te dikwijls zelfs in wettelijke voorschriften tegenkomt. Gebruik bij voorkeur geen woorden en uitdrukkingen, die ondoordacht naar frans, duits of engels model worden gesneden en geen behoorlijk nederlands mogen heten. Ontsier evenmin zonder noodzaak een wet door een overvloed van vreemde woorden of door een menigte technische termen, welke voor de doorsnee-lezer niet begrijpelijk

1 Rapport blz. 174. De t's van de werkwoordvormen heb ik weggelaten.

zijn en dikwijls voorbeelden zijn van de grofste taalverknoeiing. Vermijd bij de aanduidingen griekse letters (α , β doch a en b) en Latijnse uitdrukkingen (niet bis, ter, en evenmin 1°, 2°, doch a, b, of 1, en 2).

Dat dit rapport op de vorm van de latere wetgeving invloed heeft gehad, is niet aan te nemen; in het bijzonder niet omdat, hoe paradoxaal het ook klinkt, de regering er belangstelling voor heeft gehad. Was die belangstelling er niet geweest, dat had men tenminste het vademecum kunnen laten verspreiden, het van tijd tot tijd kunnen laten herzien, en kunnen zorgen, dat het ook naderhand in het bezit kwam van allen, die tot het ontwerpen van wettelijke voorschriften werden geroepen. De regering echter had er belangstelling voor: op de eerste bladzijde van de officiële uitgave *Richtlijnen voor de wetgevingstechniek*¹ deelt de minister-president, dr Drees mee, dat het rapport van de commissie voor de ministerraad o.a. (onder andere!) aanleiding was tot de 'oprichting' van een commissie voor de wetgevingstechniek. Deze commissie hield in juni 1949 haar eerste vergadering en bracht na circa twee jaar zwoegens, begin 1951, een eerste rapport uit. Na behandeling in de ministerraad kwamen 'aldus' op 9 april 1951, 'bij mijn beschikking van die datum genummerd 27860' - zegt de minister - de eerste 21 richtlijnen voor de wetgevingstechniek tot stand. De commissie zwoegde verder, met de uitkomst, dat op 21 juni 1954 negen en zeventig richtlijnen voor de wetgevingstechniek konden worden vastgesteld. Bovendien ontwierp de commissie een boekje 'Aanwijzingen en brieven op het gebied van de Wetgeving', waarvan de minister mededeelt, dat het in 1953 bij het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf is verschenen.

De commissie is daarna niet opgeheven, maar als ik goed ben ingelicht, kwam zij nooit meer bijeen. Wij mogen dus aannemen, dat zij meende, dat er althans tot vandaag toe voor haar geen werk meer aan de winkel was. Wat nu de 79 richtlijnen aangaat, deze hebben achtereenvolgens betrekking op het 'intitulé', de 'aanhef', de 'indeling', definities, terminologie, stijl, aanhaling, verlening van bevoegdheden, strafbepalingen, slotbepalingen, mede-ondertekening, toelichting, intrekking van wetsontwerpen, en wijziging.

Voor de formele eenheid van de wetgeving hebben zij zeker enige betekenis gehad; voor de wetstaal is haar invloed bepaald niet meer dan minimaal geweest. De zes richtlijnen, die op de stijl van wettelijke voorschriften betrekking hebben luiden:

1 Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 1954.

- 29 Men vermijde het gebruik van de lijdende vorm, als men evengoed de bedrijvende kan gebruiken.
- 30 Men vermijde onoverzichtelijke zinnen; met name vermijde men een opeenstapeling van toe- en tussenvoegsels, verwijzingen, voorbehouden en uitzonderingen.
- 31 Men vermijde een opeenstapeling van voorzetsels.
- 32 Men vermijde het gebruik van overtollige woorden.
- 33 Men vermijde het onnodig gebruik van vreemde woorden. Men bezige niet dan bij noodzaak termen, die nog geen volledige ingang in onze taal hebben gevonden.
- 34 Met aanduidingen door beginletters, zoals bijvoorbeeld T.N.O. en E.D.G., zij men spaarzaam, inzonderheid bij afkortingen, die niet algemeen bekend zijn. In ieder geval vermeldte men tenminste eenmaal, voordat men zich tot de beginletters bepaalt, de naam voluit.

Dat is alles. Ik durf niet beweren, dat het veel is, en evenmin, dat het onberispelijk nederlands is. Wat termen zijn, die volledige ingang in onze taal hebben gevonden, is zonder meer niet duidelijk. Bovendien brengt de ontwikkeling van de techniek wel mee, dat men in nieuwe voorschriften soms woorden gebruiken moet, die zeker nog geen gemeengoed van de gemiddelde taalgebruiker zijn geworden. Het lijkt mij in ieder geval niet waarschijnlijk, dat het substantief

‘motorpropanafleveringsinstallaties’, dat de minister van sociale zaken in een recente circulaire gebruikt, ‘volledige ingang in de nederlandse taal heeft gevonden’.

Het boekje ‘Aanwijzingen en brieven op het gebied van de wetgeving’ is, voor zover ik nagaan kan, voor het goede gebruik van de nederlandse taal van geen of weinig waarde. Het bevat een aantal dorre formulieren, waarbij alleen de aandacht trekt, dat voor de verkeer met de Koningin de ouderwetse vormen angstvallig worden gehandhaafd: iedere aanbieding geschiedt ‘eerbiedig’; het verzoek, dat het ‘Hare Majesteit moge behagen’ wordt blijkbaar nog normaal geacht.

Verder heb ik tegen een aantal van de aanbevolen ontwerpen het bezwaar, dat erin wordt meegedaan aan de departementale mode, die opgekomen is, toen wij meenden dat ‘ik heb de eer’ volledig was onderdrukt¹, om te pas en te onpas de subjunctivus ‘moge’ te gebruiken als een soort beleefdheids- of bescheidenheidsvorm, soms tot

1 Werkt hier ook de duitse invloed uit de bezettingstijd nog na: ‘ich möchte’.

tweemaal in dezelfde brief toe, en zelfs met de tussen () geplaatste letter *n* er achter om aan te geven, dat men, naar de omstandigheden dat meebrengen, de vorm van het enkelvoud of die van het meervoud gebruiken moet. Men komt dan tot deze constructie: 'Op deze gronden moge(n) de ondergetekende(n) Uwe Majesteit eerbiedig in overweging geven het ontwerp te bekrachtigen.' Erger nog is het volgende: 'indien u zich met de inhoud van deze stukken kunt verenigen, moge ik u verzoeken de brief mede te ondertekenen en de stukken aan Hare Majesteit te doen toekomen'. Afgezien van 'moge' is namelijk de constructie ook verder verkeerd; er had moeten staan: ik verzoek u, indien u zich met de inhoud van deze stukken verenigt, hen aan H.M. te doen toekomen. Dat de waarschuwing van de commissie tegen afkortingen en aanduiding van zaken of instituten met enkele letters gegrond was, zal wel niemand ontkennen, die met mij de behoefte aan een woordenboek van de gebruikelijke aanduidingen is gaan gevoelen¹.

Wij kunnen al met al veilig vaststellen, dat, indien de taal der wetten en de overige ambtelijke schrifturen tegenwoordig aan redelijke eisen voldoet, dat zeker niet aan maatregelen van de regering te danken is; het zou ook nu nog geen overbodige weelde zijn, als zij een commissie van deskundige, dus schrijvende, neerlandici en juristen ermee belastte voor een aantal regelmatig voorkomende brieven modellen te ontwerpen in goede stijl en zonder overbodige woorden. Een nader bewijs van deze stelling tracht ik hierna te leveren, nu ik van de wetten tot het meer gewone taalgebruik over ga.

Vraagt men, wat in het 'gewone' ambtelijke taalgebruik het meest opvalt, dan moet, naar mijn mening, het antwoord luiden, zijn onpersoonlijkheid. Er zijn andere krachten dan ministeriele voorschriften aan het werk, die maken, dat het ambtelijke taalgebruik - althans tot

1 Het mooiste mij bekende voorbeeld van misverstand door het gebruik van een niet ingeburgerde afkorting, is het volgende. Lord Scot vermeldt in zijn gedenkschrift, dat hij als nog jong ambtenaar belast werd met het opstellen van bedankbrieven voor de gelukwensen, die de Koning, George V., bij zijn troonsbestijging had ontvangen. Hij ontving er een terug met de aantekening, in de hand van de particuliere secretaris van de Koning: *Why not mention A. G.* De steller antwoordde, dat hij niet begreep, wat de *Attorney General* hiermede te maken had. Waarop de verontwaardigde reactie volgde van de koning: *I did'nt mean the Attorney General; I did mean Almighty God.* (Ik ontleen het verhaal aan de aankondiging in het nummer van 'Public Administration' van voorjaar 1960 van Sir Harold Scott, Your obedient Servant, London, 1959.

dušverre - een grote mate van eenvormigheid vertoont. De belangrijkste daarvan is vermoedelijk de existentie van de *minute*. Behalve in de zeer kleine administraties, waar de uitgaande stukken worden geschreven door de personen zelf, die ze zullen ondertekenen, en waar een indeling in afdelingen niet bestaat, is de *minute* wel het belangrijke werktuig in het ambtelijke taalgebruik.

De *minute* namelijk is het ontwerp van een uitgaand stuk, dat erop berekend is, door verschillende handen te gaan, van lager naar hoger, maar ook van links naar rechts of van rechts naar links, en waarbij op ieder station de inhoud wordt getoetst en de noodzakelijke veranderingen worden aangebracht of voorgesteld. Het minute-stelsel waarborgt, dat de ambtelijke stukken niet de spontane reactie weergeven van een enkel persoon, maar dat hun inhoud aanvaard is door allen, die daarbij betrokken zijn of kunnen worden, dat m.a.w., als het stuk uitgaat, het niet meer het individu is, maar het apparaat, dat zijn stem laat horen. Als men er nu rekening mede houdt, dat zij, die het laatste woord spreken, veelal niet alleen de meer verantwoordelijke, maar ook de oudere personen zijn, dan begrijpt men, dat, als een jong ambtenaar in een door hem geredigeerde minute aan zekere stylistische speelsheid toegeven zou, alle sporen daarvan zouden zijn uitgewist op het ogenblik, dat het stuk in zijn uiteindelijke vorm werd gearresteerd. Het enige officiële stuk in gebonden stijl, van welks bestaan ik - het half-officiële Sint Nicolaascollege van prof. Van den Bergh terzijde gelaten - in de loop der jaren heb kennis gedragen, is dan ook, reeds meer dan dertig jaar geleden, een berijmd jaarverslag geweest van de toenmalige directeur van de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst in den Haag, dr. G.W. Boland, dat hem prompt door B. & W. werd teruggezonden om het in de gebruikelijke vorm over te brengen. Dit is, zoals ik zeide, al meer dan dertig jaar geleden, dat intussen een stijl, gelijkende op die van Lucebert of zelfs van Gerrit Achterberg, ook thans geen genade zou vinden in ambtelijke ogen, staat wel vast.

Zelfs als een minister, laat het zijn een dr. Kuyper, een mr. Marchant of een mr. Lieftinck het nodig gevonden mocht hebben b.v. een stuk van de Memorie van Toelichting tot een wetsontwerp persoonlijk te schrijven, zal het bijna steeds onmogelijk zijn, de plaats te vinden, waar het ministeriele prosa in het ambtelijke overgaat. Wil men een minister eens, behalve in de kamerverslagen, persoonlijk ontmoeten, dan zal men daarvoor moeten speuren bij voorkeur in de memories van antwoord

op de begrotingsverslagen, waarin de persoonlijke reactie op een verholen persoonlijke aanval soms noodzakelijk is. Zo kan men aannemen, dat men tegenover Cals persoonlijk staat, als op de vraag, of in een bepaald geval een zekere mate van nieuwsgierigheid gerechtvaardigd is, wordt geantwoord: 'Gaarne aannemende dat het woord nieuwsgierigheid in deze vraag in afwijking van het spraakgebruik bedoeld is in zijn oorspronkelijke betekenis, moet de ondergetekende allereerst opmerken, dat hij ten aanzien van de in de vraag genoemde kwestie zijn 'verlangen om te weten' (van Dale) uiteraard ten volle gerechtvaardigd acht; anders had hij de betrokken vraag immers in het geheel niet gesteld'¹.

De minute is hetzelfde, al is de vorm misschien wat anders, aan het ene en aan het andere departement, in Groningen en den Haag; het stelsel leidt ertoe, dat het persoonlijke van de schrijver voor een goed deel wordt uitgebannen, maar dat de eigenheid van het ambtelijke leven, de eigen aard van de ambtelijke taal, worden bewaard en versterkt.

Het is daarom intussen niet zó, dat er in het ambtelijk taalgebruik geen evolutie is, maar wel, dat deze betrekkelijk langzaam gaat. Onpersoonlijkheid is dus, en moet zijn, een van de meest opvallende kenmerken van het ambtelijke taalgebruik. De ambtelijke brief moet onder haast alle omstandigheden een ander karakter dragen dan de particuliere correspondentie. En toch is er een groot verschil tussen het werk van de ambtenaar, die over een beperkt getal zinnen en zinsfragmenten beschikt, waarmede hij alle brieven en documenten in elkaar kan zetten, en de ambtenaar, die bij zijn geboorte een vleugje meekreeg van de kwaliteiten van de woordkunstenaar, en wiens werk dus ondanks alles in zinsbouw, rythme en woordenkeus een eigen karakter vertoont. De onpersoonlijkheid van het ambtelijke werk kan dus altijd een persoonlijke stempel dragen, ook al blijkt daarvan voor de niet ingewijde weinig.

Er is, ik zou haast zeggen 'natuurlijk', ontwikkeling in deze zin, dat in de loop van de jaren de betekenis van bepaalde woorden afslijt of verandert, dat bepaalde begrippen en woorden verdwijnen, en dat nieuwe termen ook in de ambtelijke taal een plaats vinden². Zo is

1 Rijksbegroting voor 1960, Hoofdstuk VI, M.v.A. Ite Kamer, blz. 4.

2 Enige gegevens hierover in mijn artikel 'Uit de woordensmidse van wetgeving en bestuur.' Bestuurswetenschappen 1957, blz. 205 v.v.

van de vele betekenissen van het middeleeuwse 'keur' alleen die overgebleven van strafverordening van een waterschap. De advocaat van den lande was een ander soort advocaat dan de persoon, die in de advocatenwet van 1952 als zodanig wordt aangeduid. Staten Generaal en Raad van State zijn instellingen, die oude namen dragen, maar samenstelling, aard en taak verschillen in zo goed als ieder opzicht van die der oude instituten. De Algemene Rekenkamer is niet meer, wat men in België het rekenhof noemt; zij is een rijksaccountantsdienst en het woord 'algemene' heeft, als het niet iedere zin verloren heeft, zeker een heel andere betekenis dan in de dagen, dat de instelling in het leven geroepen werd. Een woord als klerk is in die mate gedevalueerd, dat het in de bezoldigingsregeling van de burgerlijke rijksambtenaren niet meer voorkomt. De raad-adviseur is niet meer een adviserende ambtenaar van grote bekwaamheid, maar eenvoudig een ambtenaar, die in rang boven de administrateur uitsteekt, en de meervoudsvorm raadadviseurs, die met de oorspronkelijke betekenis strijden zou, is de enige, die gebruikt wordt.

Waar de aard van de behandelde stof een vergelijking mogelijk maakt is intussen van een belangrijke ontwikkeling geen sprake. Naar taal en stijl beoordeeld verschilt b.v. de Staatsregeling van 1798 naar mijn indruk minder van een hedendaagse regeling dan b.v. de Sara Burgerhard van een roman van Vestdijk, om van Bert Schierbeek en andere jongeren maar te zwijgen.

Buiten het gebied van de wetgeving kenmerkt het ambtelijke taalgebruik zich in zijn ontwikkeling over het algemeen door een grote *versobering*. Alle overdaad, alle lege frasen, alle bombast zijn geheel of voor het overgrote deel verdwenen.

Het duidelijkst spreekt dit bij de titulatuur. Op betrekkelijk weinig uitzonderingen na heeft de ambtelijke brief geen afzonderlijke aanhef meer en is ook uit zijn inhoud de titulatuur praktisch verdwenen. Door de medewerking van de archivaris van den Haag kan ik deze merkwaardige ontwikkeling doen zien over de tijd van ongeveer het laatste kwart van de achttiende eeuw tot heden. In het Haagse oud-archief berust namelijk een formulierenboek, dat een overzicht geeft van de in de 18e eeuw gebruikelijke titulatuur. Tot de mooiste behoort, ik moet mij tot een enkel voorbeeld beperken, die van Heren Bewindhebbers der Ned. Oostindische compagnie ter Kamer Amsterdam. De betekenis van de N.O.C. voor het vaderland blijkt wel uit het feit, dat

bewindvoerders werden aangeschreven als: Edele, Erentfeste, wijze, voorzienige, Discrete, Lieve, Bijzondere. Het vervangen van deze titulatuur door 'burger', 'medeburger' e.d. in de patriottentijd, de invloed van de franse titulatuur, het herleven van gestrengheid en achtbaarheid in soorten en variëteiten in de 19e eeuw zou het onderwerp van een interessante studie kunnen uitmaken. Wat de openbare dienst betreft kan men zeggen, dat in de periode voor de eerste wereldoorlog de titulatuur uit de ambtelijke briefwisseling vrijwel verdwenen is. Een klinkende aanhef komt praktisch niet meer voor, en ook in de tekst der brieven is, vooral in den Haag, 'Excellentie' vrijwel de enige titel, die gehandhaafd is. In de laatste jaren zijn naast de ministers ook de staatssecretarissen aldus aangekleed. Buiten den Haag wordt er naar mijn indruk minder ge-excellencied dan in den Haag; aan het weglaten van iedere titulatuur neemt, voor zover ik weet, niemand aanstoot. Merkwaardig is, dat in dit opzicht de administratie een eind vóór ligt bij het particulier gebruik, althans, als wij mogen afgaan op de titellijsten die nog in alle jaarlijks verschijnende zakagenda's worden afgedrukt. Merkwaardig is daarbij ook, dat aan de samenstellers van deze titellijsten de z.g. rangen-inflatie onopgemerkt is voorbij gegaan. De referendaris is met de titel van 'Hoogedelgestreng Heer' althans in dit opzicht de gelijke gebleven van leden van de Raad van State, leden van de Staten-Generaal, oud-ministers e.d. van wie hij in het verleden ook in feitelijk opzicht de gelijke was, toen hij als enige van een geheel ministerie onmiddellijk volgde op de secretaris-generaal. Voor administrateurs, raadadviseurs, administratieve en andere directeuren, directeuren-generaal enz. enz. is in het titulatuurlijstje geen afzonderlijke plaats gevonden.

Afgezien van deze versobering heeft de ambtelijke taal over het algemeen een statisch, lichtelijk archaisch karakter. Dit openbaart zich zowel in de vorm van de stukken als in de woordenkeus, in het bijzonder het blijven voortleven van een aantal woorden, die men in de spreektaal niet of nauwelijks meer tegenkomt.

Wat de vorm betreft: De minister, die een nota of een memorie voor zijn verantwoording neemt, is altijd 'de ondergetekende'. Dergelijke stukken zijn als gevolg van dit gebruik bijna altijd in de derde persoon gesteld. Verder is *nademaal* wel verdwenen, maar *aangezien* staat nog altijd, waar het spraakgebruik een constructie met 'omdat' zou ver-

kiezen. Een tijd heet bij voorkeur een *tijdsgewricht*. Men is niet iets van plan, maar iets *ligt in het voornemen*. *Vorengenoemd, bovengenoemd, het vorenstaande* en het *bovenstaande* spelen een belangrijke rol. Met opmerkingen vooral van Kamerleden, wordt *zoveel mogelijk rekening gehouden*. Eventueel *stemt men er mede in*; dat men het 'ermee eens' is, wordt niet gezegd. Er wordt veel *betoogd, overwogen* en *gestreefd*. De '*streefdatum*' is een van de jongste uitvindingen. Iedere behoorlijke minister heeft tegenwoordig een paar streefdata op zijn programma. *Onderhavige, onderwerpelijke* en in het bijzonder *uiteraard* komen in de meeste ambtelijke stukken van enige omvang voor; in het bijzonder het laatste, dat men maar al te graag gebruikt, zowel om een gemis aan argumenten te bedekken als om, waar argumenten in het geheel niet nodig zijn, het betoog even te onderbreken. In een door niemand minder dan mijn vriend Beel ondertekend rapport¹ van nog geen twintig kleine bladzijden, telde ik het niet minder dan tien maal; één keer drie maal op dezelfde bladzijde. In geen van die gevallen zou door het schrappen van het stopwoord ook maar iets aan de strekking van het verhaal veranderen.

Germanismen als 'middels' zijn nog altijd niet uitgebrand; het groeiende internationale verkeer leidt tot een stijgende import van vreemde termen.

Sir Ernest Gowers zegt aan het slot van zijn boek: 'The efficiency of government, central and local, depends to an ever-increasing extent on the ability of a large number of officials to express themselves clearly'².

Die uitspraak lijkt mij juist. Ik heb de overtuiging, dat door een groot getal ambtenaren aan deze eis wordt voldaan. Aanvaardt men haar, dan ligt het echter voor de hand, dat men verwacht, dat de overheid nog iets meer doet dan het uitgeven van de besproken richtlijnen om een goed taalgebruik te bevorderen. Op de vraag, wat zij kan en zou moeten doen, kom ik dadelijk terug. Eerst zijn evenwel enige voorbeelden, noodzakelijk om aan te tonen, dat er inderdaad het een en ander te verbeteren valt.

Ik ben geen collectionneur van nature en kan dus geen bloemlezing aanbieden uit een verzameling, die zich over een aantal jaren uitstrekt. Ik kan alleen enkele voorbeelden geven van wat ik tegenkwam nadat ik de uitnodiging tot het houden van deze voordracht had aanvaard.

1 Universitaire studie belastingwetenschap. Staatsdrukkerij- en uitgeversbedrijf, 1960.

2 The complete Plain Words, blz. 196.

In de eerste plaats dan het mooie voorbeeld van Gedeputeerde Staten van Drente ter illustratie van de oude stelling, dat men vooral niet eenvoudig doen moet, wat ook gecompliceerd gedaan kan worden. Gedeputeerde Staten wilden aan de gemeentebesturen de raad geven - verder dan raad geven gaat hun bevoegdheid in deze niet - om op de kaarten van de gemeentelijke uitbreidingsplannen de boerderijen met een ander teken aan te geven dan de overige woningen. Zij schrijven:¹

‘Het projecteren van boerderijen in plannen in onderdelen is in verschillende Drentse gemeenten niet ongebruikelijk. Hoewel deze bebouwing in theorie als een categorie van de bebouwingsgroep vrijstaande eengezinshuizen zou kunnen worden aangeduid, verdient het nochtans aanbeveling deze bebouwing als een afzonderlijke bebouwingsgroep te beschouwen. In de praktijk bestaan nu eenmaal grote verschillen tussen een boerderij en een normaal eengezinshuis. Het is juist, dat zulks op de plankaart tot uitdrukking komt’.

Het voorstel van wet tot beperking van het verhaalsrecht, bedoeld in hoofdstuk V van de Armenwet² is er, evenals de erbij behorende toelichting, misschien als gevolg van het feit, dat er niet minder dan vijf departementen aan gedokterd hebben, wel een, dat nooit, ook als er veel aan verbeterd worden mocht, ook maar een bescheiden plaatsje onder de ‘schitterende stalen’ van wetgeving zal innemen. Ik beperk mij tot een paar citaten uit de Memorie van toelichting. Prachtig is de gelijkstelling van de ‘familieband’ en de openbare geldmiddelen:

‘Zou men de verzorging of verpleging van hulpbehoevenden in inrichtingen uit een financieel oogpunt al te gemakkelijk maken (uit een financieel oogpunt gemakkelijk maken is natuurlijk nonsens) ‘dan zou daarvan (dus van het al te gemakkelijk maken) een aanzuigende werking kunnen uitgaan; personen die zonder overwegende bezwaren thuis verzorgd kunnen worden, zouden ter opnemng in een inrichting worden aangemeld ten detrimente van de familieband en van de openbare middelen’.

Het ‘huidige tijdsgewricht’ ontmoet men in de memorie natuurlijk ook. Gehandhaafd wordt

‘het verhaal dat berust op de betrekking tussen echtgenoten, en normaliter ook tussen ouders en *minderjarige* kinderen’.

Verder leren wij, dat de geldelijke gevolgen van de voorgestelde regeling voor de gemeenten zo belangrijk zullen zijn, dat de regering

‘een *aanpassing van de voeding* van het Gemeentefonds gewenst’ acht.

Wij ontmoeten het nieuwe woordbeeld: ‘verhaalsrechtelijke draagkracht’ evenals de ‘als normatief voorbeeld beschreven ongehuwde’;

1 Circulaire van 9 October 1959.

2 Tweede Kamer, Zitting 1959/60, no. 5864.

‘verhaalsdraagkracht’ en de ‘verhaalsrechter’. Naar maximale onheldelijkheid heeft men blijkbaar gestreefd toen men neerschreef:

‘Hetzelfde geldt ingeval van samenloop van artikel 63c met het tweede “hetzij” van artikel 63d’.

Het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werkt sedert geruime tijd met het begrip ‘subsidiabele’ uitgaven. In verband met de premiespaarregeling voor rijksambtenaren heeft men thans ook de constructie ‘premiabel’ uitgevonden¹.

In een circulaire van de Minister van Binnenlandse Zaken betreffende de bezoldiging van het overheidsperoneel lezen wij:

‘Hoewel ik aanvankelijk van mening was, dat al vrij spoedig na het begin der differentiatie in de lonen de trend zou zijn te bepalen, welke de ontwikkeling der lonen in het particuliere bedrijfsleven als gevolg van de nieuwe loonpolitiek aangeeft, bleek tegen 1 december jl. (de datum welke ik als streefdatum voor het bepalen van die trend beschouwde) dat er in de particuliere sector nog slechts voor zo weinig bedrijfstukken een nieuwe c.a.o. was afgesloten, dat er van een ‘aflezen’ van de trend uit de beschikbare gegevens nog geen sprake kon zijn. Naar het zich laat aanzien zal dit eerst in maart 1960 kunnen gebeuren’.

Men heeft hierin van alles bijeen: het volmaakt nodeloos invoeren van een niet nederlandse term; de ‘streefdatum’; het ‘aflezen’ van een ‘trend’ uit beschikbare gegevens en het met zoveel woorden als mogelijk is zo weinig mogelijk zeggen.²

De Commissaris der Koningin in Overijssel acht zich in staat om richtlijnen - van dit in de bezetting geïmporteerde woord komen wij waarschijnlijk niet meer af - niet alleen te herzien, maar ze ook te ‘verruimen’.³

Dezelfde minister van Binnenlandse Zaken schrijft in een van de ontelbare circulaire over de burgerlijke verdediging:⁴

‘De oorzaak hiervan is gelegen in de omstandigheid, dat het als regel niet mogelijk zal zijn met de beschikbare insceneringsmiddelen een zodanige toestand te scheppen, dat op het voorstellingsvermogen van de ploegcommandant een niet te zware wissel moet worden getrokken.

Dezelfde minister heeft geleraard, dat onder bepaalde omstandigheden⁵

1 Circulaire van Maart 1960, no. 1805.

2 Circulaire van 4 Januari 1960, Off. Bekendmakingen Ver. v. Ned. Gemeenten, no. 18791.

3 Circulaire van 14 dec. 1959 over paspoortaanvragen van Indonesiers.

4 Off. Bekendm. no. 18085.

5 Persbericht, Off. Bekendm. no. 18798.

‘Een systeem met uitsluitend jaarlijkse bijdragen een te *lange band* met de overheid zou meebrengen met alle daaraan verbonden inmenging in het beheer’.

In een andere circulaire heeft de minister het over een

‘streven’, zoals dat in (zijn) rondschrijven van 27 november 1959 “werd neergelegd”.

In een circulaire van de Directeur-generaal van de statistiek betreffende de komende volkstelling¹ ontmoeten wij de constructie:

‘Het is van belang, dat in elke gemeente reeds thans een plaatselijke leider van de volkstelling 1960 wordt aangewezen en aan deze ook de leiding van de proeftelling op te dragen’.

Hierop volgt dan de verrassende mededeling:

‘Langs deze weg kan worden bereikt, dat de voorbereiding en uitvoering van beide tellingen plaats vindt onder leiding van dezelfde persoon’.

De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft het in zijn laatste begrotingsantwoord ook gehad over de oudercommissies en daarbij gedecreteerd, dat iets ‘in de eerste plaats’ ‘*op de weg van de maatschappij*’ kan liggen.

In de kort geleden verschenen *sportnota* vinden wij veel fraais. Ik haal daarvan ook nog het een en ander aan.

‘*de wenselijkheid (kwam) naar voren, dat naast de lichamelijke vorming van de schooljeugd ‘ook de sport in ten minste even sterke mate de aandacht zou dienen te hebben’.*

Er wordt gesproken over steun

‘door het verstrekken van inlichtingen en door andere daadwerkelijke medewerking’.

‘Uiteraard’, ‘beleidslijnen’ en het ‘onderhavige gebied’ komen wij natuurlijk tegen.

Bijzonder fraai is: ‘Daar de kinderen immers een aanzienlijk deel van de dag op de school verblijven, leent zij zich er bij uitstek toe voortdurend aandacht te besteden aan de individuele ontwikkeling van het kind in de onderscheidene levensfasen’;

eveneens:

‘Uiteraard kan de lichamelijke vorming in schoolverband slechts dan tot haar recht komen, indien daarvoor leraren aanwezig zijn, die voldoende op hun taak zijn voorbereid en die volledig op de hoogte zijn van de pedagogische situatie, welke bij die onderscheiden takken van onderwijs wordt aangetroffen’.

1 Off. Bekendm. no. 18612.

In een circulaire van 16 oktober 1959 van de Minister van Maatschappelijk Werk
betreffende de aanpassing van de regeling hulp-

verlening oorlogsslachtoffers aan de algemene weduwen- en wezenwet, wordt gezegd:

‘tengevolge van het in werking treden van de Algemene weduwen- en wezenwet (A.W.W.) is de noodzakelijkheid gebleken van een aanpassing van de RHO aan deze wet’.

In de al genoemde circulaire van de Directeur-generaal van de Statistiek, waarin hij beschrijft, hoe de aan de volkstelling voorafgaande proeftelling moet worden uitgevoerd, komen nog de volgende verrassende constructies voor:

De keuze van bepaalde adressen ‘zal door de betrokken gemeente moeten plaats vinden’;
 ‘De woning welke per 30 juni 1956 op het desbetreffende adres is geteld’;
 ‘een zo zuiver mogelijke steekproef’; ‘*Lettend* op het zeer gering aantal te bezoeken adressen *heeft het geen zin*’; ‘een zo spoedig mogelijke afwikkeling van deze gevallen is vanzelfsprekend van groot belang’.

In een circulaire van de Minister van Maatschappelijk Werk van 20 januari 1960 wordt aan de gemeentebesturen meegedeeld,

dat een bepaalde toeslag van 26 december 1959 af tot nader datum ‘in aanmerking genomen blijft’.

Het is zeker nauwelijks nodig op te merken, dat men een verkeerd taalgebruik niet alleen in ambtelijke stukken tegenkomt. Ik bepaal mij tot twee voorbeelden. In het Vaderland van 2 maart 1960 komt een berichtje voor over de ramp van Agadir. Een twaalfjarig meisje wordt sprekend ingevoerd; zij zou gezegd moeten hebben: ‘een muur van ons huis zakte als een kaartenhuis ineen’. Het is duidelijk, dat hier de nederlandse journalist aan het woord is, die een muur laat ineenzakken, en dat laat gebeuren, zoals hij meent, dat een kaartenhuis ineenzakt. Niemand gelooft, dat dit twaalfjarige meisje uit Agadir geweten heeft, wat een kaartenhuis is, en dat zij de beeldspraak ‘als een kaartenhuis’ gekend heeft. ‘Als een kaartenhuis’ is een verouderd nederlands beeld uit de tijd, toen de kinderen nog met kaartenhuizen speelden: zeker is, dat de meeste nederlandse kinderen van thans en vermoedelijk zelfs een aantal van de volwassenen, die deze bijeenkomst bijwonen, nooit een kaartenhuis hebben gezien. Een normaal kinderspeelgoed was het kaartenhuis een paar eeuwen¹ geleden. De speelgoedindustrie heeft het geheel of zo goed als geheel doen verdwijnen.

1 In Het menselijk leven, ± 1750, schreef Willem van Haren:

Beminlijk kind, speel, nuttig u deez' dagen
 Want 's werelds grootheid schafft aan ons 't genoegen niet,
 Dat u door uwen houten wagen
 Of door uw kaartenhuis geschiedt.

In een verhaal in de Nieuwe Rotterdamse Courant over de arbeid van mevrouw Ank van der Moer aan de toneelschool, kon men lezen, dat de leerlingen niet aan haar lippen, maar aan haar woorden hingen.

Nu zal men dergelijke misstellingen, die inderdaad vrij zeldzaam zijn, willen rechtvaardigen met de opmerking, dat het werk van de journalist veelal spoedwerk is.

Daar tegenover wil ik dan wel stellen, dat ook de ambtenaar heel dikwijls onder hoge druk werkt, en dat de verschoningsgronden, die voor de journalist gelden, dikwijls ook voor hem kunnen worden aangevoerd.

Van veel belang is nu de vraag, wat gedaan kan worden om het ambtelijk taalgebruik in het algemeen op een behoorlijk peil te houden en, vooral, om bij de ambtenaren het gevoel levend te houden, dat zij hun best moeten doen, wat zij te zeggen hebben zo duidelijk mogelijk in goed nederlands te zeggen, met vermijding van allerlei vreemde insluipsels, waarvan men dikwijls alleen maar gelooft, dat zij duidelijker zijn dan de nederlandse woorden, omdat men zich van hun preciese betekenis geen rekenschap geeft.

In de eerste plaats moeten wij dan aan het voorbeeld van de engelse Treasury aandacht geven. De Treasury, die voor de leiding van de *civil service* verantwoordelijk is - zoals het ministerie van Binnenlandse Zaken bij ons - heeft indertijd aan de heer Gowers, thans Sir Ernest Gowers, gevraagd een boekje samen te stellen, dat van nut zou zijn bij haar pogingen om het officiële engels te verbeteren. De uitkomst hiervan is geweest de verschijning van het boekje 'Plain Words', daarna 'ABC of Plain Words', en in 1954 een nieuwe samenvattende uitgave van deze beide 'The complete Plain Words'¹, waarvan in 1958 de vijfde druk bij *Her Majesty's Stationery Office* verschenen is.

Als ambtenaar, niet als taalgeleerde, zou ik willen zeggen, dit boek is zo goed, als een dergelijk boek maar zijn kan. Het is goed geschreven, geeft tal van voorbeelden van minder goed taalgebruik, heeft een aantal interessante citaten; het is vrij van pedanterie ... maar het is meer dan 200 bladzijden groot. Voor hen, die zich zetten om het door te werken, is het goede en boeiende lectuur, maar ik geloof niet, dat het veel nut

1 The complete Plain Words, by Sir Ernest Gowers. A guide and reference book to the use of English for official and other purposes, H.M. Stationery Office, 7 s. 6 d.

kan stichten in de kring van juist die ambtenaren, door wie het meeste stylistische werk wordt verricht.

Merkwaardig is, dat blijkbaar ook het incorrecte taalgebruik een internationaal karakter begint te krijgen. De schrijver wijst b.v. op het gebruik van het afgrijselijke en/of, dat men ook bij ons op talloze plaatsen tegenkomt, Vermijd, zegt hij, deze lelijke en overbodige vorm, die alleen geschikt is voor formulieren, lijsten van artikelen en dergelijke. Of men naar hem geluisterd heeft, meen ik te mogen betwijfelen, nu ik de vorm onlangs tegen kwam in een engelse vertaling van het nieuwe strafwetboek van Joego Slavië.

Het gebruik van *ceiling*, bij ons *plafond*, signaleert hij als dat van 'one of the bright young metaphors, that are now so fashionable, and are displacing the old and fogeys'. Het voorbeeld van verkeerd gebruik, dat hij aanhaalt, is te mooi om het niet in het voorbijgaan te vermelden, het is de bepaling, dat voor zekere gebouwen voor de *vloeroppervlakte* een *plafond* van 15000 voet de grens zal zijn¹.

Het gebruik van het suffix *ee* om van een werkwoordstam een substantief te maken, keurt hij af. Ook dit zeker met weinig succes, want zelfs onze nederlandse administratie heeft voor iemand, die getraind wordt, het woord *trainee* aanvaard.

Daargelaten de vraag, of men op het ogenblik een nederlandse schrijver voor een nederlands 'Plain Words' zou kunnen vinden, zou ik de uitgave ervan zeker niet als het enige middel ter verbetering willen aanbevelen.

Van belang kan misschien zijn, dat de Regering bij het benoemen van leden van de Raad van State ervoor zorgt, dat er in de Raad altijd tenminste een lid zitting heeft met een speciale 'knobbel' voor goed taalgebruik. Maar afgezien van het feit, dat slechts een klein deel van de ambtelijke productie de Raad van State passeert, maakt ook het niet openbaar zijn van de adviezen van de Raad, dat zijn invloed maar beperkt

1 Ik geef mij er rekenschap van, dat men dit geval ook aldus kan zien, dat men hier nu de zeldzame kans heeft om een ontwikkeling zich te zien voltrekken, waarin de figuurlijke betekenis van een uitdrukking het onmiddellijke verband met de letterlijke betekenis daarvan verliest. Het eindpunt van zulk een ontwikkeling ziet men b.v. in laag-bij-de-grond. Een laag-bij-de-grondse opmerking kan men op de bovenste omloop van de IJffeltoren maken. Juist met het oog op moeilijkheden van deze soort is het aanwijzen van een enkel persoon als *ensor linguae* bepaald af te keuren.

kan zijn. Bovendien is de aanwijzing van een enkele censor altijd bedenkelijk, omdat er een groot aantal gevallen zijn, waarin over de toelaatbaarheid van een constructie ook tussen de meest bevoegden ernstig verschil van mening bestaat.

Ik heb ook aan een Commissie uit onze Maatschappij of de Kon. Akademie van Wetenschappen gedacht, die werken zou met een aantal door het land verspreide correspondenten, en die een paar maal per jaar een verslag zou uitbrengen, dat gepubliceerd en op ruime schaal verspreid zou moeten worden, een verslag, dat taal-monstra demonstreren zou, zoals het verslag van de Algemene Rekenkamer het beleidsmonstra doet. Een voordeel van een dergelijke commissie zou zijn, dat er een regelmatige wisseling van personen zou kunnen plaats vinden, zodat niemand al te lang met dit ondankbare werk zou worden belast, en dat de publicatie van de verslagen een discussie over bepaalde opvattingen zou mogelijk maken.

Maar het meest nuttig zou ik vinden de vaststelling van een beknopte lijst van niet toelaatbare constructies en niet toelaatbaar woordgebruik. Een dergelijke lijst zou men kunnen uitreiken aan alle ambtenaren, die met redactioneel werk zijn belast, en een regeringsbesluit zou het volgen van de daarin gegeven aanwijzingen verplichtend kunnen stellen. Door regelmatige aanvulling en door geheel nieuwe vaststelling, bij voorbeeld eenmaal in de vijf jaren, zou verkregen kunnen worden, dat verkeerde nieuwigheden onmiddellijk gesignaleerd werden, en dat de lijst toch niet verstarrend op het ambtelijke taalgebruik zou werken.

Of men van een van deze maatregelen, of zelfs van een combinatie van een paar, een grote verbetering zou kunnen verwachten, blijft natuurlijk een open vraag. Misschien zou van een anders gericht taalonderwijs op H.B.S.-en, Gymnasia en bij het M.U.L.O. nog het meeste resultaat te verwachten zijn, maar de ondervinding leert, dat men ook wat dit betreft niet veel verder dan het uitspreken van vrome wensen komen kan.

Intussen dient men wel te bedenken, dat maatregelen, welke dan ook, meer nodig zijn dan nog ooit het geval was, omdat de in andere richting werkende krachten sterker en talrijker zijn dan in het verleden ooit het geval was.

De slag bij Waterloo werd door Napoleon verloren door een reeks van misverstanden.
De bij Ligny door Napoleon verslagen Pruisen

waren in een andere richting terug getrokken dan Napoleon had gedacht. Toen op 15 juni te kwart over vijf Napoleon en Vandamme het terrein overzagen, waar de slag woedde, zagen zij langs de grens van het woud van Villersperwin een troepenafdeling naderen. Zij wisten niet, of het vrienden of vijanden waren! Enige tijd later konden zij waarnemen, dat het eigen troepen waren, de afdeling, ongeveer 20 000 man sterk, onder Erlon. Zij kwamen van een andere kant dan verwacht was, omdat de aanvoerder een opdracht van Napoleon, door deze zelf in zijn haast onleesbare handschrift met potlood geschreven, niet helemaal juist begrepen had. Indien Napoleon over deze troepen de beschikking had gekregen, was het verloop van de slag misschien anders geworden. Maar op een gegeven ogenblik zagen zij de troepen weer afzwenken en in andere richting verdwijnen. De oorzaak hiervan was, dat Erlon van zijn onmiddellijke bevelhebber, maarschalk Ney, een opdracht ontving om hem bij Quatre Bras te hulp te komen. Erlon aarzelde en keerde terug in de richting van Quatre Bras. De slag was hiermee voor Napoleon verloren¹.

Een dergelijke situatie is in een moderne oorlog ondenkbaar. De opperbevelhebber en zijn staf bevinden zich ergens op grote afstand van het front en ontvangen per radio en per telefoon regelmatig inlichtingen omtrent de ontwikkeling van de strijd, en zij geven met dezelfde hulpmiddelen hun bevelen aan de troepenafdelingen, waar deze zich ook bevinden. En er wordt van uit gegaan, dat iedere man in beginsel weten kan, wat er gebeurt, en waarom het gebeurt. Iedere soldaat moet in staat zijn te lezen en te schrijven; reeds in de aanvang van de tweede wereldoorlog bleek het onmogelijk om in het engelse leger analphabeten te gebruiken. De mensen, ongeveer 2% van het totaal, die niet lezen en niet schrijven konden, werden naar school gestuurd om eerst de beginselen van deze onmisbare kennis te verwerven. Er bestaat een voortdurende verbinding tussen de troepen in actie en het bevel: ieder moet de bedoelingen van ieder ander volledig en zonder moeite kunnen verstaan. Eenzelfde verbinding moet bestaan met de schepen op zee; tussen de schepen onderling; met de vliegtuigen in de lucht en tussen die vliegtuigen onderling.

Dit alles betekent, dat het vraagstuk van de *communicatie* een van de belangrijkste vraagstukken is geworden van de moderne strategie; het

1 Ik volg hier: Napoleon by Hilaire Belloc - The Albatros, 1933.

betekent eveneens, dat binnen het hele defensie-apparaat van een verschil in taalgebruik geen sprake meer kan zijn.

Men neemt hierin waar de vervanging van het individu door de groep en de noodzaak van onderling volkomen begrip binnen de groep, hoe groot deze ook is.

Hetzelfde verschijnsel ontmoet men in de moderne industrie. Ook hier is, naast de ontwikkeling van de techniek als zodanig, de ontwikkeling van de communicatie-methoden een zaak van de grootste betekenis.

En hetzelfde openbaart zich ook in iedere grote administratie; ook in de openbare administratie, al wordt het daar nog niet algemeen en volledig erkend. Ook in de openbare administratie is het communicatievraagstuk metterdaad een van de belangrijke problemen geworden, die moeten worden opgelost om tot een werkelijk doelmatig werken van het gehele apparaat te komen.

De communicatie eist eenheid van taalgebruik van boven naar beneden en van beneden naar boven. Dit is een element in wat Lewis noemt 'the Linguistic Revolution', waaraan hij zijn boeiende boek 'Language in Society' heeft gewijd¹.

Een ander element, waarvan de betekenis hoog moet worden aangeslagen, is het feit, dat de ambtelijke schrifturen in onze tijd voor een groot deel niet meer de bestemming hebben om binnen de administratie te blijven, maar zich richten tot een groot en groeiend publiek.

Gowers schrijft: 'Official writing used to consist mostly of departmental minutes and instructions, inter-departmental correspondence, and despatches to Governors and Ambassadors. These things still have their places. But in volume they must have been left far behind the vast output now necessary for explaining the law to the public'. Hoe de verhoudingen quantitatief bij ons liggen, weet ik niet; gemakkelijk zal dit ook niet zijn na te gaan. Vast staat evenwel, dat ook bij ons de omvang van de ambtelijke schrifturen, die zich wenden tot het grote publiek buiten de administratie, reeds heel groot is, en dat die omvang nog, ik zou durven zeggen van dag tot dag, toeneemt. Dit leidt en moet verder leiden tot een gelijkmaking van het ambtelijke taalgebruik en het taalgebruik van de pers en van talloze niet ambtelijke instanties. Nu

1 M.M. Lewis, Language in Society, London, Thoman Nelson and Sons Ltd., 1947.

is het wel zo, dat een deel van het personeel van de ambtelijke persdiensten en voorlichtingsorganen¹ niet uit de eigenlijke ambtenarenstand gerecruteerd is, zodat deze mensen zich aan hun eigen taalgebruik, veelal dat van de journalist, kunnen houden. Maar het is niet te ontgaan, dat desondanks een gelijkmaking plaats vindt. En naast de geschreven taal komt in toenemende mate het gesproken woord: radio en televisie worden in dienst gesteld van het streven om bij het aldoor ingewikkelder worden van ons staatsorganisme de democratische grondslag daarvan te behouden, die bestaat in het onbepaalde recht van discussie over wat er in de staat gebeurt, en, in verband daarmee de meest dringende eis, dat regering en bestuur ongevraagd, uit eigen vrije wil, in voor een ieder begrijpelijke taal rekenschap afleggen van hun plannen en verklaren wat is geschied.

Lewis heeft een interessant hoofdstuk gewijd aan de communicatietechniek in Nazi-duitsland, in Sovjet Rusland en in de Britse democratie. Het naast elkaar zetten van deze drie voorbeelden is voor het verkrijgen van inzicht in het vraagstuk van bijzondere betekenis. Communicatie moet leiden tot vergroting van kennis en verbetering van inzicht, tot het verstaan van de waarheid. Maar communicatie *kan* leiden, tot verbreiding van waandenkbeelden en wanbegrip, tot verduistering van de waarheid.

Er ligt naar mijn overtuiging een grote waarheid in de woorden, waarmee Lewis zijn boek besluit: Taalstudie speelt nu een grote rol op allerlei terreinen van menselijk denken, waar men zich tot dusverre er nauwelijks rekenschap van gaf, dat ze daarvoor van enige betekenis was. En meer en meer wordt het duidelijk, dat wij, om het denken zelf en de uitkomsten van het denken te verstaan, ons met taalstudie moeten bezig houden, en om de taal te begrijpen moeten wij haar werking in de samenleving bestuderen.

In de samenleving van onze tijd speelt het openbaar bestuur een grote rol. Als Lewis dus ook maar ten dele gelijk heeft, dan is de studie van het ambtelijk taalgebruik een zaak van eminente betekenis. Het spreekt vanzelf, dat ik in deze voordracht daar niet aan toe gekomen ben. Het enige, wat ik kan hopen, is, dat ik enkele aspecten heb belicht, die bij wezenlijke studie in het bijzonder de aandacht zullen opvorderen.

1 Hier te lande werd de heer Lievegoed in 1934 als administrateur, hoofd van de Regeringspersdienst, aan het departement van Buitenlandse Zaken verbonden.

De poëzie van de jongste dichtergeneratie Door Ad den Besten

Mag ik beginnen u te bekennen, dat ik u met de aangekondigde titel van mijn voordracht heb misleid? *Er is in Nederland namelijk geen jongste dichtergeneratie.* Begrijpt u mij goed, ik beweer niet, dat er geen jonge of jongste dichters zijn. Dat zou een wat kwalijke practical joke zijn, - zo op de manier van: 'De poëzie, dames en heren, waarmee we ons vanavond zullen bezighouden, is er niet, - is een niets.' Het niets, de pure leegte als katalysator van bewustwording, - een mystiek zonder weerga ongetwijfeld. Ik vrees alleen, dat u als westerlingen er geestelijk niet op bent gebouwd. Misschien zegt u straks inderdaad: niets, holte en leegte, - maar dan zult u dat toch in elk geval zeggen als consequentie van het feit, dat er wel wis en drie iets is, iets dat uw geest weigert au sérieux te nemen.

Nogmaals, ik beweer niet dat er geen jonge dichters zijn, - er zijn er te over. Maar ik zeg: er is geen nieuwe *dichtergeneratie*. Dat woord generatie immers is in de wereld van de kunst een begrip met een minder chronologische dan karakterologische inhoud, als ik het zo zeggen mag. Literair gezien is een dichtergeneratie een groep qua leeftijd eventueel uiteenlopende dichters, die een bepaalde poëzie voorstaan, een groep dichters met eigen doelstellingen en met uitgesproken voorkeuren en partispris. Welnu, dat is er op 't ogenblik niet. Er zijn wel hier en daar jonge - laten we zeggen: nog niet dertigjarige - dichters. En over hen zal het vanavond gaan.

Uiteraard zal ik geen van hen uitvoerig aan de orde stellen. We hebben immers niet met reeds literair-geprofileerde dichtergestalten te maken. Beter lijkt het mij, te trachten, u enigszins met de tendenzen in de nieuwste nederlandse poëzie vertrouwd te maken en intussen de oorzaken op het spoor te komen, waarom de constellatie van een nieuwe dichtergeneratie in die specifiek literaire zin op zich laat wachten.

*

Sommigen van u zullen weten, dat ik eind 1958 een bloemlezing uit het werk van dichters en dichtersessen heb doen verschijnen, die tot dan toe

nog geen eigen bundel hadden uitgegeven: *Dichters van morgen*. Deze anthologie resulteerde uit het feit, dat ik al enkele jaren lang veel te weinig gelegenheid had gehad om manuskripten van debutanten, die mij de moeite waard voorkwamen, in mijn serie *De Windroos* op te nemen. Ik overwoog toen, dat er buiten de auteurs van die manuskripten de laatste tijd enkele dichters in de tijdschriften waren opgedoken, van wie ik de namen in herinnering had gehouden en van wie de gedichten op iets anders schenen te wijzen dan op een langzamerhand orthodox geworden experimentalisme. Zo besloot ik dus tot een soort poëtische wapenschouw, waaruit zou kunnen blijken wat er onder de jongeren gaande is. Dat ik mijn grenzen te ruim trok, door dichters tot 35 jaar een kans te geven, is mogelijk, maar doet au fond niet veel ter zake. Dat ik aspiranten een plaats gaf, die nog niet verder waren gevorderd dan tot het peil van een matige tijdschriftpublicatie, was bepaald mijn opzet. De bloemlezing beoogde namelijk representatief te zijn voor de tendenties die onder de jongere dichters werkzaam zijn en wilde dus niet in eigenlijke zin een *bloemlezing* zijn. Ik heb dan ook nooit gemeend, dat *Dichters van morgen* een in zichzelf, qua poëtisch gehalte, belangrijk boek was, - mijn uiterst kritisch-gestemde inleiding wijst daar al op. Dat ik behalve rijp en groen ook allerlei verschillende richtingen en nuanceringen een kans gaf, zonder wat dat betreft te kiezen, behoorde eveneens tot mijn opzet. Overigens snijdt dat als verwijt gehanteerd nog minder hout, dan het tegenovergestelde: dat al deze merendeels zeer jonge dichters precies op elkaar lijken. De spanning tussen de uitersten, P.J. Brüning bijvoorbeeld en Edithe de Clercq-Zubli, is zeer groot. Alleen, de afstand tussen hen wordt zodanig overbrugd door allen die qua mentaliteit en versbehandeling tussen hen in liggen, dat men als lezer de indruk krijgt van een geleidelijke nuancering, die volkomen zonder schokken verloopt. Het psychologisch gevolg daarvan is, dat zich een onbehagelijk gevoel vastzet in de lezer, en speciaal in de criticus, en dat al deze dichters en dichtersessen in zijn waardering elkaar voornamelijk negatief gaan beïnvloeden. Ik heb dat tevoren te weinig overwogen, natuurlijk doordat ik zelf wel degelijk gelegenheid had gehad, ja genoodzaakt was geweest hen tegen anderen af te wegen en ze ook elk apart te beoordelen. Onzekerheid dus vooral bij de criticus. Er is dan misschien maar één krachtige windstoot nodig om hem omver te blazen. Nog niet eens gesproken van enkelen, die aanvankelijk de 'dichters van morgen' zeer de moeite waard vonden of mij zelfs ver-

weten dat ik hen al te kritisch bij het publiek had ingeleid, maar na die windstoot uit dezelfde hoek begonnen mee te blazen als de windmakers. Angst voor het verlies van literaire posities speelt blijkbaar een grote rol. En nietwaar, gelijk of geen gelijk, degenen die de grootste mond opzetten, zijn in elk geval het meest 'vitaal', zoals dat heet, en hebben dus de toekomst.

Maar daarover verder geen woord. Insiders zullen begrijpen, dat ik met die windstoot de gemeenschappelijke aktie van enkele nederlandse en vlaamse experimentelen en post-experimentelen bedoel, ondernomen via een aparte publikatie van het tijdschrift *gard sivik*. Zeven man sterk - Vinkenoog, Sleutelaar, René Ghijsen, Gils, Vaandrager, Buddingh' en Andreus (maar de laatste stond er eigenlijk buiten) - werd in een speciaal op krantenformaat en in krantenoplaag verspreid pamflet een aanval gedaan op de 'dichters van morgen' en vooral op mij als hun geestelijke vader. Ik kon daarop alleen maar reageren met een: 'Te veel eer, heren!' - als mijn bloemlezing dan werkelijk zo slecht, zo nietswaardig is als u beweert, hebt u toch werkelijk te veel tijd, moeite en mankracht besteed om dat duidelijk te maken. Of was u bang dat mijn eigen kritische reserves te weinig zouden doordringen en dat het publiek - steljevoor! - zou gaan geloven, dat dít nu dan toch de nieuwe nederlandse dichtergeneratie is, waarnaar door velen al zo lang wordt uitgezien? Bent u soms ook bang voor uw positie?

Nu zou geen haar op mijn hoofd willen ontkennen, dat de medewerkers aan dat pamflet, althans voor het merendeel, een oprechte tegenzin hebben tegen de meeste poëzie uit *Dichters van morgen*. De typische vertegenwoordigers van *gard sivik* zelf, Hans Sleutelaar van boven, René Ghijsen van beneden de Moerdijk, staan immers een zeer bepaalde poëzie voor. Sleutelaar heeft in het bijna even geruchtmakende *Maatstaf*-nummer *Experimenteel perspectief* die poëzie gedefinieerd als een 'aktieve poëzie', - 'een poëzie die momenteel werkzaam, funktioneel, 'bruikbaar' is. Voor mij - zo gaat hij verder - ademt aktieve poëzie meestal een sfeer van twijfel, gevaar, angst, revolte, haat (eerder dan liefde), hart (of een andere machine), stomp (eerder dan streling), schreeuw (eerder dan fluister), sprong in de ruimte (eerder dan parkwandeling). Aktieve poëzie laat littekens na en weet tegelijkertijd te 'mozartiser le malgré-tout'; aktieve poëzie 'humanizes'; aktief is poëzie die een middel is tot begrip, van het soort dat wetenschap noch intelligentie ons kunnen bijbrengen.'

Dat is al met al niet veel anders dan wat de Vijftigers hebben willen realiseren. Vandaar dan ook dat de verlegenheidsterm 'post-experimentelen', waarmee tegenwoordig zo veelvuldig wordt geopereerd, zeker ook op de dichters van *gard sivistik* van toepassing is. Overigens bedoel ik persoonlijk daar nog niets onvriendelijks mee, en ik zou er bepaald vrede mee hebben, wanneer zij zich, in navolging van de aan de experimentele traditie getrouwe Vlamingen, de 'tweede experimentele generatie' zouden noemen, maar het lijkt mij wel goed het even te signaleren. Kort samengevat zou men wat deze dichters willen de 'poëtische schoktherapie' kunnen noemen. Nu heeft de zogenaamd onpoëtische Ter Braak al geweten, dat van goede poëzie een schok uitgaat. Iets anders is echter, deze schokwerking welbewust te arrangeren. En wat mijzelf betreft komt daar bovendien nog bij, dat ik voor déze schokken totaal ongevoelig ben geworden. Ik geloof dat ik hierin niet de enige ben: de moderne mens láát zich eenvoudig niet meer choqueren; hij is nog wel innerlijk te bewegen, zelfs zo dat het zijn levenshouding beïnvloedt, maar dat gaat veel stiller, 'hintergründiger' in zijn werk. Met name onder de schoolgaande jonge mensen van dit ogenblik valt op te merken, dat zij niet meer geloven in krachtige, agressieve taal, dat ze het gebruik van bedenkelijke woorden e.d. in de poëzie gewoon flauw vinden en taaldestructivisme gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel. De haat van een Vinkenoog vinden ze impotent; Lucebert, de 'keizer der Vijftigers', is voor hen een aansteller. Ja, de zich noemende avant-garde beschouwen zij grotendeels als de wat zielige heersers over een achtergebleven gebied. Of zij met dit alles gelijk hebben, laat ik voorlopig in het midden, - het is in elk geval symptomatisch. Symptomatisch is ook, wat onlangs een lerares Nederlands mij vertelde: dat op haar school de leerlingen van de hoogste klas grote stukken uit *Dichters van morgen* voor gemeenschappelijk gebruik hadden overgeschreven. Dat klopt trouwens ongeveer met mijn eigen ervaringen, wanneer ik hier of daar op een school wel eens iets uit deze bundel las.

Maar toch, of ik er helemaal gelukkig mee moet zijn, is een tweede. En of ik, in datzelfde kader gezien, gelukkig moet zijn met de enorme waardering voor Hans Andreus - terwijl Kouwenaar en Polet nauwelijks gelezen worden - weet ik evenmin. Of eigenlijk, ik weet het heel goed: ik ben er níét gelukkig mee. De Vijftigers hebben, zoals Sleutelaar en de zijnen, een actieve poëzie gewild, een poëzie geëngageerd in de aangelegenheden van onze moderne wereld. Dat zij daarin zijn tekort-

geschoten is zeker waar. Ze zijn er met name zwaar in gehinderd door hun eigen theorie van wat Rodenko het 'autonome gedicht' heeft genoemd - het gedicht als een automatisme, een poëzie-machine, werkend buiten de dichter als burger om, slechts vanuit de dichter als dichter, als ingenieur van de machine, verstaanbaar. Gelukkig is de natuur herhaaldelijk sterker geweest dan deze leer. Merkwaardig is alleen, dat de mannen van *gard sivik* bij monde van Sleutelaar deze theorie van het gedicht als machine en de dichter als ingenieur zonder meer overnemen. Zij hebben toch tijd genoeg gehad, zou men zeggen, om op te merken, dat juist de ingenieurs bezig zijn onze wereld te verraden, omdat en voorzover zij niet vragen naar hun verantwoordelijkheid als *burger* van die wereld.

Maar goed, om de momenten, dat de experimentele dichters hun hautaine woord-waan vergeten en in hun woorden gewoon met, tussen of voor de mensen zijn, is hun poëzie mij lief en zal ze, hoe door de tijd bepaald soms ook en hoezeer in gebreke, aktueel blijven, - als een exemplarische daad namelijk van dichterlijke keuze en verantwoordelijkheid. Het zou mij zeer spijten, wanneer juist dit uit reactie of balorigheid zou worden vergeten. Want dáárop met name schijnt de enorme waardering voor Andreus en ook voor Lodeizen, de minst geëngageerden onder de Vijftigers, te wijzen. Er waren zelfs weer idealen rond van een volstrekt wereld-onthechte poésie pure. Of, als het zover niet gaat, men wil een poëzie, die zich duidelijk beperkt tot de gevoelswereld, de zielservaring. En dat treft men zowel bij de jonge poëzie-lezers als bij de jonge poëzie-schrijvers aan. De bloemlezing *Dichters van morgen* legt er ruimschoots getuigenis van af.

Het is dan ook begrijpelijk, dat Gerrit Kouwenaar in een zeer scherpe kritiek in *Podium '58* zijn ergernis lucht over het feit, dat deze dichters wèl de vorm der experimentele poëzie hebben overgenomen, maar zich blijkbaar geen ogenblik realiseren, welke innerlijke drijfveren achter de poëtische vormvernieuwing van '50 werkzaam waren. Epigonen zijn het, stuk voor stuk, een heel enkele uitgezonderd!

Begrijpelijk, zo'n reactie, zei ik. Toch ben ik het er bepaald niet mee eens. Kouwenaar is klaarblijkelijk van mening - en er zijn er meer die zo denken - dat de vorm van de experimentele poëzie onverbrekkelijk verbonden is aan een bepaalde mentaliteit van verzet tegen de wormstekig geworden traditie. Hij diende zich echter te realiseren, dat Hans Lodeizen de eerste was, die deze vorm koos en dat juist bij Lodeizen van

dat door Kouwenaar gewenste verzet niet heel veel te bespeuren valt. Ik heb veeleer de indruk, dat Lodeizen volkomen argeloos de nieuwe versvorm heeft gevonden, als de enige mogelijkheid om zijn geweldige emotionaliteit kans van spreken te geven. En epigonen? Het moest Kouwenaar toch duidelijk zijn, dat juist de andere mentaliteit die hij bij de jongste dichters, vergeleken met de Vijftigers, konstateerde op een zekere zelfstandigheid wijst. Hij meent dat met een woord als 'reaktionair' te kunnen afdoen. Nu, stel dat hij gelijk heeft, impliceert dat dan, dat deze dichters achter '50 terug moeten en weer sonnetten schrijven? Trouwens, het is zeker niet waar, dat zij klakkeloos het experimentele vrije vers hebben overgenomen, ook al is heel wat vrije poëzie die zij schrijven formeel uiterst zwak en zijn velen niet van gemakzucht vrij te pleiten. Maar uit gemakzucht zijn ook de eindeloze reeksen sonnetten en rondelen van de jaren 1940/'47 grotendeels ontstaan. Nee, zij geven zich veel meer rekenschap van wat zij doen, dan Kouwenaar wel veronderstelt en zij weten over het algemeen heel goed, waarom zij het vrije vers de voorkeur geven. Niet onaardig vind ik in dit verband een boutade van de mij volkomen onbekende José Boyens, vorig jaar in *Roeping* gepubliceerd:

Hygiëne

Eigenlijk
hou ik alleen
van zindelijke verzen

met veel marge
en kleine coupletten
waartussen
sprekende regels
wit

(Al die borstrokken
van pentameters
en alexandrijnen
zijn zo onhygiënisch).

Kort en goed, wat Kouwenaar niet zint is de mentaliteit van deze dichters, en dat is zijn goed recht. Maar ik weet bijna zeker, dat in zijn onbehagen ook nog iets ander is gemengd. Een moment van onrust:

'Is onze beweging van '50 dan al zózeer voorbij? En dat terwijl wij zelf nog maar pas aan ons beste werk toe zijn ...' Ik proef in dergelijke reacties iets van: de anderen toch eigenlijk niet gunnen dat ze anders zijn, ze geen plaats gunnen onder de zon der publiciteit. Het beroep op de nog geringe dichterlijke rijpheid van deze jonge dichters is daarbij alleen maar een drogreden. Nog nooit hebben dichters hoeven wachten met debuten of zelfs met bundelen tot ze rijp waren, - ik niet, Kouwenaar c.s. evenmin. Zelf ben ik er altijd een voorstander van geweest, dat zij de kans krijgen te debuten, zodra zij iets als een eigen gezicht vertonen; de literatuur immers moet vooral ook uitdrukking geven aan wat in de jonge generatie leeft, en het is voor mij buiten kijf dat dat op het ogenblik iets anders is dan 10 jaar geleden in de toenmalige jonge generatie, - men moge dat aangenaam vinden of niet. Het is het goed recht van de jongste dichters daarvan te getuigen, - ja juist dáárin hebben zij hun recht van bestaan. Dat zij vooralsnog minder te zeggen hebben dan de Vijftigers, is niet te ontkennen, maar verandert hieraan niets.

Er heersen naar mijn smaak ongezonde verhoudingen in de nederlandse poëzie van het ogenblik. Voor de jongste dichters bestaat veel te weinig publikatiemogelijkheid, - afgezien van de tijdschriften dan; maar juist het publiceren in deze als oneigen gevoelde tijdschriften is voor hen weinig inspirerend. Zij zouden met een eigen blad willen komen, maar geen uitgever ziet daar brood in; daarom blijft het bij de ontelbare gestencilde periodiekjes, die nauwelijks tot een publiek doordringen. Ja, ik heb het gevoel, dat heel die op publicity gebouwde krantenreactie van *gard sivik* er in de eerste plaats op gericht was, schrik te zaaien onder critici en uitgevers, door het poëzielezend publiek al bij voorbaat tegen de jonge dichters in te nemen. Dan wagen de uitgevers het immers allang niet meer; en de critici ...? Er is iets van terreur in de lucht, en het komt er op aan, zich daaraan te onttrekken. Aan de andere kant moet men echter nuchter vaststellen, dat deze jongeren als generatie niet sterk genoeg zijn om zich ertegen te verzetten. Ik heb alleen maar een bres voor hen willen slaan, - ze zullen er nog altijd zelf in moeten springen, of wat mij betreft in een andere. Dat is nu al ruim een jaar lang niet gebeurd, en daarmee is de onplezierige situatie gegeven, waarover ik in het begin sprak.

Nu is dit voor een groot deel het gevolg van de onduidelijkheid der meningen. Een ondubbelzinnige afwijzing van de experimentelen komen we vrijwel nergens tegen. Ze zou ook onzinnig zijn, dacht ik, maar een

nieuwe dichtergeneratie moet haar elan nu eenmaal meest putten uit verzet tegen de aan haar voorafgaande generatie. Pas zo kan ze zich immers zelfstandig maken en haar vrijheid vieren. U begrijpt dus de moeilijke situatie, waarin de jongere dichters verkeren. Geen enkele zou willen ontkennen, dat in het experimentalisme geweldige dichterlijke potenties zijn vrijgekomen, - ze maken er immers alle op een of andere manier gebruik van. Maar wat de een als het bevrijdende van deze poëzie beseft, wordt door de ander min of meer schouderophalend voorbijgegaan. Voor de een is Lucebert een groot dichter, voor de ander een charlatan. Lodeizen heeft nog het meest algemeen de bewondering en liefde van deze dichters.

Wat is het, dat hen in Lodeizen aantrekt? Mij dunk, vooral de genuanceerdheid van zijn taalgebruik. Maar toch ook iets anders: zijn levensbesef. Ik heb menen op te merken, dat diverse jonge dichters in hem zien degene die exemplarisch geweten en ervaren heeft dat het leven kort is. Dan komt het er op aan de kleine, vlak voor de hand liggende vervullingen te grijpen die het nog te bieden heeft, gulzig te leven, geen verre idealen na te streven. Luceberts droom 'op poëtische wijze de ruimte van het volledig leven tot uitdrukking te brengen' is hun volkomen vreemd. De mentaliteit van een Candide is hun veel verwanter: zijn eigen tuintje verzorgen, - dat is voldoende. Al wat daarboven uitgaat zijn ze geneigd voor retoriek te houden. Understatement is hun karakteristieke poëtische houding. Men zou zeggen dat de hele wereld hun niet aangaat. Maar ik geloof dat ook hier schijn bedriegt. In de inleiding tot *Dichters van morgen* heb ik zelf hun verweten, dat ik praktisch nergens een poëzie vind, die ook maar doet vermoeden, dat zij iets van de grote sociaal-politieke problemen weten, van A- en H-bommen, van de demonieën van onze tijd. Dat was kortzichtig: de hele carpe diem-mentaliteit, waarvan ik sprak, de melancholie en overgevoeligheid die hun poëzie kenmerkt, kon wel eens juist met deze dingen samenhangen. Ze hebben een tegenzin tegen het woordmachtsvertoon van sommige Vijftigers - want wat hebben zij aan de wereld veranderd? - en daarom zien ze bij voorbaat af van een poëzie die iets in de wereld van vandaag wil tweebrengen. Een en ander betekent overigens niet, dat ze ieder geloof in de mogelijkheden van de poëzie missen. Alleen, dat zijn voor hen potenties, die zich in het verborgene openbaren en die niets demonstratiefs hebben. De macht van de poëzie berust eenvoudig hierin, dat zij op een geheimzinnige wijze bij de mensen

weet binnen te komen en daar zeer onopvallend bewustzijn weet te wekken van dingen die zij zonder de poëzie vergeten zouden zijn of nooit zouden hebben gekend. Dat is óók een manier van 'humaniseren'; zoals het een manier van humaniseren is, wanneer de dichter probeert naam te geven aan zeer verborgen noties, die zich tot dusverre aan het woord onttrokken hielden. Persoonlijk neig ik er steeds meer toe, déze dingen als het essentiële van de poëzie te zien. Zij heeft tot taak en functie, de notie van wat ik vaag zou willen aanduiden als 'het geheim der dingen' wakker te roepen en wakker te houden bij de mensen. Ik ben er zeker van dat dat een veel wezenlijker humanisering van het leven is dan het zich toeleggen op een aktieve, en in de praktijk meestal agressieve, met ressentiment geladen, en dus ressentiment wekkende, poëzie als die der *gard sivist*-adepten.

Daarmee geef ik enkele jongere dichters overigens meer krediet, dan zij misschien wel waard zullen blijken. Want voorlopig zijn de meesten nog al te zeer verdiept in her eigen sentimentele ik, - in privé-gevoelens, -indrukken en -ervaringen, die nauwelijks objektief-geldig worden. Maar ook dat mogen we hun m.i. niet te zeer aanrekenen. Hun leeftijd brengt met zich mee, dat zij pas beginnen de wereld te ontdekken, - wat ligt meer voor de hand dan dat ze voorlopig nog volstaan met zich te verbazen over zichzelf en wat de huid van het eigen ik raakt. Hun poëzie ontvonkt aan de kleine persoonlijke belangen, en stellig, dat is op den duur onbevredigend.

Ze schijnen zich dus met de oppervlakte-dimensie van de werkelijkheid te vergenoegen, deze dichters. Maar dat betekent dan toch in elk geval, dat zij daarin iets zien, dat het gewone en nabije op een of andere manier 'poëtisch aktief' voor hen is, - dat zij in de dingen 'geheim' vermoeden. Welnu, het zou kunnen zijn dat we met deze wending naar het gewone en nabije - die bovendien parallel loopt met een streven naar eenvoud en helderheid van uitdrukking - in de nabije toekomst op een ongedachte wijze allerlei terug zullen krijgen, wat ons geestelijk was ontvreemd, waar we allang gruwelijk op waren uitgekeken. En dat niet alleen als bron van artistieke inspiratie, maar om zo te zeggen als een huis om in te wonen.

Ik zeg het met opzet zo. Want wat zijn het voor dingen, die deze dichters en dichtersessen ter harte gaan? Allerlei ouderwetse zaken eigenlijk: liefde uiteraard, lichaam, natuur, de ritmen van het zijnde, lente en herfst, eb en vloed, wind en windstilte, zon en maan, dag en

nacht, dood en leven, vrouw, kind, huis, tuin, vogel, boom, een blaadje zelfs, - een leesplankje. Het ABC van het leven, de allereerste beginselen. Het zou wel eens kunnen zijn, dat sommige van deze jonge dichters, die ik generaliter gebrek aan hartstocht heb verweten, niettemin één grote, zij het weinig eklatante hartstocht hebben: het leven, het heel nabije maar raadselachtige, van voren af aan te leren spellen, onbekommerd om wat anderen zeggen: beperkt, zuiver, lief, laf, lullig, oppervlakkig. Ze zijn misschien nergens anders mee bezig dan zich in de taal een behuizing te bouwen uit voordehandliggend materiaal. Ze willen *wonen*.

Stellig, daarachter ligt een impuls van lijfsbehoud tegenover de immense ruimte, die ons de laatste jaren is opengegaan. En niet alleen tegenover de kosmische ruimte, ook tegenover de wereldpolitieke ruimte. Wij leven in een wankel mondiaal evenwicht tussen twee machten, waarvan we alleen kunnen hopen dat het een evenwicht zal blijven, maar ter bewaring waarvan deze dichters beseffen niets te kunnen doen. Nu, de huizen die zij zich bouwen zijn in dat besef gefundeerd, - uiterst fragiele bouwsels, weinig imponerend. Maar misschien heeft men in een houten optrekje meer kans de komende aardbeving te overleven dan in vastgevoegde steenmassa's. Poëzie is voor vele van onze jongste dichters: een zwevend evenwicht van taal scheppen in een wereld, waarin zij zich 'verend gehangen, nergens opgevangen' voelen, om Van der Graft te citeren. De meest adequate uitdrukking van dat levensgevoel vinden we wel in de poëzie van de jonge Hagenaar Peter Berger. Ik lees u een van zijn korte gedichten voor:

Teder van waanzin
ben ik wiegelende gestalte
van de maan
uit struiken gestegen

en acrobaat
in een wild tricot
danste ik op een draad
van glazen regen

tot mijn speelse tenen
geen geluid meer
voelden en ik klapte
uit en was verdwenen

Natuurlijk, dat is beperkt, maar toch ook zuiver, en vooral vreemd fascinerend. Het doet wat aan Lodeizen denken, maar is toch anders. Natuurpoëzie, als u wilt. Welnu, natuurpoëzie wordt door de jongsten veel geschreven, met name ook door enkele andere dichters van wat men de 'nieuwe Haagse school' zou kunnen noemen, bv. door Edithe de Clercq-Zubli. Eveneens karakteristiek lijkt mij het volgende vers van haar hand, dat overigens formeel heel wat zwakker is dan dat van Berger:

Vogels weten niets van sterven

ik ben dood
 maar de vogels kunnen het niet weten.
 wat weten de vogels van bederven?
 zij zijn van geluid.
 zij storten hun kleine kelen
 over mijn ontbonden huid
 nee vogels weten niets van sterven.

zij hebben een vaag vermoeden van de mist
 en van de regen in mijn dode haren.
 's avonds aarzelen ze even
 voor mijn schaduw aan de blaren
 maar gaan weer door met spelen:
 een oeroud spel
 dat ik als kind niet wist
 en niet mocht weten.

Ook dit geen impressionistisch landschapje, maar evokatie van een verhouding tot de natuur, - een verhouding van disharmonie bij Edithe de Clercq-Zubli. Achter het gedicht ligt het heimwee, weer in de natuur thuis te mogen zijn, net als toen men nog kind was en geen weet had van sterven. Er wél van te weten, betekent dat een vermoeden van de dood in de natuur wordt ingedragen, maakt de natuur 'unheimlich'; de vogels schuilen ervoor weg, maar over-spelen het vermoeden dan toch in het spel der liefde, die sterk is als de dood. Er is distantie gegroeid tussen vogels en mensen. Het bestaan is herfstig geworden.

Herfstig is het zelfs nog, terwijl het voorjaar wordt. Dat betekent geen negativisme of iets dergelijks. Fem Rutke bv. laat er echt geen twijfel over bestaan, dat zij op een nieuwe zingeving van het bestaan

uit is, maar ook zij kan zich niet aan haar stemmingen - enkele van haar gedichten heten zelfs zo - onttrekken. En bij alle afkeer van stemmings-poëzie dienen we ons te realiseren dat de echte poëzie volgens Heidegger altijd een zaak van stemmingen is, - 'stemmingen die de wereld ontsluiten'. Ik geloof dat zo'n ontsluiting in een vers als het volgende zich voltrekt, - u vindt het in de dit voorjaar verschenen bundel *Blauw gras*. Hier beseft een mens zichzelf als het dode punt in de cyclus van het leven, iets dat er a.h.w. om vraagt overwonnen te worden. En niet door een nieuwe 'Übermensch', maar door een menselijk bestaan, dat zich weer laat ontvonken aan het oude vuur dat nog in de aarde brandt en dat voor wie ogen en oren heeft zich manifesteert in de kleine onopvallende wonderen der schepping:

Maart

Het morgenlicht heeft gouden oren
 en legt zich luisterend aan mijn mond,
 en in mijn ogen spiegelt zilver.
 Ik voel mij stilstaan als een vijver,
 ik voel mij bloeden als een wond.

Ik ben de gaten in de aarde.
 Ik ben een vijver
 als een wond,
 en ben als water water bloedend;

en later,
 later in het rond,
 is stomverbaasde voorjaarsgrond.

Maar voorlopig is de wereld herfstachtig. Cees Nootboom, die al heel jong bekendheid en erkenning verwierf, zich bij de Vijftigers voegde, maar in zijn poëzie zowel als in zijn proza een typisch representant is van wat men het post-experimentalisme noemt - Cees Nootboom roept in zijn gedichten een menszijn op, dat geheel in de natuur verzonken is, uitgewist onder wind en regen van het najaar. Is dat een laatste, onherroepelijke vluchtsituatie? En staat de herfst wellicht voor het onbewust vermoeden, dat wij leven in het herfsttij van de wereld, althans van onze westerse beschaving? Het is opmerkelijk, hoe vaak in de moderne

poëzie juist de herfst aan de orde is, en meestal niet als een seizoen waarin de kiemen vrijkomen voor nieuw leven, maar als een werkelijkheid van ontbinding en verrotting, waaraan men zich weerloos overgeeft of waarvoor men vlucht.

Het verwijt dat deze dichters zich in een kleurige, zoet-geurende wereld ophouden, is werkelijk niet ongegrond, - maar het is meer een herfstwereld dan een lentewereld, en dat is veelzeggend. De kwellende realiteiten van onze tijd zijn in hun gedichten als bitterzoete smaak, als geur van bederf geconcentreerd.

Er is iets van fin de siècle in de lucht. Ik denk nu bv. aan de poëzie van Guus Valleide. Stellig, naar zijn dichterlijke habitus een aestheet, die van zijn eigen poëzie spreekt, ironisch weliswaar, als van 'gemakkelijk doorluchtig snoepgoed voor tongen'. Maar wie het snoepgoed niet haastig en geblaseerd verorbert, proeft niet alleen zoetheid. Valleide's aestheticisme kon nog wel eens iets anders zijn dan het blazen van schuimgebak uit de suiker van het leven. Veeleer is het, wat de titel van zijn bundel *Fluitles* suggereert: het blazen van een lichte muziek uit allerlei zwaarigheden. Hoort u een gedicht als:

Vaarwel

Nu het weer dag wordt
veeg ik het zachte hete puin van jouw lichaam opzij
niet lang gezochte, onbekende,
en op de lucht die traag zijn pyama uittrekt
wit nog van slaap, bevend van regens
als haast verloren dromen

jeukt nu een heel vroeg vliegtuig,
onuitsprekelijk zwevend, alsof de piloot
warm is van bidden en vrolijke vaderlandsliefde
of is het met lijsters bemand,
door reigervleugels gedreven -

Heb ik met jou
aan mijn hart niet die heerlijke reis geprobeerd?

Vliegtuig, vaarwel
 dappere, eenzame vogel van mensenhuid,
 ver in hun schouders gedoken, want het zal koud zijn,
 stappen al gauw de reizigers uit. En gehaast
 naar familie en vrienden.

Tegen poëzie als die van Valleide zijn al in 1955/56 mannen als Gerrit Kouwenaar stormgelopen. Lief Lodeizen-epigonisme heette het toen. Maar lief is poëzie als die van Valleide allerminst, misschien is ze eerder pervers. Ja, een perverse trek is veel na-experimentele dichters eigen: ze houden bij wijze van spreken het meest van appels, waar een rot plekje aan zit. En àls ze al op schoonheid bedacht zijn, dan is het de schoonheid van het verval. In volmaaktheid van welke aard ook, in ongebroken verhoudingen geloven ze niet. Karakteristiek is bv. een parlant vers als het volgende van degene die zich achter het pseudoniem Leopard S. verbergt:

Herinner je je hoe ik met je meeding
 de eerste nacht? wij lagen in bed
 en ik was helemaal beduusd toen opeens
 kerkklokken onze trouwdag aankondigden

zonlicht brak door en ik zwierf
 eindeloze uren in het zomerse park
 van je lichaam, links en rechts bloemen
 plukkend, ik verdwaalde verrukkelijk

toen vouwde God een papieren bootje
 en zette ons daarin en gaf ons
 een duwtje zodat wij samen statig
 wegdreven in de eeuwigheid.

Nietwaar, dat is speels, fijnzinnig, zacht, - iets schapenwolligs om langzaam je hand over te laten gaan, tot je opeens - au! - merkt dat er een naald in is blijven steken. Het 'huwelijksbootje' als een papieren schuitje, dat het, bij voorbaat zeker, niet lang zal uithouden op de levenszee ...

Dit gedicht van Leopard S. is een van de vele, waarin van papieren bootjes sprake is. Het gemakkelijkst is natuurlijk, dat tot massal epigonisme te verklaren, zoals in het pamflet van *gard sivist* dan ook grif

gebeurde. Maar epigonisme van wie dan toch wel? Trouwens, stel dat het aanwijsbaar bv. bij Lodeizen vandaan kwam - wat heel goed mogelijk zou zijn, maar niet het geval is - zelfs dan nog zou het de moeite waard zijn, zich af te vragen waarom een bepaald symbool zoveel aantrekkingskracht heeft en wat het wel representeert bij de dichters die het gebruiken. Nu, wanneer men dat doet, dan blijken de noties wel zeer uiteen te lopen. Bij Nico J. Wilkeshuis is het papieren bootje een aanduiding voor de zeer lichte gevoelens van tederheid die tussen geliefden van oever tot oever heen en weer gaan, over het water heen dat zo diep is. Bij de wat oudere Dick Steenkamp is het een symbool voor de poëzie, die argeloos gaat spelevaren op de wateren des doods, tot zij zich eensklaps van haar hachelijke positie bewust wordt. Bij Hans Reddingius is het een beeld voor de dichterlijke aspiratie: het papieren scheepje moet achter ons worden verbrand, zodra we een nieuw land van onbegrensde mogelijkheden, een nieuw Amerika hebben ontdekt. Bij allen zal het wel iets met jeugdherinneringen te maken hebben. En een ander soort jeugdherinneringen dan die in onze literatuur langzamerhand stomvervelend beginnen te worden! Ik bedoel jeugdherinneringen van het soort, dat de poëzie van een Jaap Harten bepaalt, nu al vier te weinig opgevallen bundels lang. Harten heeft zich aanvankelijk sterk in het surrealisme verlustigd. Zijn gedichten probeerden op hun wijze Paul Eluard's programma waar te maken van een poëzie als 'het huwelijk van een paraplu en een naaimachine op een operatietafel'. Een tegen elkaar zetten en uitspelen van losse beeldflitsen derhalve. Maar wat weinigen doorhadden was, dat daar bij Harten een bepaalde visie achter zat. Hij was en is eigenlijk nog altijd uiterst geboeid door de gelijktijdigheid en gelijkruimtelijkheid van het ongelijksoortige, ongelijkmatige en ongelijkvormige. Vandaar dat men in zijn beeldspraak niet allereerst moet zoeken naar het woord-, beeld-, of klank-associatieve, maar dat het tertium comparationis veeleer gelegen is in de eenheid van atmosfeer, die al deze verselementen op een of andere manier met elkaar associeert. Die atmosfeer is bepalend gebleven in Hartens poëzie: beurtelings herfstklaarte en winterlicht, het broos ritselen van blaren of het droge knappen van dood hout, vuur en sneeuw. In zijn nieuwste bundel *Beweging van het jaar* is het overheersende motief Hartens jeugd in Blaricum, - in de herinnering een paradijs, dat niettemin voortdurend wordt verontrust door de notie van het van buiten af dreigende. Luistert u naar het openingsgedicht van de bundel:

In de vlakte van de jeugd

In de vlakte van de jeugd,
 bij het olmen dorp,
 liep ik het jaar tegemoet
 koel als vuur in de verte.
 Bij de dorpschuren speelden mijn makkers,
 zij kenden niet de tong van de honger,
 zij leefden waterblauw en snel
 in de middag,
 zij bewogen op verkleinde schaal.

De tijd was toen nog
 een kever in de handpalm of geluiden
 in huis, de duur van een bromvlieg
 boven het brood. Heen en weer
 schoven dag en nacht,
 marionetten met geduld
 en papieren mutsen,
 tot wiens geluk?

Onze zonneboot
 was ouder dan Egypte en hol
 en klinkend met duizend stemmen.
 Hij voer ons altijd weg van het dorp,
 zijn stoeiende deel en stervende hommels,
 langs verlaten nesten en eerste vrieskou,
 en speelde ons dan weer regelrecht
 in de gipsen handen van koning winter.

Met een dergelijke bezinning op de jeugd schijnt deze poëzie, anders dan die van de experimentelen, geaard in het besef van een 'heile Welt'. Een droom? Stellig, want voor velen viel deze jeugd midden in de oorlog; maar juist daarom een droom die naar iets heel anders verwijst dan naar een geïdealiseerd verleden, - nl. naar de weigering, ondanks zichzelf misschien, te geloven in de nulpunten van het ogenblik, de onmogelijkheid tot relatie, de onmogelijkheid andere kusten te bezeilen. Dat zulke papieren bootjes voortdurend bedreigd worden door de draaikolken van de realiteit, weten deze dichters ook wel; dat ze niettemin willen varen, is er mij des te sympathieker om.

Iets anders is, dat bij heel veel jonge dichters het poëtisch proces zélf iets wegheeft van bootjesvrouwen, - een soort huisvlijt. Als men eenmaal de slag te pakken heeft, maakt men er honderd op een avond. Wanneer we dat tegenkomen, kunnen we het alleen maar afwijzen: Houd ermee op ... Realiseer je, dat de poëzie een ark heeft te zijn, waarin het menszijn en heel de schepping wordt gered.

Als een van de veel-voorkomende motieven in de jongste poëzie heb ik de liefde genoemd. Natuurlijk, dat zal ook wel een kwestie van leeftijd zijn, maar is daar iets tegen? Niemand zal, dunkt mij, met een zuiver geweten kunnen ontkennen, dat er door deze dichters mooie, ja zelfs prachtige liefdesgedichten zijn geschreven. Meer nog, voor mij zijn de jongeren juist in dat 'genre' voorlopig het overtuigendst. Sceptis en ironie, zoals bij Leopard S., vindt men er heel vaak in, zo o.a. bij Hans Reddingius, van wie het volgende gedicht is:

Huis

geliefde zullen wij een huis bouwen
 van rubber plastic en kachelhoutjes
 o zeg geen bakstenen geen beton
 mijn huis zal niet in het gelid staan
 ik wil een huis op kleine wieltjes
 met een scheepsroer en een propeller

van rubber
 dat is zo buigzaam zo veerkrachtig zo kleurig
 van plastic
 zo zacht zo doorschijnend zo fraai gestroomlijnd
 en van kachelhoutjes
 om toch ergens op te kunnen bijten
 ze geven wat stevigheid
 en zijn zo lekker ontvlambaar
 wij maken een moeilijk dak
 leuk voor kindertjes om op te klimmen
 een bordje verboden toegang
 voor het huisaltaar. de huisbisschop
 voeden wij met falliese symbolen
 die soms blijven hangen aan de flessen

als je wijn uit de kelder haalt
 in de achtertuin
 zetten wij een ooievaar aan een touwtje
 dat hij er rustig grazen kan
 het dak moet doorschijnend zijn
 dan kunnen wij
 katten door de sterren zien sluipen

geliefde zullen wij een huis bouwen
 als een passende lijst om onze foto
 in onze gedachten in onze herinnering
 zullen we er dan in wonen
 kom dan geliefde het is klaar
 ik heb een huis gedicht gebouwd
 niet geassureerd
 mijn liefste woorden
 heb ik erin geïnvesteerd:
 rubber plastic houtjes en
 de eindelijk gevangen ooievaar

Hier dus het huis van voordehandliggend materiaal, waarover ik sprak. En u hebt tevens gemerkt, dat het onmiddellijk met het gedicht zelf geassocieerd is. 'Alleen in mijn gedichten kan ik wonen', schreef Slauerhoff, en hij woonde er eenzaam in. Reddingius echter noodt de geliefde binnen, al moet ze er wèl genoeg mee nemen, dat het huis niet verzekerd is. De notie 'huis' speelt een grote rol in de poëzie van deze dichter. In een ander vers wordt de *herfst* geduid als een 'huis van dorre blaren', en aan het slot daarvan wordt het menselijk wonen-nu gedefinieerd als: 'hangen tussen hemel en aarde / als een spin in zijn web'. Dat schijnt mij zeer aan Berger verwant.

Voor Julienne Huybrechts is de mogelijkheid te wonen op aarde kennelijk ook problematisch. Alleen de liefde kan misschien als huis dienen. Maar op die mogelijkheid zet zij dan ook hart en zinnen. Een extatisch-verrukte poëzie is er het resultaat van, zoals de cyclus *Geluk is hier*, waaruit ik u het derde gedicht voorlees:

sinds ik je liefheb
 is binnen mijn huid

een klein spartaans theater verloren gegaan.
 helder helder als muziek onheimelijk
 huis je tussen mijn koulissen.
 adem van leven beweegt ons
 schuift ons over elkaar,
 groeit jou boven mijn hoofd
 en mij boven mezelf uit.
 wij belopen elkaar zoals warmte onze huid,
 de dag is van ons
 een helder oog de nacht.

zie dood staakt haar loop
 als een schaamtevol knaagdier.
 slaap is vergevingsgezind,
 is zoet als brood
 is een donkere hoed voor beschilderde zinnen.
 angst ligt ontspannen achterover
 in de oorschelpen van de nacht.

wie ben ik. wie ben jij.
 laten wij ons lichaam delen
 elkaar betrekken als een huis
 want wie zijn wij
 zonder elkaar.

Mooie liefdespoëzie is er ook van enkele andere dichters: Edithe de Clercq-Zubli, Fem Rutke, Frederice Kalmijn, Inge Tielman, Mischa de Vreede. Ik wil u in dit verband nog iets laten horen van Frederice Kalmijn, die veel minder onvoorwaardelijk dan Julienne Huybrechts, maar wél zo bewust, zich aan de liefde overgeeft:

Hier geef ik tijdelijk mijn hand
 Stop er een kloppende vogel in
 Bewaar hem in uw binnenzak
 Hij bewoog in een luchtstroom
 Verwarde zich in haren
 Verkrumelde glas tot scherven
 Het is een kleine hollandse hand
 Hij zoekt geen muziek meer

Ik geef u tijdelijk mijn mond
 Mijn kleine mystiek in een zomernanacht
 Ridikuul als een smeltende sneeuwbal
 Om te stamelen en te fluisteren
 Om te fluiten in de stad
 Laat hem lachen, praten en lachen
 Streel hem met uw eigen mond
 Bedek hem met uw hand
 Spreek er woorden in
 Vloek er tegen
 Kus er op
 Hier geef ik u tijdelijk mijn mond en mijn hand.

Dat is allerm minst de invite tot een flirt. In één van haar andere gedichten spreekt zij duidelijk het besef uit, iets voor de ander te moeten zijn. Nú is ze daaraan nog niet helemaal toe: ze weet zich nog te speels, te veulenachtig; zoals ze nu is, kan zij voor de ander slechts 'een nieuw niets openen'. Daarom moet hij geduld hebben; maar het is alsof de dichteres binnen het bestek van dit ene gedicht toegroeit naar de volwassenheid die zij verwacht. Het gedicht eindigt:

het veulen dat speelt voor zichzelf
 in het bloeiende gras
 wordt het grote rosse paard
 dat de kar trekt

ik ken geen ander streven dan uw paard te zijn

langzaam maak ik grote vleugels gereed
 in mijn schouders
 om u mee te nemen
 naar de andere kant van de wereld
 de dag waarop u vertrouwen in mij stelt.

Daartegenover doen de bezeten erotomane fantasieën van P.J. Brüning armelijk aan. Hij is literair gezien een neo-expressionist, en als zodanig staat hij wat apart temidden van zijn leeftijdgenoten, van wie men er vele eerder neo-impressionist zou kunnen noemen. Ik lees u twee kleine fragmenten voor uit zijn cyclus *blond en geschramd*:

rijpend
 in een razend lichaam en bijna
 aards adem
 ik

eet haar sexe

maar van binnen - schram
 blonde hypochonder sluit ik de groene
 spier van mijn
 oksel

mijn ongetemde
 dood

*

de aarde
 kleurt groen mijn vest maar mijn
 razende woede schudt
 nee

haar oksel niet en ook
 niet de pijnboom van mijn sexe maar

tussen dij en morgen de
 Heidense

god die mijn adem schaaft.

Als u daarin iets van sadisme en masochisme meende te bespeuren, kan ik u geen ongelijk geven. Deze tendenzen spelen trouwens een groter rol in de nieuwste poëzie dan het liefelijk uiterlijk van de meeste verzen zou doen vermoeden, met name bij Nootboom, Reddingius, Elise Ruysch van Dugteren, Commandeur, ook bij Bernlef, die m.i. ten onrechte de Reina Prinsen Geerligs-prijs (1959) won, en - maar dáár ziet de poëzie er niet liefelijk uit - bij de dichters van *gard sivik*, vooral bij Vaandrager en Armando. De laatste staat een nieuwe poëtische richting voor, het criminalisme. Wat dat inhoudt, kan misschien duidelijk worden aan het volgende vers uit de cyclus *reis met messen*:

langzaam het oog verscheuren
 het oog nu wordt weer levend
 zijn mond aan het vochtig waas
 hij weet zich te redden
 in deze omgeving weet hij te baren
 hij liegt het: niet aan mij gedacht

de trein trekt met de zware wielen in haar mond
 die opengescheurd een leven leidde vol zelfbeklag
 haar dienaar in mijn gedaante
 getroffen mompelt hij en wikkelt haar in het leven
 hoe leeft de zon hoe klein

(met duizenden omstanders)
 in overvloed is haar lichaam bedekt met aarde
 zodat zijn lange handen in haar buik verkeren
 helaas als simpele voorstelling mislukt
 doch bijzonder gelukt als nekschot
 hij verheft zich: een treffende gelijkenis

Het enige werkelijke, ofschoon poëtisch al evenmin sterke talent onder de nederlandse vaste medewerkers van *gard sivik* acht ik Hans Sleutelaar, maar hij is er de laaste tijd zozeer op uit, zijn oorspronkelijkheid te bewijzen, dat hij precies begint te lijken op alle anderen die dat nastreven, hier en overal ter wereld.

De beste poëzie die in *gard sivik* van een der jongere dichters verscheen, is intussen van Mischa de Vreede, die zich vooral daarin onderscheidt, dat het haar kennelijk niet interesseert, of zij zich wel van andere dichters onderscheidt. Zij is eenvoudig zichzelf. En haar gedichten doen vooral daardoor zo authentiek aan, dat zij vrijwel vers voor vers uitspreken dat Mischa de Vreede zich ongelukkig voelt, terwijl ze tegelijkertijd één grote belijdenis zijn van het geluk. Wat hier bovendien sterk opvalt is het streven naar helderheid, waar ik straks al op wees; er is geen gedicht van Mischa de Vreede onverstaanbaar. Al deze factoren hebben ertoe geleid, dat haar bundel *Met huid en hand* de poëzie-seller van het ogenblik is. Ik lees u van haar voor het:

Groot slaaplied

kom catelijne
 mijn lieve kleine
 mijn ik in het reine
 kom bij me
 gaan wij terug
 naar het ongeboren zijn

wees niet bang voor de slaap
 ik blijf bij je
 wees niet bang voor de nacht
 want ik ben je nacht
 wees niet bang voor het water
 ik maakte het water
 het water is goed
 en het draagt je
 het wordt weer als vroeger
 ik voed je met mijn bloed
 ik kleed je met mijn huid
 binnen mijn heupen
 bouw ik je huis
 vanzelfsprekend
 heb ik je lief als mezelf
 zijn wij naakt voor elkaar
 en kennen elkaars binnenkant

mijn naaste naaste
 ik wil je sparen
 zacht neem ik je mee
 vaar met mij
 in mijn binnenzee
 door de nauwe ingang
 van het leven
 terug in de wijde
 dood

Een losvaste verhouding tot *gard sivik* heeft ook de Utrechtenaar Ed. O. Roletto, van wie in 1957 een bundel gedichten in de reeks *De Windroos* verscheen. Wat de mannen van het tijdschrift in hem aantrekt, is

stellig zijn engagement, zijn besef te staan 'op de grens van mens en medemens', zoals hij het uitdrukt, 'roepend om de mens om de levende stof van de aarde', zijn revolutionair elan kortom. Wat hem van hen onderscheidt is zijn ondubbelzinnig mystieke inslag. Beide elementen in verbinding gebracht, leiden voorlopig meestal nog tot vreemde vertroebelingen, ja zelfs tot poëtische explosies. Hij proklameert zichzelf als 'een god een mens een god', - 'een god met een punthoofd' weliswaar, een 'kleine kristus op een heel klein kruisje' - als een jupiter die beschikt over 'andere werkelijkheden', en het is daarmee of in naam daarvan, dat hij de vlakke hedendaagse realiteit en de banale geesteloosheid van de mensen bestookt. Het is allemaal nog wat wild, maar desondanks geloof ik in deze dichter. Hij wéét tenminste, waar poëzie in laatste instantie op betrokken is.

Religieus-mystieke klanken van zeer verschillende aard zijn ook te beluisteren bij Wim Brinkman, bij J.H. van Dijk, wiens poëzie een sterk oosters karakter heeft - hij komt dan ook uit Indonesië - verder bij Jan Verhoef en bij de jonge Jezuiet Huub Oosterhuis, die bovendien een voortreffelijk poëziecritikus aan het worden is. Van hem lees ik u voor het gedicht:

Gelofte

Hoe diep gaat de pijn
van het moedernaakt
maar onaangeraakt
man moeten zijn.

in het niemandsland
van mijn zoete vlees
bekneld en verdeeld
tussen hoop en vrees

sterf ik uit, mijn naam
zal in rook opgaan.

Tenzij leven is
uit de dood opstaan.

Ook van Jan Verhoef wil ik u een gedicht laten horen, en wel uit een bundel in manuscript, onder de titel *Requiem*. De kern van deze bundel vormt de cyclus die zo heet, - gedichten waarin de dichter zich

gespannen turend heenbuigt over de dood als over een vijver, vragend naar degenen die in hem verzonken zijn en waarin hij de mysterieuze relaties aftast, die nog tussen doden en levenden blijken te bestaan. Ook in de kontekst van deze cyclus gaat het trouwens voortdurend om de dood en de doden, maar niet uit zwartkijkerij, veeleer omdat de dood op een of andere wijze het geheim van het leven moet verbergen. Hier een gedicht over de levenden:

De overlevenden van de nacht

Leven is meer dan de aarde
 er zijn van de mensen meer
 dan het groeien der bomen
 zij zijn minder dan het wijze eenvoudige gras.
 Wel woont een vreemde vogel in hun haren
 is er een vreemd dier van licht
 in hun ogen: zij schrijven hun bestaan
 neer op de geduldige aarde
 met onzekere nerveuze vingers
 een woord, een zin
 dan sterven zij, hun woord
 blijft als een grafzerk.
 Zij zetten de klok naar hun hand
 hun hand gehoorzaamt de tijd
 zij overleven zichzelf dagelijks;
 zij onthouden zichzelf als een droom
 uit de vruchtbare nachten,
 het teruggetrokken drinken van de bron
 het eten van de boom des levens.
 Zo reizen zij tussen dag en nacht
 tussen zichzelf en zichzelf
 beklemd tussen de sekonden
 klein leven zij in hun handen, klein
 is de vogel in hun haar. De schemering
 herhaalt hun geheimen inwendig
 in de nacht zijn de bossen vol
 levende dieren, planten
 maken zich op om te bevruchten
 en vruchtbaar te zijn. In de dagen

leven zij ephemer, niet wetende wat te doen
 niet wetende wat te doen bloeien
 van het des nachts ontkiemde.
 Zo gaan zij om in zichzelf:
 een museum van dagelijks pogen
 meer te zijn dan de aarde
 hoger te vliegen dan het licht
 meer te zijn dan zichzelf.

Wat de dichters die ik het laatst noemde - Roletto, Van Dijk, Brinkman, Verhoef, Oosterhuis - gemeen hebben, is, dat zij niet uit reactie op de pretenties der experimentelen 'de ruimte van het volledig leven tot uitdrukking te brengen', dichtbij huis blijven, op gevaar af de poëzie opnieuw te verburgerlijken. Er is in hun poëzie een gooi naar het absolute, een beroep op het onvoorwaardelijke, die mij essentieel lijkt voor een poëzie die iets wil zijn.

Ten besluite wil ik u een gedicht laten horen, dat mij karakteristiek lijkt voor hun mentaliteit. Herhaaldelijk sprak ik al over de grote plaats, die het symbool huis in de poëzie der jongere dichters inneemt, en over de existentiële drang om te wonen, waarnaar het verwijst. In wankele, zwevend opgehangen woningen misschien, - maar te wonen dan toch. Welnu, in het gedicht van Wim Brinkman, dat ik bedoel, gaat het óók daarover; maar alle huizen, alle mogelijkheden om te wonen is hij langsgegaan, wetend dat in laatste instantie wonen niet mogelijk is voor de dichter. Hij is principieel een geëxponeerde, blootgesteld aan wat het menszijn bedreigt, als een blinde tastend naar wegen langs en voorbij de woningen. Hij moet met de woestijn en met de duisternis en met de zee rekening houden, - met het onbehuide. Laat ik mij duidelijk uitspreken: Dat zulke beseffen ook onder de jongste dichters leven, is wat mij het meest hoopgeeft op de toekomst van onze poëzie:

Johannes

O, men kan wonen in de dalen, eten, slapen, werken,
 en zien de oneindigheid van het sterven en men kan daarom huilen.
 Boven de zee kan men de zon zien opgaan, zien de oneindigheid der geboorte,
 wonen in deze lichte wetenschap en zijn lichaam toevertrouwen
 aan het geweld van de liefste, aan de lichte slaap van de liefde.

En ook: men kan zich aan de aarde mededelen, een plant, een stervend dier en leven als een kind, maar anders. O, te zijn een doorlichte rivier, te zijn de langzame schemering van het gesteente.

Al deze huizen ben ik, tastend als een blinde, voorbijgegaan. De zee heeft mij gezien.

Levensberichten

**August C.J. Commissaris
(Rucphen, 26 november 1897 - Roosendaal, 10 oktober 1957)**

August, Cornelis, Jacobus Commissaris werd op 26 november 1897 te Rucphen (N.B.) geboren. Na de voorbereidende studies op het kleinseminarie Ypelaar te Nieuw-Ginneken en op het groot-seminarie te Hoeven, werd hij op 21 mei 1921 priester gewijd. Van dit moment af is zijn leven zonder veel rimpelingen verlopen. In september 1921 begon de jonge geestelijke zijn historische studies aan de leergangen te Tilburg. Deze studies gingen over in een loopbaan als leraar op Ypelaar. Tot 1943 bleef Commissaris hier les geven op een wijze, die zijn vele leerlingen altijd is bijgebleven vanwege het feit dat hij steeds wist te boeien. In 1943 kwam aan deze paedagogische werkzaamheden een einde, daar een andere taak hem wachtte: de directe zielzorg als pastoor te Oosterhout. Deze taak heeft de rest van Commissaris' leven gevuld tot het einde, dat kwam te Roosendaal op 10 oktober 1957.

Ondanks het vrij teruggetrokken leven, dat Commissaris leidde, heeft zijn naam voor duizenden leerlingen en oudleerlingen van (in het bijzonder R.K.) scholen voor voortgezet onderwijs een bekende klank gekregen. Zij roept de herinnering op aan een man van wie zij zich een bepaalde voorstelling gemaakt hebben en met wie zij zich verwant voelen. Het beeld, dat zij zich van de wereld hebben gevormd, hun denken, de wijze waarop zij de vraagstukken van het leven benaderen, zijn hen voor een niet onaanzienlijk gedeelte bijgebracht door de schrijver van het handboek, dat zij in hun leertijd bij de studie van de algemene en vaderlandsche geschiedenis gebruikten.

Commissaris schreef een heldere, prettige, vlotte en zelden of nooit vermoeiende stijl. Wie in een van zijn leerboeken bladert, heeft steeds de neiging om te blijven doorlezen. De schrijver boeit hem door de levendigheid waarmee hij verhaalt en door het talent om vreemde situaties, gebeurtenissen en opvattingen beknopt en duidelijk weer te geven zonder schools te worden. Zijn leerboeken staan op de grens tussen schoolstijl en litteratuur. Zijn geest had een sterke synthetische inslag. Wanneer hij een bepaalde periode bestudeerd had, maakte hij zich los van zijn bronnen, paste de gegevens al wandelend of - bij voorkeur - fietsend in één geheel, en zette dan de voorstelling, die hij zich van het nieuwe hoofdstuk gevormd had en waarin ieder onderdeel zijn onmisbare plaats had, zonder veel inspanning ineens op papier. Daarbij hechtte hij aan een

klassiek evenwicht tussen vorm en inhoud, tussen zakelijke weergave en persoonlijke bewogenheid, tussen de grote lijn van het betoog en zijn gevoel voor de waarde van het detail.

Hier ontbreekt de ruimte om uitvoerig uiteen te zetten, welke plaats de schoolboeken van Commissaris in de ontwikkeling van het geschiedenisleerboek voor middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs, speciaal voor katholieken, hebben ingenomen. Wij beperken ons daarom tot de mededeling dat die van de Jezuïeten A. de Wilde en J. Kleyntjens practisch de eerste waren. Die van laatstgenoemde vooral hebben sinds 1915 onder allerlei titels, het meest als *Toneel der eeuwen* of *Lotgevallen der volkeren* en bijgewerkt door de latere nijmeegse hoogleraar H.F.M. Huybers, tot ver in de jaren dertig het onderwijs in de historie gediend. Voor de nederlandse geschiedenis kon de docent van toen kiezen uit de *Geschiedenis des vaderlands voor kweekscholen en middelbare scholen* van J.A. Buil en J. Bergmans, dat min of meer in de strijdbare geest van Nuyens geschreven was, en een vaderlandse geschiedenis van Kleyntjens-Huybers (later bewerkt door Verberne). Deze feiten maken wel duidelijk dat de schoolboeken van Commissaris een hoogst belangrijke étappe vormden in de ontwikkeling van het r.k. middelbaar onderwijs en zelfs nog in de zgn. emancipatie van het katholieke volksdeel.

Daarom is het bestuderen van Commissaris' werken niet zonder betekenis voor hem, die de ontwikkeling wil nagaan van de opvattingen en het levensbeeld, die in het bijzonder de katholieken in ons land zich gedurende de laatste decennia hebben eigen gemaakt. In 1927 en 1929 publiceerde Commissaris zijn twee delen *Van toen wij vrij werden*, een verzameling schetsen uit de geschiedenis van de nederlandse katholieke kerk over de periode tussen 1795 en 1903. In de eerste helft van de jaren dertig volgden dan zijn leerboeken voor de algemene en vaderlandse geschiedenis. In 1947 publiceerde hij een buiten de handel gebleven werkje over de lotgevallen van het klooster Sint-Catharinadal te Oosterhout en tussen 1952 en 1955 verschenen de drie uitstekende delen *Het Nieuwe Brabant*, in de samenstelling waarvan hij een zeer belangrijk aandeel had gehad.

Het eerste werk is kenmerkend voor een bepaald stadium in de katholieke emancipatie en moet bij velen belangstelling voor de geschiedenis hebben gewekt. In het leerboek der algemene geschiedenis valt sterk op, dat vooral de tijd van de veertiende tot de achttiende eeuw de schrijver heeft aangesproken. De uitbundige beschrijving van figuren als Luther,

Calvijn, Lodewijk XIV, Peter de Grote en anderen, van gebeurtenissen als het Westers Schisma en de Dertigjarige Oorlog tegenover de meer schematische behandeling van de Middeleeuwen en van de Nieuwste Geschiedenis maakt dat duidelijk. Men herkent hierin - ook trouwens in de polemische toon, die af en toe gebruikt wordt - de leerling van de grootmeester Huybers, die vóór zijn nijmeegs professoraat les gaf aan de Tilburgse Leergangen. De voorstelling, die de Romantiek over de middeleeuwse samenleving had opgebouwd, zei Commissaris niets. En de 19e en 20ste eeuw waren nog te weinig geschiedenis geworden. Er was nog te veel emotionele geladenheid rond allerlei grote gebeurtenissen om het verhaal daarvan zonder partijdigheid op schrift te kunnen stellen en te genieten. Ook Commissaris heeft in de tijd, waarin hij ze beschreef, nog niet goed weg geweten met kwesties als de ondergang van de Kerkelijke Staat of de opheffing van het nederlandse gezantschap bij de paus. En op latere leeftijd ontkwam hij niet aan de fout, die succes dikwijls vergezelt, dat hij geen afstand meer kon doen van de eenmaal vastgestelde tekst, die hem dierbaar was geworden. Zo kon hij er niet meer toe besluiten zijn behandeling van de Nieuwste Geschiedenis te herzien overeenkomstig de ontwikkeling, die zijn kijk er op ondergaan had.

De grootste verdienste van zijn *Leerboek voor de Nederlandse Geschiedenis* is geweest, dat het als eerste de jeugd vertrouwd heeft gemaakt met de visie van Geyl op de wording van de Nederlanden, een initiatief waarvan men de betekenis niet moet onderschatten. Hoe ingrijpend deze poging was, blijkt uit het feit, dat de schrijver er hierbij niet in slaagde de gebeurtenissen op een eigen manier weer te geven en daarom op talrijke plaatsen de tekst van Geyl bijna letterlijk volgde.

Commissaris had ook een oprechte belangstelling en bewondering voor het gewest, waarin hij leefde en werkte. Dat blijkt uit de plaats, die hij aan de geschiedenis van Noord-Brabant inruimde in zijn *Van toen wij vrij werden* en in zijn leerboek van de vaderlandse geschiedenis. In deze was hij een trouw en goed leerling van zijn andere leermeester te Tilburg, Th. Goossens. Die interesse voor Brabant blijkt evenzeer uit het boekje over Sint-Catharinadal, uit de medewerking aan *Het Nieuwe Brabant* en uit zijn toegewijde activiteit als voorzitter van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 1948 tot 1957. In deze functie maakte Commissaris, die een integratie van wetenschap en cultuur in de samenleving nastreefde, een begin met een hervorming, die aan het

Genootschap het karakter ontnam van een negentiende-eeuwse academie en legde hij de grondslag van de ontwikkeling, die uitliep op de officiële bevordering tot Provinciale Cultuurraad.

Vraagt men naar de diepste grond van Commissaris' succes als leraar, schrijver en organisator, dan moet het antwoord luiden, dat hij zich in hoge mate een historisch denken had eigen gemaakt. Zijn kennis van de geschiedenis beïnvloedde zijn gehele persoonlijkheid. Zij betekende voor hem veel meer dan een genot van het weten of een inzicht in de groei van het heden uit het verleden. Voor hem betekende de geschiedeniswetenschap een verrijking van inzicht in het wezen van de mens, een training in waarneming, een diepere en meer genuanceerde kijk op het heden, een onafgebroken spel met de werkelijkheid. Zij gaf diepte aan alles wat hij zijn leerlingen vertelde.

Zijn opvatting over de historie-beoefening had eveneens een sterke invloed op de beleving van zijn priesterschap. Hier echter schiep zij tevens een conflict: tussen de geestelijke, die eeuwige, vaststaande waarheden verkondigt, en de historicus, die de neiging heeft om alle waarden te relativiseren. Het gevaar van de historisch denkende mens, dat hij uitsluitend het betrekkelijke zal gaan zien van alles wat zijn belangstelling vraagt, is niet aan hem voorbij gegaan. Zijn synthetische geest heeft het echter niet kunnen brengen tot een hem bevredigende oplossing van deze tegenstelling, ofschoon het vraagstuk hem altijd is blijven intrigeren. Maar het gevolg was toch, dat alle onverdraagzaamheid en alle fanatisme hem vreemd waren. Hij had een open oog voor fouten in de eigen groep en voor het goede in anderen. Deze irenische gezindheid bracht hij over op zijn honderden leerlingen, op de duizenden gebruikers van zijn leerboeken en op de velen, die in zijn pastoorstijd met hem in aanraking kwamen.

Breda

B.A. VERMASEREN

Johan Carel Antonie Fetter
(Stadskanaal, 12 oktober 1885 - 's Gravenhage, 24 juni 1959)

Wat het leven van Dr J.C.A. Fetter betreft, verkeren wij in de gelukkige omstandigheid dat hij in het laatste jaar vóór zijn dood 'Herinneringen' publiceerde, waarin hij ons een vrij diepe blik gunt in zijn ontwikkeling en gemoedsleven. Wat hier volgt bedoelt geenszins een excerpt uit genoemd boek te zijn, maar is het levensbericht van een, die meer dan zestig jaar in trouwe vriendschap met hem heeft geleefd en het zonder dat boek precies zo geschreven zou hebben.

Carel Fetter dan werd de 12de oktober 1885 te Stadskanaal geboren als oudste zoon van Anton Fetter en Magdaline Henriëtte Diehl. De vader was Luthers predikant maar ging over naar de Nederlandse Hervormde Kerk en stond jarenlang in Ilpendam, waar dus de jongensjaren van Carel liggen. Na hem werden nog drie jongens en één meisje geboren. Het vrij grote gezin leefde in saamhorigheid bijeen en alle kinderen gingen op de één of andere wijze studeren. Na de lagere school te Ilpendam bezoekt Carel het gymnasium te Amsterdam, waar hij eerst uitblonk, maar later inzakte door gebrek aan concentratievermogen en al te grote literaire belangstelling die hem niet alleen veel deed lezen, maar hem ook dreef tot het makers van verzen en (romantische) verhalen, waarvoor hij plaatsing vond in de ook onder zijn redactie staande schooltijdschriften in die jaren. Toch deed hij op tijd een behoorlijk eindexamen (1903). Na vele aarzelingen koos hij niet de letteren, maar wel de theologie als studievak. Hij wilde predikant worden, waarbij waarschijnlijk de doorslag gaf dat zijn vader het was. Hij studeerde eerst te Amsterdam, daarna te Leiden. Een groot studiosus werd hij niet, daarvoor was hij te gemakkelijk af te leiden en voerde hij te graag gesprekken. Toch wist hij, scherp van inzicht en met een goed geheugen, zijn kandidaats cum laude te doen. Tot zijn doctoraal kwam hij in 1911 en tot zijn promotie in 1917 (te Groningen, over Henrik Ibsen).

Als predikant heeft hij een voorspoedige loopbaan gehad, in 1909 begonnen in het bekoorlijke dorpje Schoorl, trok hij in 1913 naar Zutfen; in 1920 werd hij Remonstrants predikant te Rotterdam, in 1932 te 's Gravenhage, waar hij tot zijn emeritaat in 1949 bleef. Een intermezzo in deze loopbaan was dat hij in 1919 in Zutfen, het ambt moe, zijn predikantschap neerlegde en weer over de studie in de letteren

ging denken. Verder dan een plan is dit niet gekomen, na korte tijd voorganger van de Vrijzinnig Hervormden te Haarlem geweest te zijn, kwam het beroep naar Rotterdam en nam hij met nieuwe moed zijn predikantschap weer op.

In 1921 huwde hij met Antoinette Matilde Koning, dochter van Ir. K.F. Koning, bestuurslid van de Rijksverzekeringsbank, uit welk huwelijk twee kinderen geboren werden. Zijn vrouw is hem altijd een grote steun geweest, met haar scherpe intelligentie en zuivere intuïtie heeft zij hem steeds opgevangen en uit menige moeilijke situatie gered waarin hij door een zekere onhandigheid in het dagelijks leven gemakkelijk kon geraken. In latere jaren werd zij nog meer zijn medewerkster, alles wat hij schreef werd door haar onder de ogen genomen; van zijn bekende 'dagopeningen' is er geen uitgesproken die niet door haar is gecontroleerd en gecorrigeerd.

Als predikant is Fetter een zeer bijzondere verschijning geweest, altijd en overal 'trok' hij volle kerken. Men voelde hem als anders dan anderen. Of hij een echte redenaar was? Ik durf de vraag niet te beantwoorden. Wel weet ik dat hij een boeiend, bewogen, soms hartstochtelijk bewogen, meegesleept en meeslepend spreker was, die uit zijn diepste overtuiging sprak en ook niet meer zei dan hij kon verantwoorden. Door zijn enorme belezenheid en zijn groeiende levenservaring kende hij talloze verhalen en anecdoten die hij voortreffelijk te pas wist te brengen, al ontkwam hij niet altijd aan het gevaar te veel te citeren. Zijn succes heeft hij in nederigheid aanvaard, ijdeluiterij kwam er niet aan te pas, maar voor waardering, van wie die ook kwam, was hij gevoelig; hij had ze nodig voor zijn wankel zelfgevoel. Hij heeft het nooit gezocht in de roem; als pastor heeft hij zijn werk met grote liefde verricht, hij hield niet alleen van de mens, maar ook van de mensen, met belangstelling voor het kleinste zorgde hij, wist hij te helpen. Met zijn goede psychologische blik poogde hij wegen te wijzen, verschietsen te openen, het gebrokene te herstellen. Het moest wel heel erg zijn eer hij iemand losliet. In al zijn gemeenten heeft hij hartstochtelijk geleefd met de mensen.

Maar niet alleen als prediker was hij gevierd. Stad en land heeft hij meer dan veertig jaar afgereisd met zijn lezingen over religieuze en andere onderwerpen. De kringen waarvoor hij optrad, waren vele: Ned. Prot. Bond, Vrijz. Hervormden, het Nut, Volksuniversiteiten, Religieus-socialistisch Verbond, Geheelonthouders, Barchembeweging

(als student was hij in Woodbrooke geweest), de S.D.A.P. (als geestverwant, aangesloten was hij niet). Graag sprak hij over de grote meesters in de literatuur (Dante, Goethe, Ibsen, Dostojewski vooral), want hij was zijn liefde voor de literatuur trouw gebleven, al waren het vooral natuurlijk de problemen die hem er in bezig hielden.

Onze eigen letterkunde heeft hij eveneens met grote belangstelling gevolgd. Hij had een fijn gevoel voor verzen. Toen hij in 1925 op de Moderne Theologen Vergadering een lezing zou houden over De godsdienstige betekenis der nieuwste Nederlandse poëzie en hij, om zekerder te gaan, daarover een vóórbespreking met Dirk Coster had, was deze ten eerste getroffen door het goede begrip dat Fetter daarvoor toonde. Twee jaar later werd hij tot lid onzer Maatschappij benoemd.

Daarnaast kwam zijn grote liefde voor het toneel; niet alleen dat hij graag naar de schouwburg ging, hij wilde ook graag opvoeringen geven met zijn jongeren-kringen. Zo ondernam hij het in 1926 met de regisseur Vandervelden Ibsens Peer Gynt als mysteriespel ten tonele te brengen. Het stuk werd sober (grotendeels in doek, zoals in die jaren wel meer geschiedde) gespeeld en kon nog twee maal herhaald worden in Rotterdam en éénmaal in den Haag. Als predikant in den Haag zette hij dit werk nog voort. Na zijn jeugdproductie had hij eigenlijk zo goed als niets meer geschreven, maar daar wierp hij zich op het maken van bijbelse spelen, waarvan er één, Amos, werd vertoond en in druk is verschenen (1937).

En weer naast de literatuur en het toneel: de psychologie. Omdat het dagelijks leven hem midden in de problemen bracht, kreeg hij de behoefte zijn intuïtieve mensenkennis wetenschappelijk te funderen. Hij bestudeerde ijverig Freud, Adler, Jung e.a. en ging er zich nog verder in verdiepen in een 8-maands-verlof in 1928, dat hij in Zurich doorbracht en waar hij in aanraking kwam met figuren als Maeder, Jung, Brunner, Ragaz, Buber. De tijd daar is van grote betekenis geweest voor zijn ontwikkeling (al waren er ook teleurstellingen). Uitvoerig heeft hij over de moderne psychologie geschreven in zijn boek 'Mensbeschouwing en zielzorg' (1933) een uitwerking van colleges te Leiden op verzoek van de Theologische Faculteit, voor alle studenten gehouden.

Wanneer wij dit alles: literatuur, toneel, psychologie opnoemen als zijn speciale belangstellingen voor nevengebieden naast het religieuze, dan is dit eigenlijk niet helemaal juist. Beter is te zeggen: hij leefde in

de cultuur, misschien nog beter: de cultuur leefde in hem. Nog weer nader: wat moeten wij als religieuze mensen met de cultuur doen, hoe verhouden religie en cultuur zich tot elkaar? Dit is het grote, het eigenlijke probleem voor Fetter geworden: zijn religie en cultuur in één levens- en wereldbeschouwing te verenigen? Hij is daar (natuurlijk) nooit uitgekomen. Er zijn perioden in zijn leven geweest waarin het accent sterk viel op het religieuze, in zijn preken dan op het bijbelse, en andere waarin de cultuur de boventoon voerde. Maar in zo'n cultuurperiode werd hij zich weer sterker bewust van het meer dan menselijke, het mysterie en sloeg de schaal om. In Rotterdam vooral (hij was daar ondervoorzitter van de Volksuniversiteit, hoofdcommissaris van het Leeskabinet en rotarian) zat hij helemaal in de cultuur en kon het zelfs gebeuren, dat Johan de Meester, niet bepaald een domineesvriend, aan een diner tegen hem zei: 'ik heb altijd wel begrepen dat u niet zo'n gewone dominee is'. Het leven in zijn totaliteit had hem gegrepen, daarom kon hij ook zo weinig dogmatisch zijn, kon hij geen volgeling van Barth zijn, die de cultuur zinledig achtte, noch opgaan in een humanisme dat alleen de cultuur erkende. Maar ecumenisch was hij wel, omdat hij alle levenshoudingen begreep en met iedereen praten kon en praten wilde. Hij voerde al gesprekken toen 'het gesprek' nog niet in de mode was en typerend voor hem is dat hij een bundeltje toespraken *De betere wereld* (1937) betitelde, maar ook schreef *Nieuwe kracht uit het oude Woord* (1940), waarin hij op moderne wijze dan, de bijbel een ereplaats wilde geven in het denken en voelen van de hedendaagse mens. In zijn boek over de Russische kerk (1947) zegt hij het zo: 'Europa is een sfeer. Europa is daar waar men de invloed bespeurt van twee steden: Jeruzalem en Athene. Als 'Europa' Jeruzalem vergeet, de stad waar de grote profeten getuigden en de Heiland aan het kruishout stierf, is het religieus verloren ... Als het Athene vergeet, is het cultureel verloren'.

Ontelbare preken en lezingen zijn door Fetter gehouden, ontelbare kleinere en grotere stukjes zijn door hem geschreven, in week- en maandblaadjes van vrijzinnig-christelijke aard. Hij schreef ze niet graag, liever was hij langere tijd bezig met een onderwerp waarover hij een uitvoerig boek kon schrijven. Dan verdiepte hij zich maanden, jarenlang in de stof, daarbij wel zorgende dat hij het behoorlijke materiaal in handen kreeg. Zwaar werd er op zo'n boek gezwoegd, waarvan de eindvorm altijd zeer verzorgd was. Over een schitterende stijl beschikte

hij niet, wel schreef hij behoorlijk leesbaar. Enkele van zijn werken werden hier reeds gememoreerd. Een boek dat hem zeer lief was, was *De Russen en hun kerk*. Vol belangstelling had hij de grote worstelingen in de wereld na Wereldoorlog 1 meegeleefd; Rusland in zijn ontwikkeling boeide hem uitermate, waarbij hij niet in zwart-wit kon denken. Maar hoe zou het daar gaan met de kerk? Had die russische kerk geen dingen die wij misten, niet een liturgie waarvan wij, liturgie-arme protestanten iets konden overnemen? Zo groeide zijn ecumenisch denken en een levend, waardevol boek, dat ook wel gewaardeerd werd, ontstond. - Minder succes had hij met zijn *Paulus, de gelovige* (1953). Voor deze apostel had hij altijd een grote liefde gekoesterd, niet zozeer om zijn verkondiging van theologisch-dogmatische denkbepelden, als wel om zijn prediking der liefde. Psychologisch had hij hem in zijn boek getekend, maar de kritiek nam dit niet en het werd Fetter aangerekend dat hij de dogmatikus in Paulus had tekort gedaan. -

Een merkwaardig feit in het leven van Fetter is geweest, dat hij met het klimmen zijner jaren niet op de achtergrond raakte, integendeel steeds populairder werd. Het woord 'fabelachtig' is in dit verband wel eens gevallen. Voor een dominee is dit niet onjuist. Die fabelachtige populariteit dankte hij aan zijn radiotoespraken:

Dagopeningen. Tien minuten voor achten, heeft hij 7 à 8 jaar elke dinsdagmorgen een kort toespraakje gehouden om, zeer kort gezegd, de mensen moed in te spreken voor de komende dag. Alle gezindten hebben daar naar geluisterd, en iedereen kon er naar luisteren omdat er voor een ieder altijd wel wat in zat. Een tweetal bundels, met ieder tachtig dagopeningen verschenen. De eerste beleefde in een paar jaar zes drukken. In 1953 bij zijn 70ste jaar legde hij deze taak neer en hoefde hij de fietstochten in de vroege morgen naar de studio in den Haag niet meer te maken.

Overigens was zijn emeritaat er niet een van rust en ontspanning. Hij bleef bezig met de velen die hem nog nodig hadden, met zijn cursussen, zijn schrijverijen en zijn lectuur. Alles bleef hem boeien; aan een verzoek om een boekje over Kierkegaard te schrijven voldeed hij als bewonderaar van *K. con amore* (1953); de vele priesterromans die in Frankrijk verschenen deden hem reageren met een geschrift *De priesterroman in een gesecculariseerde wereld* (1956); intens hield hij zich bezig met Pasternak (*Dr. Zhivago*), van wie hij ook enkele verzen vertaalde (niet gepubliceerd) en over wie hij zijn laatste artikel schreef. Met plannen om over de nieuwste russische literatuur te schrijven liep

hij de laatste tijd van zijn leven rond. Hij kon niet aflaten. -

Tot zijn prettige praktische bezigheden behoorden zijn president-curatorschap van het eerste Vrijzinnig-Christelijk Lyceum. Enkele jaren (sinds 1947) was hij deskundige bij de eindexamens H.B.S.-A, daarna tot 1958 geëngageerd bij die van de middelbare meisjesscholen. Deze functies boeiden hem in hoge mate; zij brachten hem in aanraking met de jeugd en haar problemen, de wereld van morgen. Zij hebben er toe bijgedragen, dat hij die altijd gewiefeld had tussen letteren en theologie, wel eens de uitspraak deed: als ik weer op de wereld kom word ik geen predikant maar leraar. -

Een jaar voor zijn dood verschenen zijn 'Herinneringen, het levende boek dat zijn domineesbestaan beschrijft, eenvoudig en eerlijk. Hij spreekt vrijmoedig over zichzelf en zijn leven, zonder zichzelf te veel op de voorgrond te stellen. Er zijn zoveel mémoires die ons vervelen door hun ge-ik, bij Fetter is dat niet zo, hij ziet zichzelf altijd van een achtergrond uit en met fijne tact weet hij anderen naar voren te schuiven.

Een rijk leven trekt in dit boek aan ons voorbij, maar ook een zwaar en moeizaam leven. Hij was vaak gedrukt en neerslachtig; ondanks al zijn humor en zijn breed-uit leven kende hij innerlijke nood. Een vaste lijn van eerlijk zoeken is door hem heen getrokken.

Waar hij zich het meest thuis gevoeld heeft? Dat is niet zo gemakkelijk uit te maken, hij kwam van het land en heeft bijna 40 jaar in steden gewoond. Toch is hij nooit een (grote)stadsmens geworden; zijn hoogste en laatste liefde lag in Noord-Holland, het land van zijn jeugd. Zijn stijl van leven is ook altijd sober gebleven.

Geestelijk heeft hij altijd, zoals zovele intellectuelen in onze tijd, in hoge spanning geleefd, boven de kracht. 'Ik was nooit niet moe', verklaarde hij nog kort voor zijn dood. Maar hij kon niet anders, hij voelde zijn leven en zijn levenstaak als een opdracht. Wat zou het betekend hebben bovendien als hij minder gearbeid had of eerder rust had genomen? Hij moest werken zolang het dag was en hij heeft het voorrecht gehad van een kort sterfbed. Zijn hart gaf het op, in de morgen van 24 juni '59 was het snel beslist.

K.F. PROOST

Lijst der geschriften

- 1917 Henrik Ibsen. Onderzoek naar zijn godsdienstig gemoedsbestaan en zijn verhouding tot het Christendom in de eerste periode van zijn leven (1828-1873), diss.
- 1932 Willem van Oranje.
- 1933 Mensbeschouwing en zielzorg, 2de dr. 1934.
- 1937 De betere wereld. Tien toespraken.
- 1937 Amos. Bijbels spel in 3 bedrijven [met J.C. van Noorden].
- 1940 Nieuwe kracht uit het Oude Woord.
- [1946] Heropvoeding der mensheid.
- 1947 De Russen en hun kerk.
- 1947 De mens in 1947.
- 1953 Tachtig dagopeningen, 6de dr. 1954.
- 1953 Nog eens tachtig dagopeningen, 3de dr. 1954.
- 1953 Inleiding tot het denken van Kierkegaard, 3de dr. 1959.
- 1953 Paulus, de gelovige.
- 1956 De priesterroman in een geseclariseerde wereld.
- 1958 Herinneringen.

Verder artikelen in dag- week- en maandbladen en verzamelwerken: Nieuwe Rotterdamse Courant, Alg. Handelsblad, Het Vaderland, De Hervorming, De Stroom, Het Remonstrantse Weekblad, De Smidse, Wending, De Opbouw, Leven en Werken, Wil en Weg, Volksontwikkeling, Meesterwerken der Literatuur, e.a.

Frederik Carel Gerretson
(Kralingen, 9 februari 1884 - Utrecht, 27 oktober 1958)

Ik kan alleen bezinnen
 Dat ik, met ziel en zin,
 Het leven durf beminnen
 Omdat ik ú bemin!

Experimenten.

Maar o mijn land, mijn land, mijn land ...
 Eer dat ik ú vergeet!

Experimenten.

Ik meen mij in dit opstel te mogen beperken tot een karakteristiek van Gerretsons geestesgeaardheid. Al in 1950 heeft Mr. F.J.J. Besier in het Gedenkboek 1925-1950 van de Utrechtse Indologen Vereeniging een uitvoerige en goed gedocumenteerde schets van zijn leven gepubliceerd, vergezeld van een weliswaar ietwat bekorte bibliografie, maar die toch nog een achttal bladzijden beslaat. Een door de schrijver bijgewerkte voordruk daarvan bevindt zich in de bibliotheek van onze Maatschappij.

Geestesgeaardheid is een slechts vaag begrip. Toch ben ik er mij van bewust, dat ik een waagstuk onderneem. Gerretsons persoonlijkheid was zó veelzijdig, ze vertoonde zóveel facetten en hij bewoog zich op zó velerlei terrein, dat het zoeken van een vaste ondergrond voor dit alles bepaald geen lichte taak heten mag. Ik meen dus voor de onvolkomenheden, die dit opstel noodzakelijkerwijs aankleven moeten, op clementie te mogen rekenen.

Het gezin, waar de jonge Gerretson in is opgegroeid, was een typisch degelijk en gezeten hollands koopmansgezin, al was de familie van oorsprong ook schots: de vader, Bartholomeüs Johannes, was lid van de firma Gerretson en Rutteman in verwaren, vernissen en oliën. Tevens een door en door vroom gezin, verwant aan het Réveil: de grootvader, Bartholomeüs Johannes sr., was een voorman geweest van het rotterdamse zondagschoolwezen, de vader was voorzitter, later ondervoorzitter van het Nederlands Christelijk Jongelingsverbond; en toen de politiek zich meer en meer van zijn belangstelling meester ging maken, toen was het de Christelijk Historische Unie, die hem trok. Voor haar werd hij lid van de rotterdamse gemeenteraad, wethouder van Financiën, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en lid van de Provinciale

Staten van Zuid-Holland. Al in het huis van zijn vader ontmoette de jonge Carel Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman, tot wie hij later in zo nauwe betrekking zou staan.

Ik heb het voorrecht gehad, zowel met de vader als met de moeder van vrij nabij bekend te zijn geweest; hij een bijzonder fijn en innemend man, intelligent, geestig, met een tintje van ironie en, hij een zeer reële en diepe vroomheid, toch ook een lichte neiging tot sceptiek: hij had, evenals zijn zoon, iets van een glimlachende voorkeur voor het boek Prediker, het enige bijbelboek, dat een sceptische inslag heeft. De moeder was anders. Ook zij een begaafde vrouw, intelligent en sterk van karakter, was ze rechtlijniger in haar denken, cassanter in haar oordeel, strakker in de doorvoering van haar beginselen. Dit wekte spanningen. De zoon was diep met zijn moeder verknocht, maar sterke karakters botsen en zo was het ook hier. Van moederszijde, dan, had hij zijn krachtige overtuigingen, van vaderszijde zijn artistieke aanleg. Zijn oom Rutger, typische bohèmenatuur, een broer van zijn vader, werd na een verblijf in de Oost dirigent van het Rotterdams Orkest, componeerde, maar raakte aan lager wal en eindigde als organist te Hoenderlo. Vader Gerretson zelf beschikte, in zijn talloze artikelen in christelijke bladen en blaadjes, over een elegante, vlotte en heldere stijl en als redenaar blonk hij uit. Hij ook is het, die een zekere speelsheid heeft overgedragen op zijn zoon. Deze heeft daar wel last van gehad. Ze werd hem kwalijk genomen, met name in de Eerste Kamer. Ook in zijn zwaarwichtigste redevoeringen, toch, had hij ze niet altijd in bedwang.

Van zijn zesde tot zijn twaalfde jaar bezocht hij de gemeentelijke lagere school. Uitmunten deed hij er niet, eer gold hij er als dom. Het tegendeel was het geval bij Esmeyer, een bijzonder goed aangeschreven christelijke school, die voornamelijk opleidde voor de handel en die hij tot zijn zestiende jaar bezocht. Dan kwam hij bij zijn vader in de zaak. Maar innerlijk al zelfstandig, was hij slecht meer te regeren. Op 't kantoor verdiepte hij zich in de boeken, die hij er in grote hoeveelheden las, en maakte hij verzen. Hier ook vormde hij zich een eigen gedachtenwereld, die hem in botsing bracht met het ouderlijk huis. De verhouding werd moeilijk. Men probeerde het dus met een andere omgeving, die tegemoet zou komen aan zijn emancipatie-drang en tegelijk hem aan orde en tucht zou gewennen, en liet hem, met gretige instemming van hemzelf, nauwelijks zeventien jaar oud, op 16 februari

1901, een contract voor aspirant reserve-vaandrig tekenen. Zijn meest aaneengesloten dienstitijd valt tussen 15 oktober 1901 en 24 maart 1902, waarna hij intermitterend terugkwam in zijn garnizoensplaats Breda om het tenslotte te brengen tot 1ste luitenant. In het voorjaar van 1902 weer op het kantoor van zijn vader tewerkgesteld, ging het niet beter dan eerst. Een groot deel van zijn fenomenale belezenheid moet hij in zijn beide kantoor-periodes en vermoedelijk al in zijn Esmeyer-tijd hebben opgedaan. Hij leerde zichzelf latijn¹ en grieks en zijn ouders zagen in, dat het geven van ruimere studie-gelegenheid een dwingende noodzaak was; echter ook, dat het niet aanging, hem in Rotterdam nog op het gymnasium te doen. In mei 1903 nam zijn (aangetrouwde) neef J. Riemens, die toen jong predikant te Hoogland was, hem in huis en van hier uit werd hij, tot juli 1905, toehoorder in de hoogste klassen van het amersfoorts gymnasium. Een jaar Utrecht volgde. Professor Van der Wijck doceerde er toen nog geschiedenis van de wijsbegeerte en van hem, ook al een christelijk-historisch man, werd hij leerling. Dit brengt ons in 1906, een uitermate geladen jaar. Afgezien van zijn studie, werd hij op 1 april te Hoogland aangenomen als lidmaat van de Ned. Herv. Kerk, van 1 mei tot 30 juni was hij opnieuw onder dienst, als eerste publicatie gaf hij, anoniem, een vertaling van Plato's Charmides uit (in november 1958 nog als voortreffelijk in Hermeneus geprezen) en in de nazomer vertrok hij, op zijn allerplotselingst, naar Mexico.

Dit was, als ik goed zie, de laatste vulcanische uitbarsting van een geestelijke crisis, die jaren geduurd had. Zelf heeft hij in dit Jaarboek (1956-1957) de ontwikkeling geschetst die Van Eyck, in diverse fasen, tot zijn definitieve houding tegenover het leven gebracht heeft. Iets dergelijks zou voor hem niet mogelijk zijn. Op zijn drie en twintigste was hij gevormd. In 1908, een jaar of daaromtrent na zijn terugkomst uit Mexico, ontmoette ik hem te Brussel, waar hij studeerde, evenals ik. Hij was toen, die hij was bij zijn dood. De Essays, die in zijn brusselse

1 Dat zijn vader na de maaltijd in het latijn uit de bijbel zou hebben voorgelezen (zie dra. M.G. Schenk in de Ned. Post van nov. 1958 en verdere daarop gebaseerde mededelingen) is stellig onjuist, al zou zich Gerritson zelf in die geest hebben uitgelaten. In zijn herinnering moet hij, zo dit letterlijk juist is, twee feiten door elkaar hebben gehaald: het na de maaltijd voorlezen uit de bijbel voor alle huisgenoten en dit - natuurlijk - in het nederlands; zijn vader, trouwens, kende geen latijn; en zijn eigen lezen in de vulgaat om zichzelf latijn te leren; de intieme kennis van de tekst, hem door zijn vader bijgebracht, maakte hem dit gemakkelijk. Dat hij de vulgaat goed kende, blijkt uit diverse titels van de Experimenten.

jaren tot stand zijn gekomen (met uitzondering van het eerste¹, Bij Vondels Graf, dat van 1937 is, en misschien van het laatste, Bij het Souper, dat van één of twee maanden vóór zijn brusselse tijd kan dateren) zijn als de synopsis van een gedachtenwereld, waaruit hij voortaan nog slechts zou behoeven te putten.

Zijn crisisjaren, melancholicus als hij was, hebben een bittere nasmaak bij hem achtergelaten. Nooit sprak hij er over. Kennelijk was de herinnering hem te pijnlijk. Toch moet ik er iets van zeggen, al zal het ook reconstructie zijn. Voor de kennis van zijn persoonlijkheid zijn ze te essentieel. Ik knoop daarbij aan bij twee woorden, die ik me van hem herinner; beide uit zijn rijpere tijd. Het eerste viel in een gesprek met Rudolf Alexander Schröder, de bekende duitse dichter, vertaler van de Experimenten, waarbij ik tegenwoordig mocht zijn. Schröder was een christen als hij, gevormd in de school van het protestantisme. 'Als we onze religieuze overtuigingen zo scherp kunnen omlijnen en formuleren', zo zei Gerretson in substantie, 'dan is dat te danken aan het feit, dat we door de diepste scepsis zijn heengegaan'. - 'Hoe is het mogelijk', riep hij een andere keer uit, 'dat men in de wereld waarin wij leven de noodzaak van een verlosser ontkennen kan!' Tussen deze twee polen: sceptiek in het verstandelijke en verlossersgeloof in het geestelijke, is Gerretson te situeren. Beide heeft hij gehandhaafd, zijn leven lang gedurende. Maar het heeft hem in zijn crisisperiode een heroïsche strijd gekost, ze als vijandelijke elementen te temmen en ze in zijn geestesleven, elk voor zich, de geëigende plaats toe te wijzen.

Het was hem met zijn scherp intellect gauw genoeg duidelijk, dat op alles waar hij ja op zei, ook nee kon worden gezegd. 'Een zuiver objectieve, onpersoonlijke voorkeur voor enige levensrichting is onbestaanbaar.'² - 'Slecht en goed zijn subjectieve waardeeringen welke geen objectieve waarheid bezitten.'³ Het hierin tot uitdrukking komend inzicht gaf hem de vrijheid, de dingen los van welk vooroordeel ook te bekijken; en hem, wanneer hij ze be-voor-oordeeld bekeek, het volle besef van zijn vóor-oordeel te doen behouden. Nog een, wat langere, aanhaling uit zijn laatste en rijpste tijd: 'War men, eulogisch, 'historische feiten' noemt, wat zijn het anders dan voorstellingen van voorstellingen,

1 Ik volg de uitgave Knuvelde (van 1947), de enige, die tot dusver bestaat.

2 Essays, 174.

3 Prolegomena der Sociologie (1911), 27.

die oudere geslachten ons van de gebeurtenissen van hun tijd hebben nagelaten en die op zichzelf niet veel zeggen, omdat achter alle voorstellingen de, meestal onkenbare, bedoeling schuilt, waarom de dingen zó zijn voorgesteld. Betekenis krijgen die oude, overgeleverde voorstellingen eerst door de geest, door welke ze weerspiegeld worden. Elke geschiedenis staat, naar de rotsvaste overtuiging van de geschiedschrijver en van het volk, dat naar zijn verhaal luistert, in directe betrekking tot een verleden werkelijkheid. Maar in werkelijkheid weerspiegelt het verleden slechts de geest van de geschiedschrijver als specimen van het volk in de tijd waarin hij leeft. Naarmate hij met feller aandacht poogt het verleden 'objectief' weer te geven, openbaart hij zuiverder zijn subjectiviteit. Want geen sterfelijk wezen kan buiten zichzelf treden; ook de geschiedschrijver niet. Elke geschiedschrijving is zelfopenbaring.¹

Maar sceptiek is een uiting van het aan zichzelf overgelaten deducierend verstand. Ze gaat zo ver, ook de ratio zelf aan te tasten. 'Scepticisme', zegt Gerretson, is 'lijnrecht tegenovergesteld aan het rationalistisch geloof aan de onbepaalde macht des verstands.'² En elders: 'Nog hebben wij de kinderschoenen niet immer uitgetrokken, of wij erkennen reeds dat ... het inzicht van ons verstand weinig verder (reikt), dan onze neus lang is.'³ - 'Wij oordelen niet naar a priori gestelde normen doch a posteriori naar ons gevoel dat resulteert uit de erfelijke ervaring van ons geslacht. Men brengt zijn wijsbegeerte evengoed mede ter wereld als zijn pigmentering.'⁴

Welke was, voor hem, dan die wijsbegeerte, die, dit is duidelijk, niet het gevolg kon zijn van verstandelijke nagedachten. Ze ging uit van wat hij 'geloofsovertuigingen' noemt. 'De scepsis', zegt hij, 'ontspringt uit een nalaten van het praktisch leven... Zij is bijgevolg noodzakelijk negatief'. 'De geloofsvoorstellingen', daarentegen, 'ontspringen uit de Daad; zij zijn verbeelde leefresultaten.'⁵

De verbeelding was voor hem, inderdaad, evenals ze dit was voor Van Eyck, een bron van diepere kennis dan die van het slechts deducierend verstand. 'Het is ... duidelijk', zegt Van Eyck, 'dat, wil onze

1 Gerretson de Strijdbare (veertig uit de Telegraaf geselecteerde artikelen), 212.

2 Essays, 205.

3 Ibid., 198.

4 Ibid., 174.

5 Ibid., 200.

kennis niet hopeloos onvolledig en onbetrouwbaar blijven, ook het onbepaalbare binnen ons onderzoek betrokken moet worden en dat een ander kennismiddel dan het kritische onderzoek, een ander kenvermogen dan de rede daarvoor onmisbaar is. Ook, dat wij, zo wij dat kenvermogen als bestaande erkennen en verbeelding noemen, het wezen en de voorwaarden van die verbeelding aandachtig beschouwen moeten.¹

Ik zal er me wel voor wachten te beweren, dat Gerretson aan het woord dezelfde inhoud gaf als Van Eyck. Hij was er niet ver van verwijderd, uitdrukkingen als: de taal der verbeelding, de taal van het hart, de taal van 't gemoed, als synoniem te gebruiken. In filosofische omschrijvingen begaf hij zich niet. Mocht Van Eyck al analyseren, voor hem was constateren genoeg. 'Hij wilde', zo schreef hij van Van Eyck, 'als vele groten vóór hem, de geestelijke beweging in hem niet slechts ervaren, maar ook begrijpen en, met behoud van haar individueel karakter, in hare algemeengeldigheid uitdrukken. Maar wie verstandelijk wil uitdrukken, wat in wezen 'alle verstand te boven gaat', kan het niet verder brengen dan tot 'benadering'.² Zelfs echter in die 'benadering', de aanhalingstekens geven het aan, geloofde hij niet recht. Hij heeft er dan ook nooit ook maar de schemerigste poging toe gedaan om zijn 'geloofservaring' verstandelijk te funderen. Met dat al voelde hij zich diep met Van Eyck verbonden. 'De enige voltooide Godskennis', aldus Van Eyck, 'is de onmiddellijke beleving van de individuele dingen sub specie aeternitatis'. Een uitspraak die, zo getuigt Gerretson, hen in hun diepste levenservaring verbond.³ Van af dit punt, echter, liep er een scheidingslijn. Van Eyck was monist, Gerretson dualist.

Het beginsel van het dualisme is essentieel voor de kennis van Gerretsons geestesstructuur. Niets was hem vreemder dan het pantheïstisch levensgevoel, dat uit de voorstelling spruit van de goddelijkheid van het universum, een voorstelling die de mens tot een partikel maakt van het Godsgeheel. Neen: God tegenover zijn schepping, God als de vader, de mens als zijn kind, dit was een wijze om aan het mysterie achter de werkelijkheid gestalte te geven, die hem van nature lag. Hem waren klare beeldvorming en scherpe belijning een ingeschapen behoefte, niet slechts in zijn religieuze ervaring, maar ook in zijn poëzie, zijn politieke beschouwing, zijn historisch werk.

1 Kritisch Onderzoek en Verbeelding (1935), 10.

2 Jaarboek van onze Maatschappij 1956-1957, 43.

3 Ibid., 55.

Dit dualistisch beginsel voert ons als vanzelf tot het milieu terug, waarin hij was opgevoed. We zagen hem tot zelfstandigheid komen in oppositie met dit milieu, een voor krachtige persoonlijkheden vrij algemeen verschijnsel. Maar in zijn geval een crisisverschijnsel. Toen hij, na met het fijn geslepen instrument van zijn intellect steeds scherper de werkelijkheid in en buiten hem te hebben geanalyseerd, uit zijn crisis ontwaakt was en, de ratio als levensbeginsel verwerpend, tot de a-rationele inhoud van zijn gevoels- en verbeeldingsleven teruggekeerd, toen herkende hij daarin, en niet zonder ontroering, de levensbeginselen van het ouderlijk huis. - Men hoede er zich voor, in het hier gezegde een chronologisch gegeven te zien. Ook in het midden van de crisis (van het begin zijn, voor zo ver mij bekend, geen sporen achtergebleven) vindt men die typische gehechtheid aan het van ouds vertrouwde al aanwezig. Toch lijkt de definitieve bevestiging van het gewonnen levenssentiment wel samen te vallen met de terugkeer van de escapade naar Mexico. Gedichten als *Tanquam Filius*, *De Verloren Zoon*, *De Moeder* dragen er de onmiskenbare sporen van.

Aan de in zo verre autobiografische Essays, dat de daarin geschetste figuren telkens een facet belichten van Gerretsons eigen persoonlijkheid, moet er nog één worden toegevoegd, dat niet op zijn naam staat. Het is het levensbericht van Dr. A. Kuyper door H. Colijn.¹ Dit is, althans in zijn essentiële gedeelten, onbetwistbaar van Gerretsons hand. Als in zijn eigenlijke Essays heeft hij ook hier, tot een beter begrip van Kuyper's innerlijk wezen, uit eigen ervaring geput. Een paar aanhalingen: 'Het wordt (Kuyper) al spoedig duidelijk, dat het hier geen zaak van *begrip* maar van *beleven* geldt ... Wat hem (in zijn eerste gemeente) dadelijk trof ... was de realiteit van een geestelijke kracht, die het geheele leven beheerste en doordrong. Deze bewondering, deze eerbied, ook het gevoel van eigen kleinheid ... waren de middelen die leidden tot het doen van de besliste levenskeuze. Het moet hem ... niet gemakkelijk gevallen zijn, den man met het brillante intellect. Maar zoo aan iemand, is aan Kuyper bewaarheid, dat men zijn ziel slechts kan behouden door haar te willen verliezen ... Het intellect was voor Kuyper voortaan niet meer de *bron* der kennis, maar slechts een middel waardoor het gekende werd bearbeid.'²

1 Handelingen van onze Maatschappij, 1923, 41.

2 Ibid., 45.

Wat Kuyper eerst goed in zijn eerste gemeente, dat had Gerretson leren beseffen in de herinnering aan het ouderlijk huis en het daarmee samenhangend milieu. Hier heerste, nog altijd, de geest van het Réveil. Uit de boekenkast van zijn vader had hij, zeer jong, het merg al genoten van de werken van Groen van Prinsterer. In Groens geschriften had hij de uit hart en verbeelding gewelde kennis, die hij voor het leven nu had aanvaard, door een verfijnd intellect scherp en lucide bearbeid gevonden. Aan diens geestelijke nalatenschap zou hij, voortaan, een niet onaanzienlijk deel van zijn krachten wijden.

Ook Groen was dualist, tevens platonist. Plato die, in zijn utrechtse periode, Gerretson diep in de ziel had gegrepen (zie zijn vertaling van Charmides, zijn essay 'Bij het Souper'), heeft hem zijn leven lang niet meer losgelaten. In Plato's Ideeënleer vond hij die spanning tussen Idee en werkelijkheid, die als het ware zijn levenselement is geweest. Zijn denken bewoog zich door een netwerk van spanningen heen. Hij dacht in tegenstellingen en deze fungeerden als polen voor het opwekken van die geestelijke spanning, die als de katalysator mag gelden van 's mensen creatieve vermogen.

Fundamenteel was voor hem de tegenstelling tussen gezag en vrijheid. Ze heeft niet enkel zijn politieke denken maar ook zijn historische beschouwing beheerst. Concreet wordt ze uitgedrukt in die tussen overheid en onderdaan. Aan beide, overheid en onderdaan, kende hij een eigen zelfstandigheid toe en een eigen recht. Zijn brusselse studie, de dissertatie waarop hij te Brussel had willen promoveren, maar die vóór de eerste wereldoorlog niet tot voltooiing gekomen is, de dissertatie 'Die Function des Staates und die Wirtschaftsform bei den niederen Jägervölkern', waarop hij tenslotte begin 1917 summa cum laude te Heidelberg is gepromoveerd, zij allen liepen al op een fundering van het eigen recht der overheid uit; niet omdat het gezag hem liever zou zijn geweest dan de vrijheid; integendeel: diep was hij ervan overtuigd, dat de overheid geen andere doelstelling heeft dan de vrijheid van de onderdaan; maar wel ter bestrijding van die maar al te diep doorgedrongen moderne opvattingen, die dreigden, door de loochening van de tegenstelling, haar levenwekkende kracht te vernietigen. Zijn stelling was, 'dat de ontwikkeling van alle samenleving gebonden is en blijft aan de spanning der tegenstelling tussen een onderdanig Volk en een zelfstandige eigenrechtige Overheid'.¹

1 De historische Vorming van den Bestuursambtenaar (zijn inaugurale rede van 1925), 30. - Bedoeld is uiteraard niet, dat het volk zo 'onderdanig' in de zin van passief onderworpen behoort te zijn (te lief was hem het tegendeel!), maar dat het in dit verband in zijn kwaliteit van onderdaan beschouwd worden moest.

In deze stelling, die hij, hoezeer ook politiek, toch in de historie fundeerde (d.w.z. in het feit, in de ervaring, in tegenstelling tot een funderen in ideële constructies), fundeerde hij op haar beurt zijn historiebeschouwing. Zowel in 'Coens Eerherstel'¹ als in zijn onvoltooid gebleven Oldenbarnevelt-studie² gaat hij uit van de autonomie van de gezagsdrager en van diens soevereine taak als volbrenger van de wet (niet natuurlijk een volkomen in de lucht hangende wet zoals wij die voor rechtmatig zouden houden, maar de reële, positieve wet - *dura lex sed lex* -, zoals die gold voor de tijdgenoot). Als zodanig heeft hij de sterke en onkreukbare figuur van Jan Pieterszoon Coen opgeroepen. Als zodanig ook de in hun tegenstelling zo indrukwekkende figuren van Maurits en Oldenbarnevelt, uitgaand van de stelling dat, eenmaal het crimen laesae majestatis aangetoond en bewezen - en van het standpunt van de generaliteit uit gezien, dat dat van Maurits was en moest zijn, was dit het geval -, er uit hoofde van de geldende wet geen andere mogelijkheid dan een doodvonnis meer openstond.

Overigens heeft hij door de bijzondere felheid, waarmee hij voor zijn denkbeelden opkwam, velen tegen zich in het harnas gejaagd. Gevolg van het portugees joodse bloed, dat hij in de aderen had? Hij meende langs de vrouwelijke lijn af te stammen van de Belmonte's en daarmee verwant te zijn aan de Da Costa's. Mocht dit onjuist blijken te zijn (en ik heb er, trots ernstige pogingen, tot dusver geen spoor van kunnen ontdekken), dan duidt het niettemin op het besef van een onmiskenbare geestesverwantschap. Van de impopulariteit, die ook het deel van Da Costa geweest is, zoekt Allard Pierson de reden 'in een zekere ongelijksoortigheid'. 'Zijn aard', zegt hij, 'was niet de aard zijns volks. Da Costa was, wat het hollands karakter niet is, bij uitnemendheid hartstochtelijk.' En verder: 'Hartstochtelijkheid is te onderscheiden van diepe ingenomenheid of liefde. De ingenomenheid geldt een persoon; hartstochtelijkheid is veeleer het vermogen, waardoor wij eene abstractie liefhebben als een persoon ... Het dwepen met denkbeelden behoort ... tot het wezen der hartstochtelijkheid'. In Frankrijk komt dit veelvuldig

1 Amsterdam, 1944.

2 We menen er op te mogen rekenen, dat deze toch nog gepubliceerd zal worden. De hoofdgedachte, overigens, is neergelegd in een drietal Telegraaf-artikelen, die herdrukt zijn in Gerretson de Strijdbare.

voor. 'Ons volk (echter) wordt niet bezielt voor een denkbeeld.'¹ - Ook op dit punt gaat Gerretson zelf in zijn Kuypersstudie schuil. De 'intellectuele hooghartigheid en onchristelijke hardhandigheid', die men Kuypers wel verweet, schrijft hij toe aan een diep bewustzijn (en dit was in hoge mate het zijne) 'dat hij niet streed voor *eigen* denkbeelden, maar dat hij slechts de representant was van denkbeelden, wier verhevenheid elke persoonlijke consideratie klein schijnen deed.'²

Het is nu anderhalve eeuw geleden, dat Benjamin Constant zijn zeer bijzondere gaven wijdde, deels aan een politiek, die zonder gevolgen gebleven is, deels aan geschriften, die niemand meer leest. Toch is hij om één klein boekje beroemd gebleven: Adolphe. Zal het zó met Gerretson gaan? Zijn onder het pseudoniem Geerten Gossaert vaak herdrukte dichtbundel 'Experimenten' is, naar vorm en inhoud, in de nederlandse litteratuur volkomen uniek. Ook het enige, dat over honderd of honderdvijftig jaar nog herlezen zal worden? Het is moeilijk in te denken. Zijn Geschiedenis van de Koninklijke is zó grandioos, zijn Telegraafartikelen (die waard zijn om, als Sainte Beuve's Lundis, in hun totaliteit te worden gebundeld) zijn in hun conciese en praegnante formulering zó oververvuld van denkbeelden, dat het slecht valt in te zien, hoe ook een lang tijdsverloop de aantrekkelijkheid ervan zou kunnen verminderen. Daarenboven is zijn persoonlijkheid als geheel, met haar vele soms enigmatische facetten, zó boeiend in haar uitzonderlijkheid, dat het aan weinig twijfel onderhevig is, of ze zal in haar ban nog vele geslachten besloten houden.

FRANK GERICKE

1 A. Pierson, Oudere Tijdgenooten (1888), 13.

2 Handelingen van onze Maatschappij, 1923, 45.

Henri Ekhard Greve
(Ambarawa (Java), 30 december 1878 - 's-Gravenhage, 24 december 1957)

Henri Ekhard Greve werd op 30 december 1878 te Ambarawa op Java geboren als zoon van een officier. Als jong kind verloor hij reeds zijn moeder, zodat van een normaal gezinsleven in Indië weinig sprake was. Op vrij jonge leeftijd naar Nederland gekomen bezocht hij in Den Haag de bekende Nutsschool in de De Ruyterstraat en daarna het Stedelijk Gymnasium, dat toen nog in het Westeinde gevestigd was. Zijn reeds vroeg optredende journalistieke neigingen speelden hem daar parten, zodat hij van school verwisselde en zijn laatste gymnasiumjaren in Kampen doorbracht. Het is daar, dat hij vriendschap sloot met de later als historicus en leraar aan het Haagse gymnasium bekende Dr. H.A. Leenmans. Greve's lust tot literair en journalistiek werk kon hij in Kampen ten volle uitleven, doordat hij in de redactie zat van het nieuw opgerichte tijdschrift Nuntius Gymnasiorum en daarvan in 1896 en 1897 de eerste twee jaargangen met redactionele stukken en bijdragen in dicht en on dicht onder allerlei schuilletters en schuilnamen hielp vullen. In één stuk over de oude latijnse school van Kampen getuigt hij ook al vroeg van zijn historische belangstelling.

In 1897 komt hij als student bij de Amsterdamse Universiteit aan, waar hij rechten gaat studeren. Als corpslid werd hij lid van het destijds door E.W. Moes opgerichte dispuut 'Clio', dat tal van belangrijke figuren onder zijn leden telde, van wie verschillende later hoogleraar zijn geworden aan de universiteit van hun studie. Te noemen vallen W.A. Bongers, de latere hoogleraar in de sociologie, J.J. van Loghem, later hoogleraar in de gezondheidsleer, K.H. Bouman, later hoogleraar in de psychiatrie. In 1894 was H.E. van Gelder, de bekende archivaris en museumdirecteur van Den Haag lid geworden, in het volgende jaar H. Bolkestein, de latere hoogleraar in de oude geschiedenis te Utrecht en de dichter C.S. Adama van Scheltema. Tegelijk met Greve werd ook N.W. Posthumus, de latere hoogleraar in de economische geschiedenis lid. Bovendien was Clio geliëerd met een ander dispuut 'Unica', dat ook door zijn leden op de voorgrond trad. Zo had Greve een interessante vriendenkring, zeer geschikt om aan zijn studentenjaren de waarde te geven, die voor velen onzer de omgang met medestudenten heeft gehad.

Het spreekt haast vanzelf, dat Greve ook in zijn studententijd zich in geschrifte zou manifesteren. Van het studentencongres te Turijn in

1898 schreef hij reisbrieven in het Algemeen Handelsblad, maar vooral in de jaren 1899-1901 ontplooiën zich zijn journalistieke en literaire gaven door zijn geregelde medewerking aan het studentenweekblad *Propria Cures*, waarvan hij in de jaren 1900-1901 redactielid was. In zijn boekbesprekingen zien wij reeds alle facetten, die ook later kenmerkend zijn voor deze merkwaardige geest: de literatuur leeft voor hem, hij heeft belangstelling voor sociale en socialistische onderwerpen, zijn voorliefde gaat uit naar de karikatuur. Hij begint ook met wat hij tot op late leeftijd heeft volgehouden: de opening van een vaste rubriek, ditmaal getiteld 'Van nacht tot nacht' onder het pseudoniem Charles. Naam en pseudoniem waren beide natuurlijk geïnspireerd op Charles Boissevain's journalistieke arbeid, terwijl voor de ingewijde in de titel van de rubriek nog wel een extra toespeling stak. Het waren bijdragen, die weinig twijfel lieten omtrent de zeer geavanceerde politieke overtuiging van de schrijver in een stijl, die stellig geestig is, al zal hij de huidige lezer minder aanspreken dan de toenmalige. Dat het peil van de rubriek waardering vond, valt af te leiden uit het feit, dat deze in 1903 op verzoek van Tak in *De Kroniek* werd voortgezet.

Greve was inmiddels na zijn candidaatsexamen van studierichting veranderd: hij was Nederlandse letteren gaan studeren en zijn belangstelling ging de kant van de kunstgeschiedenis uit. Hij was zeer kunstzinnig aangelegd, had veel belangstelling voor de tekenkunst en tekende zelf niet onverdienstelijk. Telkens zien wij hem in zijn studie jaren en ook nog in de eerste tijd daarna zich bezig houden met de prentkunst, bij voorkeur de politieke prent en de karikatuur. Voor het Zondagsblad van *Het Volk* heeft hij in 1903 een aantal tekeningen vervaardigd, in het volgende jaar is een belangrijk gedeelte van zijn publicaties gewijd aan karikatuur in de geschiedenis en het heden.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat Greve naast zijn studie in de Nederlandse letteren, waarin hij zijn candidaatsexamen aflegde, ook nog een prijsvraag op het gebied van de kunstgeschiedenis beantwoordde. In 1900 was door de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam een prijsvraag uitgeschreven, waarbij verlangd werd: 'Eene systematische uiteenzetting en rangschikking van de gegevens, die Carel van Mander in 'Het leven der doorluchtige Nederlandsche en Hoogduytsche schilders' (1604) aan zijn verschillende bronnen, zoo gedrukte als schriftelijke en mondelinge mededelingen, eigen herinneringen of verzamelingen van kunstwerken heeft ontleend.'

In 1901 zond Greve hierop een antwoord in, dat met goud werd bekroond. Het werk, dat omgewerkt en uitgebreid in 1903 in de *Quellenstudien zur holländischen Kunstgeschichte* werd uitgegeven, is de grondslag gebleven voor elke studie over Van Mander's Schilderboek.

Greve was door deze studie in aanraking gekomen met E.W. Moes en ging onder diens leiding aan het Rijks Prentenkabinet als volontair werken. Alles wees er op, dat hij zich blijvend aan de kunstgeschiedenis zou verbinden. Zijn verloving met Mej. Boeke, de dochter van de bekende Doopsgezinde predikant, waar hij veel aan huis kwam, maakte het echter noodzakelijk af te studeren en aan een betrekking te denken. Helaas was er op dit ogenblik in de museumwereld geen vacature in zicht. Greve is toen verder in de staatswetenschappen gaan studeren en het is Moes geweest, die zijn aandacht op de volksbibliotheken gericht heeft voor een proefschrift. Na in 1906 een vervolgartikel in *De Kroniek* te hebben gepubliceerd over *Het vraagstuk der openbare leesmusea in Amsterdam* promoveerde Greve in hetzelfde jaar tot Doctor in de Staatswetenschappen bij de Amsterdamse Universiteit op een proefschrift *Openbare leesmusea en volksbibliotheken*. Met deze dissertatie heeft Greve zeer principieel de kwestie van de public library gesteld: de volksbibliotheken, die 'in haar boekenkeuze en werkwijze waren afgestemd op geestelijke philanthropie', de leesmusea of leescabinetten, die voor de beter gesitueerden bestemd waren, maar 'wegens hooge lidmaatschaps-contributies praktisch gesloten voor de breede massa der bevolking' en daartegenover dan de openbare leesmusea, die 'zich de bestemming opleggen, aan ieder de hulpmiddelen te verschaffen, die hij ter ontspanning en zelfontwikkeling verlangt'. Het is dit laatste bibliotheektype, weldra ten onzent als Openbare Leeszaal en Bibliotheek bekend, dat Greve van dat ogenblik af in ons land ging propageren.

Want het jaar 1906 is wel het beslissende moment in Greve's leven geweest. Sindsdien concentreert zijn publicistische werkzaamheid zich vrijwel geheel op de Openbare Leeszaalgedachte en zet hij zich als organisator in om deze gedachte vorm te geven. Hij zoekt zich ook een positie in het bibliotheekwezen: eerst van 1906-1910 als ambtenaar bij de Bibliotheek der Tweede Kamer, dan van 1910-1918 als conservator bij de Koninklijke Bibliotheek, waar hij als hoofd van de afdeling Documentatie optrad en de zorg had voor de uitgave van het Repertorium op de Nederlandsche Tijdschriften. Van 1914-1916 geeft deze afdeling de serie 'Documenten voor de econo-

mische crisis van Nederland in oorlogsgevaar' uit, geheel een schepping van Greve, waarvoor nog steeds belangstelling bestaat.

Maar al werkte hij in de Koninklijke Bibliotheek, zijn hart was bij de Openbare Leeszaal. Sinds 1909 had hij als bestuurslid van deze instelling de functie van bibliothecaris vervuld en toen in 1919 de personeelsformatie definitief werd geregeld, werd Greve directeur en nam daarmee voorgoed afscheid van de wetenschappelijke bibliotheek.

Hiermede werd een reeds lang bestaande toestand formeel bekrachtigd. Sinds 1906 vertoont de bibliografie van Greve's werk een volkomen ander beeld: het is met slechts enkele uitzonderingen een voortdurende stroom van artikelen en rapporten over het openbare bibliotheekwezen. Zijn in 1907 nog enkele bijdragen tot zijn rubrieken 'Van nacht tot nacht' en 'Van week tot week' te signaleren en enige artikelen over karikaturen in 1908, wanneer Greve de redactie op zich neemt van het in zijn tweede jaargang zijnde tijdschrift 'De Boekzaal', overwegen de publicaties over het bibliotheekwezen nog meer. In het daaropvolgende jaar werd 'De Boekzaal' het officiële tijdschrift van de op Greve's initiatief op 18 april 1908 te Utrecht opgerichte 'Vereeniging van Openbare Leeszaalen in Nederland'. Greve, wiens dissertatie inmiddels in Leipzig in een Duitse vertaling was uitgegeven, werd meer en meer de centrale figuur bij alle initiatieven, op het gebied van het openbare bibliotheekwezen genomen. Hij bekleedde het secretariaat in de nieuwe vereniging, een functie, die hij in de sinds 1911 herdoopte 'Centrale Vereniging voor Openbare Leeszaalen en Bibliotheken' tot 1951 heeft vervuld. Van de in 1911 ingestelde Commissie van Toezicht werd Greve de secretaris, wat hij eveneens tot 1951 gebleven is. In de in 1916 door de C.V. opgerichte Opleidingscommissie had Greve zitting. Van 1916 tot 1948 was hij de Redactievoorzitter van het tijdschrift 'Bibliotheekleven', dat als gemeenschappelijk orgaan van de C.V. en van de Nederlandse vereniging van bibliothecarissen werd opgericht en nog steeds bestaat.

Dit alles deed Greve naast het directoraat van de Haagse Openbare Leeszaal, die onder zijn beheer tot een modelinstelling gegroeid is, jarenlang het voorbeeld voor andere. Hij deed dit alles ook naast zijn werkzaamheid als docent: eerst gedurende de jaren 1914-1916 als privaatdocent in de bibliotheconomie en bibliografie aan de Amsterdamse Universiteit, later als docent aan de verschillende cursussen, die door de Opleidingscommissie werden georganiseerd. Hij heeft de theorie van deze lessen neergelegd in twee werkjes over: *Praktijk en*

theorie der titelbeschrijving (1930) en *Theorie van den catalogus* (1941), waarin de typische scherpzinnigheid en formuleringsgave, die zovele zijner publicaties kenmerken, duidelijk in het licht treden.

De ontwikkeling van het openbare bibliotheekwezen is in ons land zeer moeizaam gegaan. Twee wereldoorlogen en bezuinigingscampagnes hebben een normale groei belemmerd, terwijl ook op het terrein van de politiek de moeilijkheden vele waren. Greve heeft veel daarvan in zijn bij het 25-jarig bestaan der C.V. verschenen standaardwerk *Geschiedenis der Leeszaalbeweging in Nederland* (1933) beschreven. Hij wist toen nog niet, welke rampspoed de Tweede Wereldoorlog voor de openbare bibliotheken brengen zou. Bij het begin van de Duitse bezetting was Greve al in de zestig en hoewel uiterlijk nog heel flink en levendig over zijn hoogtepunt heen. De bezettingsjaren zijn stellig niet zijn beste jaren geweest en toen hij, in 1944 na Dr. Molhuysen's dood ook nog inspecteur van de Openbare Leeszaal geworden, na de oorlog weer zou gaan opbouwen, wat zulk een ernstige schade geleden had, moest hij vooral na zijn aftreden als Directeur van de Haagse Openbare Leeszaal in 1949 ervaren, dat er een andere tijd was aangebroken. Zijn schepping, de Openbare Leeszaal, de Centrale Vereniging en ook zijn eigen persoon stonden aan aanvallen in de pers bloot, er vormden zich groeperingen buiten de C.V. en de eenheid van het openbare bibliotheekwezen, waarop men zo trots geweest was, scheen een eind te zullen nemen. Greve heeft zich dit zeer aangetrokken en zijn zo verwonderlijke fysieke en geestelijke kracht heeft hem in die jaren begeven. In 1951 moest hij zijn functies in het verenigingsverband neerleggen.

Op 24 december 1957 is Greve na een jarenlange ziekte overleden. In deze laatste zes jaren heeft zich ondanks grote moeilijkheden de openbare bibliotheek in Nederland sterk ontwikkeld, al is dat op een geheel andere wijze geschied dan Greve en zijn mede-pioniers zich dat hadden gedacht. Dat dit alles buiten hem om is gegaan, stemt droevig, maar de naam van Greve blijft onherroepelijk verbonden aan de Centrale Vereniging, wier activiteit, zij het in andere verhoudingen, nog steeds groeit en aan de Openbare bibliotheek, die in de typische vorm, zoals wij die in Nederland kennen, hoofdzakelijk zijn werk is.

L. BRUMMEL

Voor Greve's geschriften zij verwezen naar: Mary A. Pit, Bibliographie van het werk van Dr. H.E. Greve ter gelegenheid van zijn vijf- en zestigsten verjaardag op 30 december 1943. Nijmegen, 1944.

Henri Ch.G.J. van der Mandere
(Amsterdam, 17 maart 1883 - 's-Gravenhage, 6 maart 1959)

Henri van der Mandere werd op 17 Maart 1883 te Amsterdam geboren. Reeds als jongen toonde hij een buitengewone belangstelling in de internationale politiek en de 1e Haagse Vredesconferentie, in 1899 bijeenkomende in het Huis ten Bosch in den Haag, boeide hem zozeer, dat hij daarover een boek schreef, dat enige tijd later uitkwam. Vrezende, dat men dit werk om de jeugd van de auteur niet au sérieux zou nemen, liet hij het onder een fraai klinkend pseudoniem - Edgar de Melville! - verschijnen. Dit boek was, de jeugd van de schrijver in aanmerking genomen, reeds een voortreffelijke prestatie. Hoewel hij alle aanleg bezat voor de studie beletten financiële omstandigheden hem de universitaire opleiding te volgen. Hij ging daarom in de journalistiek, waartoe de buitengewoon vlotte wijze waarop hij stelde, hem bijzonder geschikt maakte. Achtereenvolgens was hij als journalist werkzaam te Goes, Nijmegen en 's-Gravenhage. In 1908 werd hij secretaris van de Nederlandse Coöperatieve Bond, in 1919 directie-secretaris van de Koninklijke Nederlandse Edelmetaalbedrijven, en in 1920 secretaris van de Bond van eigenaren van Nederlands-Indische Suikerondernemingen (Beniso).

Zijn grote belangstelling is echter steeds blijven uitgaan naar de buitenlandse politiek, in het bijzonder de vredesbeweging, waaraan in het begin van deze eeuw hier te lande nog slechts weinig aandacht werd gewijd. Al spoedig benoemde men hem tot secretaris van 'Vrede door Recht', de vereniging waarin de Nederlandse belangstellenden in de vredesbeweging zich hadden georganiseerd. Met groot enthousiasme heeft hij, van de aanvang af, zich op deze taak geworpen en zijn gehele verdere leven getracht, de belangstelling voor dit streven te wekken en levendig te houden - hetgeen niet altijd gemakkelijk was. Toen, in 1914, de 1e Wereldoorlog uitbrak, en vertegenwoordigers van alle politieke richtingen - waaronder velen, die zich tot dusver afzijdig van deze problemen hadden gehouden - zich verenigden in een nieuwe pacifistische organisatie, de Nederlandse Anti-Oorlog Raad, speelde hij ook hier een belangrijke rol. Deze organisatie - die nooit als een blijvende was bedoeld - werd, op van der Mandere's initiatief, na de oorlog omgezet in de Vereniging voor Volkenbond en Vrede, waarvan hij weer de secretaris werd, een functie die hij bij het uitbreken van de 2e Wereldoorlog nog vervulde. Toen, na het tot stand komen van de vrede, de

Volkenbond voor de Organisatie der Verenigde Naties plaats maakte, werd de Vereniging gereorganiseerd onder de naam Vereniging voor Internationale Rechtsorde (Viro), en hij bleef in de eerste, moeilijke, jaren het secretariaat verzorgen. Zo is van der Mandere gedurende bijna een halve eeuw de centrale figuur van de Nederlandse vredesbeweging geweest. Van bijzonder belang was daarbij zijn groot organisatietalent. Niemand heeft hem kunnen overtreffen in de wijze waarop hij plaatselijke comité's organiseerde, conferenties voorbereidde en tentoonstellingen in elkaar zette. De Grotius-herdenking in 1925 en de Vredes- en Volken bondstentoonstelling van 1930, beide in Den Haag, waren vrijwel geheel zijn werk. Het Wereldvredescongres, in 1913 in Den Haag gehouden, en de Conferentie van Volkenbondsverenigingen, in 1928 ook weder in Den Haag bijeengeroepen, waren geheel door hem voorbereid.

Ondertussen vond hij tijd voor een groot aantal publicaties, gewijd aan de geschiedenis der vredesbeweging, de Volkenbond en de Verenigde Naties, en problemen van geschiedenis, internationaal recht en internationale politiek. Voor een deel beoogden deze- soms in der haast geconcipeerde - geschriften niet, wetenschappelijk gefundeerde, tot in de details verantwoorde, verhandelingen te geven; het doel was veelal in de eerste plaats algemene voorlichting omtrent de behandelde problemen te verschaffen, en daarvoor belangstelling te wekken of te verdiepen; daarin is hij voortreffelijk geslaagd. Een onmetelijke serie van publicaties van zijn hand, artikelen in pers en tijdschriften, brochures en boeken getuigen niet alleen van zijn geweldige werkkraft, maar ook van de uitgebreide kennis, die hij zich op het terrein van de vredesbeweging, internationale politiek en geschiedenis had verworven. Vooral de geschiedenis ging hem, in de latere periode van zijn leven, steeds meer boeien. Sinds 1928 bekleedde van der Mandere de functie van Directeur-Secretaris van de Haagse Volksuniversiteit, en ook in die functie waren zijn fabelachtig geheugen, zijn brede algemene ontwikkeling en kennis van zaken van bijzonder groot nut. Talrijk zijn de lezingen geweest over historische onderwerpen, die hij aldaar zelf voor zijn rekening heeft genomen. Lange jaren was hij de radio-commentator van de A.V.R.O. betreffende de buitenlandse politiek. In brede kring werd naar zijn steeds interessante uiteenzettingen geluisterd.

In de internationale politiek heeft van der Mandere slechts bij uitzondering een actieve rol vervuld; hij was secretaris bij de Opiumconferenties vóór de 1e Wereldoorlog; bij de voorbereiding van de

volksstemming in het Saargebied in 1935 en later, in 1937/38, bij soortgelijke arbeid in het nabije Oosten (Alexandrië) heeft men van zijn organisatietalent gebruik gemaakt. Hij heeft wel eens verlangd naar een nationale of internationale functie van bestuurlijke aard in stad of land, die hem meer de gelegenheid tot rechtstreekse bemoeienis met de publieke zaak zou hebben gegeven. Maar hij heeft hierbij eniszins de schaduwzijde ondervonden, van, op een bepaald terrein, een bepaalde taak voortreffelijk te verrichten: van der Mandere had zich langzamerhand een dusdanige reputatie op het gebied van de vredesbeweging verworven, dat men hem geheel met deze arbeid identificeerde en hem voor ander werk niet in aanmerking bracht. In zeker opzicht is dit te betreuren geweest. Een meer actieve bemoeienis met de binnen- en buitenlandse politiek zou hem ongetwijfeld ook goed zijn afgegaan; bij zijn pacifisme toch heeft van der Mandere nooit de realiteit uit het oog verloren; hij heeft zich nooit begeven in hersenschimmige toekomstbeelden, maar hij bleef steeds met beide voeten op de grond staan. Maar voor de vredesbeweging is het een voordeel geweest, dat van der Mandere zijn grote werkkraft aan haar is kunnen blijven wijden. Nadat in 1924 de Regering van der Mandere's verdiensten had erkend door hem te benoemen tot officier in de Orde van Oranje-Nassau, werd hem, in 1947, door het Bestuur van de Carnegie-Stichting nogmaals een welverdiende hulde gebracht door de toekenning van de Wateler Vredesprijs. Zelden inderdaad is deze prijs verleend aan een Nederlander, die zozeer zijn ganse leven aan de zaak van de vrede heeft gewijd. Een verdienstelijk man, die op de ontwikkeling van de denkbeelden omtrent internationale samenwerking hier te lande een uiterst heilzame invloed heeft gehad, en aan wie ons land uit dien hoofde grote dank verschuldigd is, is met van der Mandere heengegaan.

J.P.A. FRANÇOIS

Bibliografie

Het is niet mogelijk, een ook maar enigszins volledige lijst op te nemen van al hetgeen H. van der Mandere in zijn werkzaam leven heeft geschreven. Alleen een opgave van de artikelen, in tijdschriften verschenen, zou vele tientallen bladzijden druks beslaan. Bovendien maakte de auteur deel uit van de redacties van vele tijdschriften (o.a. Grotius, *Annuaire International*) en van een groot aantal bij speciale gelegenheden gepubliceerde geschriften, in de samenstelling waarvan hij een werkzaam aandeel heeft gehad. Vele artikelen van zijn hand zijn bovendien in dagbladen verschenen. Hetgeen bij de kennisneming van al deze geschriften opvalt, is de grote veelzijdigheid van deze schrijver, die zich dikwijls ook buiten het terrein van internationale politiek, internationaal recht, en historie begaf.

Te dezer plaatse moet worden volstaan met een opgave van meer omvangrijke

werken, die hij het licht heeft doen zien, waarbij slechts is vermeld, hetgeen te dezer zake het belangrijkste voorkomt.

- 1917 Geschiedenis van her Nederlandsche Roode Kruis (1867-19 Juli 1917). Schets van geschiedenis en beteekenis van het Roode Kruis, zijn optreden in Nederland en in het bijzonder zijn werkzaamheden tijdens de mobilisatie. Met een voorwoord van A.A.J. Quanjier. Amsterdam.
- 1920 De Volkenbond en zijn belang voor Nederland. Een toelichtende schets met aantekeningen over de geschiedenis en het ontstaan van den Volkenbond en zijn beteekenis voor Nederland. Met een inleidend woord van H.C. Dresselhuijs. Bussum-'s-Gravenhage.
- 1921 Het Nederlandsche Roode Kruis van 1917-1920.
- 1922 Het Permanente Hof van Internationale Justitie te 's-Gravenhage (art. 13-15 van het Statuut van den Volkenbond). Historisch-critische schets van arbitrage en rechtspraak in internationale geschillen, en van de pogingen om tot een internationaal hof te komen. Leiden.
- 1922 Het Vredesverdrag van Versailles en de daarmede verbandhoudende Verdragen van St. Germain, Trianon, Sèvres en Neuilly. Korte schets van den inhoud dezer verdragen, bijgewerkt met de dienaangaande gegeven bebeslissingen en uitvoeringsmaatregelen. Hillegom.
- 1924 Het Protocol van Genève. Nederlandsche vertaling van het Protocol met bijbehorende rapporten van N.E. Politis en E. Benesj, en van de redevoeringen, in de Algemeene Vergadering uitgesproken door H.A. van Karnebeek en J. Loudon. Van aantekeningen voorzien. Met een voorwoord van J. Limburg. Amsterdam.
- 1928 De vredesbeweging en hare geschiedenis. Kort overzicht van de denkbeelden, die op pacifistisch gebied in den loop der eeuwen zijn naar voren gebracht, en van de georganiseerde vredesbeweging gelijk zij sedert den aanvang der 19de eeuw bestaat. Leiden.
- 1935 Vijftien jaren arbeid van den Volkenbond (1919-1935). Overzicht van grondslag, samenstelling en werkzaamheden van den Volkenbond. I. Hilversum.
- 1939 1914-1939. Een dynamische tijd. 's-Gravenhage.
- 1945 Kleine geschiedenis van den grooten oorlog (1939-1945). Kort overzicht van den tweeden wereldoorlog. Leiden.
- 1945 Het Handvest van San Francisco (26 Juni 1945). Volledige tekst van het verdrag tot oprichting van de nieuwe veiligheidsorganisatie: de Vereenigde Naties. Met inleiding en aantekeningen. Leiden.
- 1946 Neurenberg en Tokio. Overzicht van hetgeen te Neurenberg is gebleken en te Tokio ten laste wordt gelegd. Leiden.
- 1947 De Unie van Utrecht. Assen.
- 1947 Dertig jaar wereldstrijd (1914-1945). Assen.
- 1947 Het 12-jarig bestand en de vrede van Munster. Met een inleiding van K.E. Oudendijk. Assen.
- 1949 Politieke encyclopedie, met J.A. Mommersteeg en J.C. van Wageningen. Amsterdam.
- 1950 Van Yalta tot Korea. Vijf jaren vrede en koude oorlog. Den Haag.
- 1954 Achtergronden van de Wereldpolitiek (1900-heden). Rotterdam.
- Onder het pseudoniem EDGAR DE MELVILLE:

- 1907 De Haagsche Overeenkomst betreffende de vreedzame beslechting van internationale geschillen en het Permanente Hof van Arbitrage. Rhenen.
- 1924 L'oeuvre de La Haye (1871-1921). Exposé du travail des conférences de La Haye et de la Cour permanente d'arbitrage. Avec préface de B.C.J. Loder. Leyde.

Arie Jacobus de Mare
(Rotterdam, 22 juli 1868 - 's-Gravenhage, 10 december 1958)

Een eerbiedig woord ter gedachtenis. De Mare is zestig jaar lang mijn hooggewaardeerde vriend geweest. Het was in 1898, dat ik hem voor 't eerst begroette bij mijn eerste bezoek aan de Koninklijke Bibliotheek, waar hij toen de man was bij de uitlening van boeken. Hij hielp mij terecht; hij wist veel meer te geven dan ik gevraagd had.

En toen ik heenging had ik deze indruk: 't was net, of ik hem een dienst bewezen had en dat hij daar echt dankbaar voor was. Zo zal het in de loop der jaren met honderden en honderden gegaan zijn.

Later vertelde De Mare mij, dat hij in zijn jonge jaren zo graag dominee geworden zou zijn. Dat was een onvervulbaar ideaal; hij was zo arm. Onvervulbaar? Hij is in zijn ambtelijk werk en in zijn gehele wezen toch dominee geweest. Hij is een leider van velen geworden in de vorm van een dienaar. Of beter nog: een dienaar, die vanzelf een leider werd, zonder dat men het merkte. Hij heeft zo velen de weg gewezen bij hun studie in de Nederlandse letteren en in zo vele andere vakken, en hij bleef daarbij de bescheidenheid en de voorkomendheid zelve.

In zijn jonge jaren is het hem niet gemakkelijk gegaan. Zijn vader overleed, toen hij nog geen tien jaar was; hij was conducteur bij de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij; de weduwe bleef zitten met een pensioentje van f 121 per jaar; eventueel te verminderen, indien er geen 'geld mocht zijn'. Zo was de wereld toen. En men kon de H.IJ. S.M. er nog niet eens kwaad om aankijken; de weduwe mocht zich nog gelukkig achten. Als haar man in dienst was geweest van Rijk of Gemeente, dan was er in 1878 nog lang in 't geheel geen weduwen- of wezenpensioen.

Zo was 't maar goed, dat de jongen al gauw in de verdiensten kwam. Dit was in 1881. De Mare woonde toen bij zijn zuster in Leiden en daar kreeg hij werk in de boekbinderij van Loeber. Zo kwam hij op 13-jarige leeftijd de wereld van de boeken binnen, al zag hij ze dan ook maar eerst aan de buitenkant. Twee jaar later werd het nog beter. Toen verhuisde hij naar de binderij van Molier in Den Haag en verdiende hij dubbel, want des morgens, voor hij aan de boeken begon, bracht hij melk rond. Hij bleef daar tot 1890. En des avonds snuffelde hij na, wat er *in* die boeken stond, die hij van buiten mooi moest maken. En zo kwam zijn fortuin: in 1885 moest er een tijdelijke beambte wezen

aan de Koninklijke Bibliotheek. Daar is hij gebleven. Maar nog vijf jaar lang hield hij de binderij van Molier toch ook maar aan. Het traktement bij de Koninklijke was nog niet bepaald schitterend: f 200 in een heel jaar.

Toch was die aanstelling zijn fortuin. Hij trof het met de directeur M.F.A.G. Campbell, die aan de K.B. sedert zijn benoeming, in 1869 al, zo menige voortreffelijke dienst heeft bewezen. Campbell bleef aan tot zijn dood in 1890. Hij had aardigheid aan de jonge De Mare en hij hielp hem voort bij de studie. De Mare moest letterlijk alles ophalen, en het was juist in deze jaren, dat hij er gelegenheid voor kreeg. Hij heeft van die gelegenheid gebruik gemaakt, alle avonden, elk uur. Hij gevoelde daar bij die onmetelijke rijkdom op elk gebied van kennis, hoe ver hij achter was, en hij woekerde met zijn gaven en vermeerderde zijn kennis. Ja, wat was er niet al: algemene kennis, geschiedenis, vooral ook kerkgeschiedenis; maar dan ook Frans, Duits en Engels, ja ook Latijn en zelfs wat Grieks.

De Mare had alleen maar de Lagere School bezocht, met nog een beetje avondschool in zijn Leidse tijd: wat was hij dankbaar, dat er een grote nieuwe heerlijke wereld voor hem open was gegaan. Hij is zijn gehele leven dankbaar gebleven aan Campbell, zijn directeur, en aan Dr. Scheurleer ook, die hem na 1890 tot gids en leidsman was.

Onderwijl had men gezien, dat De Mare een voortreffelijk ambtenaar was. In Juli 1890 werd hij bevorderd tot 2de assistent en kon hij eindelijk de boekbinderij vaarwel zeggen. In 1898 kwam de benoeming tot eerste assistent; ook voor de bekwaamsten kwam de bevordering toen niet al te vlug. Amanuensis werd De Mare in 1908; de hoogste rang, die van administrateur, werd hem verleend in 1919. Toen wist de Overheid, wat men aan hem had en wat men hem verschuldigd was; in het jaar 1921 werd hij bovendien benoemd tot conservator van het befaamde Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum in Den Haag. Zijn verdiensten werden erkend door de Regering; in 1925 werd hij ridder in de Orde van Oranje-Nassau, in 1933 bevorderd tot officier in die orde.

Ook van andere zijden kwamen blijken van grote waardering. Hij werd gekozen als lid van het Utrechts Genootschap. Wat hem nog meer verheugde was zijn verkiezing tot lid van de Maatschappij van Letterkunde in 1922. Hij had zo lang anderen mee ingewijd in de kennis van onze letteren; de keuze kon moeilijk beter zijn en deze benoeming kwam waarlijk niet te vroeg. Van harte leefde hij mee met onze Maatschappij; hij was een van de trouwste bezoekers van de vergaderingen,

zo lang zijn gezondheid hem veroorloofde om naar Leiden op te gaan.

Aan de Kon. Bibliotheek bleef hij werkzaam tot 1 Augustus 1933; hij kon van toen af al zijn zorg wijden aan 't museum Meermannno, waar ook sedert 1921 zijn woning was. Maar ook daar kwam een einde aan. Met de Duitsers kon hij geen gemeenschap hebben. Reeds op 1 Juli 1940 vroeg De Mare zijn ontslag, dat hem onmiddellijk verleend werd.

Meer dan vijftig jaren was hij in zijn ambt geweest; rust had hij wel verdiend.

Maar hij behoorde tot die gelukkigen, voor wie rust arbeid betekent. Hij werkte door tot de dood er een eind aan maakte.

Nog heeft hij de bibliotheek van de Haagse Duinoordkerk in orde kunnen brengen. En tot aan het einde van zijn leven was hij belast met zeer belangrijk bibliografisch werk voor de uitgeverij De Haan in Utrecht. Ook met zijn eigen bibliografieën hield hij zich bij voortduring bezig. Uit de lijst hierna blijkt, hoe belangrijk deze werken zijn. Om hier slechts één te noemen: de catalogus van alle gedrukte boeken in het Museum Meermannno-Westreenianum, een prachtig boek en een standaardwerk.

Na zijn afscheid uit het ambtelijke leven wijdde De Mare ook zijn volle aandacht aan de lijst van geschriften van en over Multatuli. Deze *Multatuli-literatuur* verscheen in 1948 bij Brill in Leiden. 't Boek bevat niet minder dan 2030 nummers, gevolgd door een register, sekuur en zo goed als volledig.

Volledig? Ja, maar De Mare bleef er tot zijn laatste dag mee bezig. In mijn bezit zijn vele tientallen nummers, die aan de schrijver in 1948 nog niet bekend waren en die hem pas later ter hand kwamen. Het zou een verdienstelijke daad van onze Maatschappij zijn, deze lijst alsnog uit te geven als een aanhangsel bij het boek van 1948.

En wat De Mare zelf betreft, we kunnen niet beter eindigen dan met een aanhaling uit Multatuli, door hemzelf geplaatst op de laatste bladzijde van zijn boek over Multatuli. Daar staat: 'Wie tevreden is over zijn arbeid, heeft reden van ontevredenheid over z'n tevredenheid.'

K. TER LAAN

Lijst van de uitgegeven geschriften:

I. Catalogi

Met medewerking van De Mare:

1902	Catalogus der Geschiedenis. Frankrijk.
1923-25	Catalogus van de muziekwerken en de boeken over Muziek, door D.F. Scheurleer; 3 delen.

Van De Mare zelf:

- 1930 Catalogus van de handbibliotheek in leeszaal en cataloguskamer der Kon. Bibl.
- 1937-40 Catalogus der gedrukte werken van het Museum Meermanno-Westreeni-
- 1937-40 anum; 3 delen.
- 1940 Drukwerk op perkament en zijde, aanwezig in het Museum Meermanno-W.
- 1956 Catalogus van de boekerij in de Kloosterkerk (Duinoordkerk). In machineschrift.

II. Bibliographie

- 1902 D.F. Scheurleer, Bijdragen tot een repertorium der Nederlandsche Muziekliteratuur, I. Niet verder verschenen.
- 1912-23 D.F. Scheurleer. Nederlandsche Liedboeken. Lijst der in Nederland tot het jaar 1800 uitgegeven liedboeken; 2 delen met supplement.
- 1926 Lijst der Geschriften van Dr. W.G.C. Bijvanck, 1874-1925.
- 1941 Lijst der Geschriften van Dr. M.F.A.G. Campbell, 1840-'90.
- 1943 Van Flament tot Holtrop.
- 1948 Herinneringen aan Dr. P.C. Molhuizen. Feiten en Geschriften.
- 1948 Multatuli-literatuur. Lijst der geschriften van en over Eduard Douwes Dekker.
- 1949 Jhr. Mr. Dr. E.A. van Beresteyn in zijn geschriften gezien.
- 1955 Epictetus Enchiridion. Een chronologische lijst van uitgaven, 1497-1955.
In handschrift in de Kon. Bibliotheek.

III. Belangrijke artikelen

- 1927 Dr. D.F. Scheurleer. In *Het Boek* van Dec.
- 1927 Over twee exemplaren van Van Sichem's *Gouverneurs en Gouvernantes*. In Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, V.

IV. Samenwerking met Dr. D.F. Scheurleer

Lange jaren heeft De Mare samengewerkt met Scheurleer. Zo heeft hij de zorg gehad voor de kostbare herdruk (van 1940) van *Ecclesiasticus oft de wijze sproken Jesu des soons Syrach, nu eerstmaal deurdeelt ende ghestelt in Liedekens, deur Jan Fruytiers*; Antwerpen 1565.

Noch de naam van Scheurleer, noch die van De Mare zijn in dit boek te vinden.
't Is een nieuwe uitgave zonder enige wijziging.

Anthony Marius Schepman
(Rhoon, 22 maart 1890 - Groningen, 26 april 1959)

Nadat de jonge Anton het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam had doorlopen, studeerde hij biologie te Utrecht (1909-1912) waar hij candidaatsexamen deed. Aan de Amsterdamse Universiteit deed hij doctoraal examen en in januari 1918 promoveerde hij cum laude op het proefschrift getiteld: 'De octavolaterale Zintuigen en hun verbindingen in de hersenen der Vertebraten'. Promotor was Prof. C. Ph. Sluiter. Maar voor het proefschrift studeerde hij op het Herseninstituut, waar Dr. C.U. Ariëns Kappers directeur was. Voor hij echter in Amsterdam zijn studie voltooide, was hij van 1912-1914 aspirant adjunct-inspecteur Visserijen te 's Gravenhage. In de eerste wereld-oorlog is hij lange tijd gemobiliseerd geweest. Hij verliet de militaire dienst als reserve-luitenant bij de vestingartillerie. Op 15 juli 1917 trad hij in de directie van J.B. Wolters Uitgeversmaatschappij te Groningen - dus reeds vóór zijn promotie - en daar heeft hij zijn levenswerk opgebouwd. Hij is zich wel altijd bewust geweest, dat cultuur en wetenschap steunen moeten op goed onderwijs en dat de moeilijke taak in de strijd tot bevordering daarvan mede gericht moest zijn op het brengen van de daarbij onontbeerlijke schoolboeken. En hij was als wetenschappelijk gevormd mens met grote gevoeligheid voor alle vormen van kunst - inzonderheid voor muziek - in staat veel plannen tot werkelijkheid te brengen. Prof. Wagenvoort zegt in een brochure bij zijn afscheid in december 1958 na meer dan 40 dienstjaren: 'Hij bezat gaven die hem uitermate geschikt maakten aan het hoofd van deze grootste Nederlandse uitgeversmaatschappij te staan; nl. een bijzonder scherp verstand, onmiddellijke doordringing in de kern der zaak. Hij wist vele auteurs tot arbeid te stimuleren - met zijn deskundigheid wist hij op welwillende en overtuigende wijze wijzigingen voor te stellen, beperkingen te maken, die achteraf zovele verbeteringen bleken te betekenen.'

Ter toelichting op de uitspraak 'grootste Nederlandse uitgeverij' moge hier worden vastgesteld, dat Wolters mede onder de leiding van Dr. Schepman gegroeid is tot een bedrijf, dat ca. 10% van de gehele Nederlandse boekproductie verzorgt. In 1958 was dit 704 titels. Het is ondoenlijk om dit enorme uitgeversfonds onder de loupe te nemen en ik beperk mij dan ook tot een enkele keuze, die mij althans bijzonder trof - nl. de in 1939 uitgegeven volledige herdruk van 'De Negentien

Sinnespelen', verlucht met 20 reproducties uit de oudste editie van het begin van de 16e eeuw, die in 1540 uit godsdienstige overwegingen in de Zuidelijke Nederlanden in beslag werd genomen en sindsdien nooit herdrukt was geworden in een volledige uitgave.

Denken wij dan voorts aan het baanbrekend werk voor de paedagogiek. De paedagogie stond als vak in die tijd nog in de kinderschoenen. Dr. Schepman richtte de 'Paedagogische Studiën' op met Ligthart, Casimir, Gunning, Kohnstamm en Brugmans en als gevolg daarvan kwamen de vele op nieuwe geest gebaseerde uitgaven voor het lager onderwijs tot stand. Dit alles gaf grote uitbreiding aan zijn uitgeverij en de technische afdelingen die in een nieuw gebouw moesten worden ondergebracht. Ook in Indië deed zijn invloed zich gelden. Tijdens zijn directeurschap brak het inzicht door, dat Nederland als koloniserende mogendheid niet alleen administratief en economisch regelend moest optreden, maar ook de verantwoordelijkheid droeg voor de ontwikkeling van de Indonesische bevolking. Ook hier heeft Dr. Schepman met het stichten van een bedrijf in Indonesië en het brengen van onderwijsboeken een groot werk verricht.

Typerend voor Dr. Schepman was zijn felle kritiek op een uitgaaf uit zijn eigen fonds, die vóór zijn komst juist was gepubliceerd: hij verwijt commissarissen zijner N.V. dat het voor hem een soort habilitatie is!

Uitgaven op het gebied van biologie en geografie hadden zijn bijzondere belangstelling. In dit laatste vak was Dr. Schepman autodidact. 'In één van de mooiste uitgaven van het fonds Wolters - de Bosschoolatlas - is een van de weinige onjuistheden, dat op het titelblad de naam van Schepman ontbreekt naast die van de latere bewerkers', werd tot hem gezegd bij zijn zilveren feest als directeur.

Hij had ongetwijfeld grote organisatorische talenten. Toen de jonge directeur in 1917 in dienst trad, vond hij een klein conservatief geleid bedrijf met één schrijfmachine; 25 jaar later was er een volkomen mechanische administratie.

Van zijn organisatorische en commerciële talenten hebben ongetwijfeld de Koninklijke Nederlandsche Uitgeversbond en de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels in grote mate geprofiteerd. Eerst op latere leeftijd trad hij in het organisatieleven, maar dan ook meteen op de hoogste posten. Van de Uitgeversbond werd hij in 1937 ondervoorzitter en van 1938 tot en met 1947 voorzitter,

de langste zittingsduur, die een voorzitter in deze bond ooit onafgebroken heeft gehad.

Bij de Vereeniging voor de Boekhandel was hij van 1948 tot en met 1950 en van 1954 tot en met 1957 voorzitter. In deze functies kenmerkte zich zijn grote objectiviteit. In alle zaken heeft hij ook alles van zich zelf geëist - dat was nu eenmaal zijn karakter - en hij was èn als directeur èn als voorzitter niet een van de gemakkelijksten: juist daardoor kon hij veel bereiken en zijn medewerkers en de leden van bestuur en organisaties eerden hem daarvoor des te meer.

Van beide organisaties werd hij tot erelid benoemd bij zijn aftreden als voorzitter.

Naast zijn grote ambities voor de uitgeverij en zijn liefde voor zijn oorspronkelijke vak had hij grote belangstelling voor het culturele leven in zijn woonplaats waarvoor hij veel deed, voornamelijk voor de muziek. Maar hij diende de gemeenschap met handhaving van eigen principes en bevorderde de vernieuwing op velerlei terrein met zijn zakelijke kennis en zijn liefde voor gemeenschapswerk. Hij was voorzitter van de Groninger Orkestvereniging en de Groningse Muziek Vereniging. Maar hij was ook in Groningen voorzitter van de afdeling van het Aardrijkskundig Genootschap, ondervoorzitter van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, voorzitter van het Gronings Instituut voor toegepaste Psychologie en Psychotechniek, secretaris-penningmeester van het avondlyceum, voorzitter van het Gronings Natuur-Historisch Museum, voorzitter van het Gronings Comité Benelux, ondervoorzitter van de Raad voor de Kunst; hij was 10 jaar voorzitter van het Departement Groningen van de Nederlandse Maatschappij voor nijverheid en handel en kreeg bij zijn aftreden enkele jaren geleden de grote legpenning (*die zeer beperkt wordt gegeven*). En ten slotte was hij lid van de commissie van toezicht op het Middelbaar Onderwijs en de Nederlands-Belgische Spellingcommissie enz. enz.

Hij werd op 22 maart 1950 bevorderd tot officier in de orde van Oranje-Nassau en werd officier in de kroonorde van België op 24 augustus 1955.

Hij was gehuwd met de dochter van een van de commissarissen van J.B. Wolters Uitgeversmaatschappij - eveneens stammend uit een dominees- en doktersfamilie. Er is een zoon en een dochter uit het huwelijk geboren - de een is doctor, de andere dominee.

De vacaties bracht de familie in eigen land door en steevast in

Roosendael, Gelderland, waar elk jaar een langdurige familie-reünie plaats vond.

Onder een toenemende doofheid in zijn laatste levensjaren ging dr. S. zeer gebukt.

Dr. Schepman is 26 april 1959 op de leeftijd van 69 jaar overleden na een ziekbed van enkele maanden, alle goede wensen bij zijn afscheid in december 1958 ten spijt. Hij rust op de begraafplaats Selwerderhof in Groningen.

Hij heeft slechts enkele artikelen in tijdschriften gepubliceerd, die helaas niet meer te achterhalen zijn. Behalve zijn dissertatie verschenen er geen boeken van zijn hand.

J.C. WINTERINK

Homme Jakob Smit
(Stedum, 17 juli 1886 - 's-Gravenhage, 4 september 1957)

Homme Jakob Smit droeg het stempel van zijn afkomst uit een geslacht van gezeten boeren in het Groninger ommeland. Ofschoon zijn opleiding en zijn werk hem reeds vroeg in andere streken en in een geheel ander milieu brachten, heeft hij nooit de gebondenheid aan zijn geboortegrond en de kring waaruit hij voortkwam verloren. In die kring vond hij zijn vrouw, Cornelia Hamster, afkomstig uit Oostwold, met wie hij in 1920 trouwde. Zijn vakanties bracht hij gaarne in de provincie Groningen door. Zijn drie kinderen keerden allen naar dat gewest terug. Diezelfde vasthoudende trouw aan de eenmaal gegeven en aanvaarde bindingen, tezamen met een zekere aarzeling die even onmiskenbaar een kenmerk was van zijn karakter, deed hem lidmaat blijven van de Gereformeerde Kerken, ook al verborg hij niet zijn sympathie voor de beweging in die kerken die in 1926 leidde tot de stichting van de Gereformeerde Kerken in hersteld verband. Hoe bezwaard hij zich ook voelde, hij kon er niet toe komen de beslissende stap tot afscheiding te doen.

Van 1900 tot 1905 bezocht de begaafde jongen het Gereformeerd Gymnasium te Kampen. De Hervormde predikant van Solwerd had hem klaar gemaakt voor de tweede klas. Daarna studeerde hij Nederlandse letteren aan de Stedelijke Universiteit van Amsterdam. Tot zijn leermeesters daar behoorden H. Brugmans, Jan te Winkel en R.C. Boer. Brugmans wekte zijn belangstelling voor de economische geschiedenis. In 1911 deed hij met lof doctoraal examen; reeds drie jaar later promoveerde hij, eveneens cum laude, bij Brugmans op een proefschrift over de opkomst van de handel van Amsterdam.

Hij was toen al enige jaren leraar in Nederlands en Geschiedenis aan de 1e Christelijke H.B.S. te Amsterdam, toenmaals bekend als de H.B.S. van Kolkert. Hij bleef daar van 1912 tot 1920; toen ging hij naar Groningen, naar het Willem Lodewijk Gymnasium. Smit was een goed docent en hij vond ook bevrediging in het lesgeven, maar zijn wetenschappelijke aanleg en aspiraties bewogen hem toch in 1922 te solliciteren bij het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Zijn benoeming daar betekende weer geen breken met het verleden; hij bleef op velerlei wijze contact houden met het onderwijs. Tezamen met professor Sneller gaf hij een Leerboek der algemene geschiedenis, waarvan hij het

eerste deel schreef. Het boek bracht het tot een tweede druk, maar het was toch te goed en te degelijk om echt populair te worden bij het onderwijs. Lange jaren had Smit zitting in de examencommissie voor de Middelbare akte Geschiedenis en nam hij als deskundige deel aan de eindexamens van de H.B.S. In zijn laatste levensjaren (1949-1957) was hij nog docent in de Middeleeuwse geschiedenis aan de Stichting 'De Vrije Leergangen' te Amsterdam, voor de opleiding tot de Middelbare akte Geschiedenis. Door zijn grote belezenheid was hij voor dit werk uitnemend geschikt en hij deed het met grote toewijding. Hij behoorde tot de thans bijna uitgestorven generatie van historici die nog een breed overzicht van de gehele geschiedenis in hun hoofd hadden, van Oudheid tot Nieuwste geschiedenis. Zijn bijzondere belangstelling ging uit naar de Middeleeuwen, naar de economische geschiedenis, en in zijn latere jaren naar de ideeën-geschiedenis. Bij het Hoger onderwijs zou hij niet misplaatst geweest zijn; een late erkenning van zijn geschiktheid daarvoor ontving hij toen hij na het overlijden van Sneller in 1950 gepolst werd om diens plaats in te nemen als hoogleraar in de economische geschiedenis aan de Vrije Universiteit, een uitnodiging waarvoor hij bedankte. Hij was voor deze leerstoel ook reeds in 1948, bij de oprichting van de economische faculteit aan de Vrije Universiteit, ernstig in aanmerking gekomen, maar hij had toen moeten wijken voor Sneller als de man van meer ervaring en groter organisatievermogen.

Op 1 september 1922 aanvaardde Smit zijn functie als onderdirecteur van het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën in Den Haag; hij volgde er Sneller op, die juist benoemd was tot hoogleraar aan de Handelshogeschool te Rotterdam. Zijn leven is saamgeweven met dit bureau; gedurende 29 jaren kon men hem vrijwel dagelijks vinden in zijn kamer op de derde verdieping van het Algemeen Rijksarchief aan het Bleyenburg, altijd op zijn post, zelden of nooit ziek. Hij kwam er in de bloeitijd van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën; Japikse was de energieke directeur, Van Dillen mede-onderdirecteur. Die naam onderdirecteur kan aanleiding geven tot misverstand; administratieve en organisatorische beslommingen hoorden er niet bij; de beide onderdirecteuren konden zich geheel wijden aan het wetenschappelijk werk, het verzorgen van historische-bronnenuitgaven. Smit kreeg de opdracht tot bewerking van de bronnen voor de geschiedenis van de handel met Engeland tot 1585. Reeds in zijn leraarsperiode had hij zich met dit soort werk bezig gehouden, door voor het Historisch Genootschap een

uitgave voor te bereiden van de grafelijke rekeningen van het Henegouwse huis. Het stille, geduldige monnikenwerk, dat rust vraagt en concentratie, lag hem in hoge mate. Hij had alle eigenschappen die hem ervoor geschikt maakten: uitgebreide kennis van de hulpwetenschappen der Geschiedenis, nauwgezetheid, verantwoordelijkheidsgevoel, het rustig volhardende tempo. Voor zijn uitgave maakte hij acht archiefreizen naar Engeland en Schotland. Het resultaat van zijn jarenlange arbeid waren vier monumentale delen, waarvoor hij, ook in Engeland, veel lof oogstte.

Op zijn tijd als onderdirecteur van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën zag hij later terug als zijn gelukkigste periode. De economische crisis van 1929 en de daarop gevolgde bezuiniging op de Rijksuitgaven had voor hem geen directe gevolgen, wel voor het Bureau in zijn geheel. Het personeel ervan werd verminderd, Smits mede-onderdirecteur Van Dillen kwam in 1933 op wachtgeld; er was minder geld beschikbaar voor publikaties. Interne moeilijkheden, ontstaan over de uitgave van de Schriftelijke nalatenschap van Groen van Prinsterer, verergerden de situatie. Als gevolg daarvan werd de Commissie voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, het hoogste wetenschappelijke orgaan van de instelling, op 1 januari 1937 opgeheven. Het Bureau mocht blijven voortwerken, maar was, beroofd van zijn wetenschappelijke supervisie, gedoemd tot een kwijnend bestaan. Op 1 december 1937 trad Japikse af als directeur, wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd. Hij werd niet vervangen; Smit werd belast met de waarneming van het directoraat.

Dat de periode van dit waarnemend directeurschap een dieptepunt geweest is in het bestaan van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, lag niet aan hem, ofschoon erkend moet worden dat administratieve en organisatorische zaken hem minder lagen dan het diep-geconcentreerd werken aan een bronnenuitgave. Het lag aan de algemene versobering en aan de in 1940 uitbrekende oorlog. In deze tijd voltooide Smit zijn uitgave over de Engelse handel en begon hij mee te werken aan een uitgave van geheel andere aard. De professoren Gerretson en Goslinga, belast met de uitgave van de Schriftelijke nalatenschap van Groen van Prinsterer (waarvan zij zich in 1943 de onbelemmerde voortzetting wisten te verzekeren door een contract met het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming) verzochten hem de bewerking op zich te nemen van het deel dat Groens briefwisseling van 1848-1866 zou bevatten. Smit werkte hieraan met dezelfde toewijding

als aan zijn economisch-historische bronnen; hij verdiepte zich gaarne in de problemen van Christelijke staatsopvatting en Christelijke geschiedbeschouwing die hij bij zijn geestverwant Groen van Prinsterer aantrof. Maar het is geen geheim dat deze uitgave voor hem een bron is geweest van moeilijkheden, van zakelijke en persoonlijke aard, die aan zijn geluk en zijn rust geknaagd hebben.

In 1948 kwam de herleving op het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën. De geldmiddelen vloeiden weer ruimer. De opperste wetenschappelijke leiding werd hersteld door de oprichting, op 9 augustus 1948, van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, wier nieuwe naam tot uitdrukking bracht dat zij een ruimere taak had dan de in 1937 opgeheven commissie. Smit werd op 1 oktober 1948 directeur van haar bureau. De nieuwe commissie ontplooide grote activiteit, zette in enkele jaren talrijke nieuwe bronnen-uitgaven op stapel, bezorgde daarmee Smit allerlei werk van organisatorische aard; maar zij schonk hem tegelijk de wetenschappelijke en morele ruggesteun die hij wenste en die hij behoefde. Deze periode duurde slechts drie jaar; op 1 augustus 1951 trad Smit af als directeur wegens het bereiken van de pensioen-gerechtigde leeftijd, bij welke gelegenheid hij werd benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

Na zijn pensionering ging hij onverdroten voort met het werk dat hem zijn leven lang had bezig gehouden. Tezamen met Wieringa verzorgde hij voor het Historisch Genootschap een uitgave van de Correspondentie van Robert Fruin, die hij nog juist voltooid heeft mogen zien. Onvoltooid achtergelaten heeft hij een uitgave van de grafelijke rekeningen van het Beierse huis, hem opgedragen door de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis.

Zoals uit het voorgaande blijkt, liggen de verdiensten van Smit als wetenschappelijk historicus voornamelijk op het gebied van bronnenpublicaties. Hij was meer een geschiedvorser dan een geschiedschrijver. Het tijdrovende werk van bronnen-uitgeven liet hem weinig gelegenheid tot meer creatief werk; de dienende taak van de geschiedvorsing was ook meer in overeenstemming met zijn karakter. Na zijn proefschrift heeft hij geen historische studie van grotere omvang meer gepubliceerd, wel een twintigtal artikelen van economisch-historische, mediaevistische en geschied-beschouwelijke aard.

Ik kende Smit sinds 1949, toen ik op het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis zijn medewerker werd. In de omgang

met hem en in talrijke gesprekken heb ik hem leren kennen als een door en door rechtschapen mens, eenvoudig, bescheiden, zachtmoedig. Moeilijkheden drukten hem in hoge mate, maar waren voor hem nooit aanleiding om anderen, wel zichzelf, te beschuldigen. Zijn natuur neigde tot het zwaarmoedige, maar hij vond een tegenwicht in zijn Christelijk geloof en in zijn zin voor humor, die hem de betrekkelijkheid van alle wereldse gewichtigheden deden zien. Onweerstaanbaar dringt zich, als ik aan hem denk, het woord uit het Evangelie aan mij op: De zachtmoedige zal het aardrijk beërven.

A.J. VEENENDAAL

Lijst van geschriften Samengesteld door Mej. J.L. van Essen

A. Boeken

- 1914 De opkomst van den handel van Amsterdam. Onderzoekingen naar de economische ontwikkeling der stad tot 1441. Amsterdam.
- 1924-39 De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche Huis, I, Amsterdam, II, III, Utrecht. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 3e serie, nos. 46, 54, 69.
- 1926 Leerboek der algemene geschiedenis, 1 (3000 voor Chr.-1648), Wageningen; 2e herz. druk 1941 en 1946.
- 1928-'50 Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland, 1150-1585, 2 dln., elk van 2 stukken, 's-Gravenhage. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, nos. 65, 66, 86, 91.
- 1949 Groen van Prinsterer. Schriftelijke Nalatenschap, uitgegeven door dr. C. Gerretson en dr. A. Goslinga, IV, Briefwisseling III, 1848-1866, 's-Gravenhage. R.G.P., Gr.S., no. 90.
- 1957 Correspondentie van Robert Fruin, 1845-1899, uitgegeven door dr. H.J. Smit en dr. W.J. Wieringa, Groningen, Djakarta. Werken uitgeg. door het Hist. Gen., 4e serie, no. 4.

B. Artikelen

- 1917 De registers van den biertol te Amsterdam, in: Bijdr. en Meded. Hist. Gen., 38, blz. 1/97.
- 1917 Het ontstaan van Amsterdam, in: Maandblad Amstelodanum, IV, blz. 65/7.
- 1919 Het Kamper pondtolregister van 1439 tot 1441, in: Ned. Econ. Hist. Archief, 5e Jaarboek, blz. 209/96.
- 1923 Vastheid en bewegelijkheid in het Christendom, in: Stemmen des Tijds, 12e jg., I, blz. 241/69.
- 1925 Christendom en Historie, in: Christendom en Historie, Lustrumbundel uitgeg. vanwege Het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland, Amsterdam, blz. 1/24.
- 1925 Verschillende meeningen over het oude Amsterdam, in: Ts. v. Gesch., 40e jg., blz. 365/8.

1926

De bloei van Amsterdam en het heilige sacrament van mirakel, in:
Ts. v. Gesch., 41e jg., blz. 295/8.

- 1928 Handel en scheepvaart in het Noordzee-gebied gedurende de 13e eeuw, in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk.*, 6e reeks, 7, blz. 161/204.
- 1929 Amsterdams handel met Engeland in de Middeleeuwen, in: *Historische opstellen opgedragen aan Prof. Dr. H. Brugmans*, Amsterdam, blz. 53/68.
- 1930 De beteekenis van den Noordnederlandschen, in 't bijzonder van den Hollandschen en Zeeuwschen, handel in de laatste helft der 14e eeuw, in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk.*, 6e reeks, 10, blz. 15/64.
- 1931 Ondeskundige critiek, in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk.*, 7e reeks, 1, blz. 282/90.
- 1931 Het begin van de regeering der Henegouwsche graven (1299-1320), in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk.*, 7e reeks, 2, blz. 29/71.
- 1936 Olivier Cromwell; zijn staatsopvatting en dictatuur, in: *A.R.Stk.*, 3-m., 10e jg., blz. 133/61.
- 1936 Over het ontstaan en wezen van den standenstaat, in: *Stemmen des Tijds*, 25e jg., II, blz. 228/51, en in: *Christendom en Historie*, Lustrumbundel uitgeg. vanwege Het Gezelschap van Chr. Historici in Nederland, Zutphen, 1937, blz. 106/28.
- 1939 De economische en politieke relaties tusschen Holland en Brabant en het Dortsche stapelrecht van 1299 tot 1335, in: *Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk.*, 7e reeks, 10, blz. 51/72, 197/220.
- 1939 De invloed van den godsdienst, in 't bijzonder van het Christendom, op den Staat; een historisch overzicht, in: *A.R.Stk.*, 3-m., 13e jg., blz. 265/301, 410/47.
- 1943 In Memoriam Prof. Dr. N.B. Tenhaeff, in: *Ts. v. Gesch.*, 58e jg., blz. 1/5.
- 1948 De Armenwet van 1854 en haar voorgeschiedenis, in: *Historische Opstellen aangeboden aan J. Huizinga*, Haarlem, blz. 218/46.
- 1949 Groen en de praerevolutionaire staatsvormen, in: *Groen's 'Ongeloof en Revolutie'*. Een bundel studiën, Wageningen, blz. 27/72.

C. Boekbeoordelingen

Ts. v. Gesch., 37e jg., 1922, blz. 419/20; 39e jg., 1924, blz. 376/80; 41e jg., 1926, blz. 458/60; 44e jg., 1929, blz. 302/3; 45e jg., 1930, blz. 421/3; 46e jg., 1931, blz. 310/11; 47e jg., 1932, blz. 188/9; 48e jg., 1933, blz. 208/9; 50e jg., 1935, blz. 322/5; 68e jg., 1955, blz. 254/9; 69e jg., 1956, blz. 272/8; 70e jg., 1957, blz. 257/9.

Christelijk Middelbaar Onderwijs, 3e jg., 1922-'23, blz. 296/300.

Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk., 7e reeks, 7, 1936, blz. 95/116; 9, 1938, blz. 129/44; 8e reeks, 1, 1940, blz. 123/44; 2, 1941, blz. 278/96.

Bijdr. v.d. Gesch. der Nederlanden, I, 1946, blz. 149/52; X, 1956, blz. 151/8.

Kornelis Sneyders de Vogel
(Schiedam, 27 december 1876 - Groningen, 26 augustus 1958)

Kornelis Sneyders de Vogel werd op 27 december 1876 te Schiedam geboren. Hij bezocht het gymnasium in zijn geboortestad, studeerde vervolgens klassieke letteren te Leiden en promoveerde daar in 1903 op een proefschrift: *Quaestiones ad coniunctivi usum in posteriore latinitate pertinentes*. Van 1901 tot 1904 volgde hij te Parijs colleges aan de Sorbonne, de Ecole des Hautes Etudes, de Ecole des Chartes en het Collège de France. Bovendien studeerde hij enige tijd te Toulouse oud-Provençaals, onder leiding van de bekende Provençalist Jeanroy. Dit vak zou steeds zijn warme belangstelling behouden.

Na zijn terugkeer in het vaderland verwierf hij het diploma Frans m.o.B. In die dagen waren de middelbare aktes het enige middel om onderwijsbevoegdheid te verkrijgen in de moderne talen. Gedurende enige jaren was Sneyders vervolgens werkzaam bij het gymnasiaal onderwijs, o.a. te Assen. In 1907 werd hij benoemd tot lector in de Romaanse filologie te Leiden. Hij aanvaardde dit ambt met een openbare les over *De studie van het later Latijn*. In 1920 bezette hij, als opvolger van Salverda de Grave, de oudste leerstoel voor Romaanse filologie in Nederland met een rede: *Enige opmerkingen over de kennis der Oudheid in de middeleeuwen*. Kort na zijn ambtsaanvaarding trad tot zijn vreugde het nieuwe Academisch Statuut in werking. Het universitaire onderwijs in de moderne talen, dat tot dusver noodgedwongen in de eerste plaats gericht was geweest op de middelbare-akteëxamens, kon zich nu eindelijk in wetenschappelijker zin ontplooiën. Maar het zou nog jaren duren, voor er docenten aangesteld werden in andere Romaanse talen dan het Frans, en dus beperkte het onderwijs in de Romanistiek zich voor Sneyders niet tot het Franse taalgebied, maar omvatte tevens Provençaals, en gedurende vele jaren oud-Spaans en oud-Italiaans, terwijl hij ook vulgair Latijn doceerde. Van een wetenschappelijke staf was toen nog geen sprake. Als enige hulp bij zijn veelomvattende taak had Sneyders (behalve natuurlijk de lector voor de literatuur, zijn trouwe vriend en medewerker Emile Boulan) slechts een assistent voor de taalbeheersing van het moderne Frans.

Toch scheen al dat werk hem nooit zwaar te vallen, en hij vond steeds nog tijd om zich te interesseren voor het wel en wee van zijn studenten, die hij met raad en daad bleef bijstaan, lang nadat zij de academie ver-

laten hadden. Voor velen hunner was hij een perfecte vriend. Hoezeer zijn leerlingen hem waardeerden, is op overtuigende wijze gebleken bij de waarlijk grootse hulde, die hem bij zijn afscheid in 1947 gebracht is.

De traditie getrouw heeft Sneyders een groot deel van zijn energie gegeven, eerst als lid, later als voorzitter, aan de examencommissies Frans m.o. en l.o. Daarnaast had hij een zeer actief aandeel aan de redactionele werkzaamheden van *Neophilologus*, het tijdschrift tot welks oprichting in 1916 hij mede de stoot heeft gegeven. De vele bijdragen, die hij in de loop der jaren in *Neophilologus* heeft gepubliceerd vormen zeker niet het minst belangrijke gedeelte van zijn wetenschappelijk werk, waarvan de bibliografie in het Sneyders de Vogel-nummer (1947) van dit tijdschrift tien volle bladzijden beslaat.

Op dit werk heeft zijn aanvankelijke studierichting een zeer duidelijk stempel gedrukt. Zijn belangstelling ging steeds uit naar de invloed van het Latijn op het ontstaan der Romaanse talen en op de middeleeuwse letterkunde. Noemen wij hier slechts zijn *Syntaxe historique du français* (eerste druk 1919, tweede druk 1926), die zeker representatief genoemd mag worden voor de grammaticale studiën in het eerste kwart dezer eeuw. Daarnaast zij vermeld de uitgave - in samenwerking met L.-F. Flutre uit Lyon - van *Li Fait des Romains* (1937-38), die als een der meest erudiete tekstuitgaven op dit gebied mag gelden.

Een groot aantal Romaanse proefschriften zijn onder de leiding van Sneyders tot stand gekomen.

Echter beperkte zijn activiteit zich niet tot het toch reeds zeer uitgebreide gebied der Romanistiek. Ook voor de Nederlandse taal- en letterkunde heeft hij zich geïnteresseerd, zoals blijkt uit de rede, die hij in 1918 heeft gehouden, als voorzitter, op de jaarlijkse vergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, en die gewijd was aan een beschouwing over de moedertaal.

Zijn grote verdiensten werden o.a. erkend door ere-doctoraten, verleend door de universiteiten van Montpellier en Lyon, en door binnen- en buitenlandse onderscheidingen.

Bij velen leeft deze bescheiden en blijmoedige geleerde in dankbare herinnering voort.

A.H. VAN DER WEEL

Een bibliografie van Sneyders de Vogel's geschriften, samengesteld door zijn zoon, Dr. K. Sneyders de Vogel Jr., is verschenen in het Sneyders de Vogel-nummer van *Neophilologus* (1947). Ik meen daarnaar te mogen verwijzen.

Jan Willem Verburgt
(Herveld, 26 januari 1875 - Wapenveld, 12 augustus 1959)

Verburgt heeft te Utrecht theologie gestudeerd en werd in 1900 predikant te Nigtevecht, provincie Utrecht. Enige belangstelling in de streekgeschiedenis bracht hem in de oudheidkundige kring van de Vechtstreek, 'Niftarlake', waarvan hij voorzitter werd. Zijn bestaan nam een wending niet zonder verband met de versterking der normale verhoudingen in de Vechtstreek door de mobilisatie der jaren 1914-18; hij vond aanleiding af te treden als predikant (1919) en in dienst te treden van de heer Onnes van Nyenrode als archivaris, later ook particulier secretaris en rentmeester; in deze tijd bewerkte hij een geschiedenis van het kasteel Nyenrode en zijn bezitters.

In 1921 vond Verburgt een werkkring op het Leidse gemeente-archief als adjunct-archivaris, als opvolger dus van de heer Bijleveld en eerste medewerker van de archivaris Mr Overvoorde. In deze periode was het dat wij hem hebben leren kennen. Onder zijn bekwame, maar niet gemakkelijke chef en onder de schaduw van zijn voorganger, zulk een groot kenner vooral van de 'petite histoire', moest het de geïmporteerde en uit een ander vak afkomstige nieuweling niet licht vallen een eigen plaats te vinden. De bezoeker moest respect hebben voor het geduld en de toewijding door Verburgt onder die omstandigheden aan de dag gelegd. Ook rondde hij zijn vorming af door nog rechten te gaan studeren en na het behalen van de meestertitel het diploma van wetenschappelijk archiefambtenaar 1e kl. te behalen; voor dit laatste was destijds nog de juridische of de literaire studie vereist, voor de theologen zou de mogelijkheid eerst later, naar aanleiding van het geval-Verburgt, menen wij (maar voor hem te laat), worden geopend. Verburgt heeft mede op aansporing van Prof. de Blécourt zijn juridische studie bekroond met een proefschrift (1930), waar hij op 55-jarige leeftijd terecht voldoening over mocht gevoelen. Een gemarkeerde belangstelling voor het juridische behield hij, ook al vond hij weinig gelegenheid tot werkzaamheid op dit gebied.

Korte tijd voor deze promotie was de archivaris Mr Overvoorde gestorven, in het harnas, mag men wel zeggen. Overvoorde was archivaris en directeur van De Lakenhal geweest; na zijn heengaan werden de functies gesplitst, maar de gemeente wenste, niet onbegrijpelijk in die crisistijd, er geen extra geld aan uit te geven en er liefst nog op te bezuini-

gen. De heer Knoef werd directeur van De Lakenhal; de vervulling van de plaats van archivaris duurde veel langer en toen de gemeenteraad tenslotte toch Verburgt benoemde, geschiedde het in een stemming die van weerszijden al min of meer bedorven was.

Verburgt, die wel wist dat belangstelling niet steeds uit zuivere motieven voortkomt ('je wordt beloerd', hoorden we hem eens zeggen), heeft in de jaren gedurende welke hij archivaris was bloot gestaan aan critiek waartoe zijn ambtelijke handelingen, voor een oppervlakkig waarnemer althans, geen aanleiding behoeften te geven. Hij liet de archivariskamer wat comfortabeler maken, en het is in ongunstige zin uitgelegd; maar een verandering in die richting was wel heel hard nodig. Hij bewerkte de inventaris van het secretaris-archief der stad (anterieur aan het beleg) voor de druk en zette zijn naam op de titel, in de inleiding niet verzwijgende hoe veel voorwerk van anderen hierin zat; ook dit, toch niet anders dan algemeen gebruikelijk, is onwelwillend beoordeeld. Voeg hierbij, dat in die jaren natuurlijk nergens geld voor te krijgen was. Ongetwijfeld voelde Verburgt zich, om een mode-woord te gebruiken, gefrustreerd, en met reden. Het archivarisschap gaf hem niet wat hij ervan verwacht had. Niet zonder succes zocht hij compensatie; van verschillende besturen was hij een belangstellend lid en men denke b.v. aan zijn gewaardeerd adviseurschap der Drie-October-vereniging. Maar wat hij misschien het liefst gewild had, historiografisch werk op wat grotere schaal, daartoe kwam hij niet; de kleine dagelijkse besognes en de kleine ergernissen die aan het hoofd ook van een kleine dienst niet bespaard blijven namen hem te veel in beslag.

Een samenloop van omstandigheden leidde tot het eind van zijn ambtelijke positie; hij vroeg en verkreeg eervol ontslag (1937). Niet echter om te gaan rusten. Tot op hoge leeftijd bleef hij belangstellend en actief. Hij was voortdurend kerkelijk geïnteresseerd gebleven en heeft met het inventariseren van kerkelijke archieven nog nuttig werk verricht; de Ned. Hervormde gemeente van 's-Gravenhage gaf hem een vaste positie als haar archivaris (1945-1958), maar dit was slechts een nevenfunctie. Hij woonde in zijn latere jaren te Epe; zijn functies gaven hem de gelegenheid, nu en dan 'Holland' te bezoeken.

Wat van Verburgts werk voor het nageslacht is overgeleverd is geen werk van groot formaat, doch, naast de reeds geciteerde boeken, een aantal artikelen van plaatselijk-historische aard, in het jaarboek Niftarlake, in het Jaarboekje Oud-Leiden en elders. Verscheidene van die

artikelen zijn naar vorm en inhoud zeer geslaagd; men proeft er niet zelden de predikant in, ook door de logische opzet en de zorgvuldige vormgeving. Maar Verburgt is als zo vele archief-mensen een lijdor geworden aan de beroepsziekte, bij voorkeur te willen gebruik maken van materiaal door hem zelf ontdekt. Het is een kwaal die de beheerder ener openbare instelling in conflict kan brengen met zijn publiek, en die hemzelf veroordeelt tot klein werk; want het belangrijke historische materiaal op elk gebied is immers reeds lang, reëel of potentieel, gemeen goed.

Wie Verburgts levensgang nagaat zou kunnen menen, dat hij een verbitterd of geresigneerd man moest zijn geworden, maar dit was geenszins het geval. In zijn optreden naar buiten althans maakte hij tot het eind toe de indruk van een blij levensaanvaarder, en mede hierdoor werd hij in verscheidene kringen ook gewaardeerd. Hij was prettig in de ambtelijke en persoonlijke omgang en hij heeft van zijn niet gemakkelijke positie als archivaris van Leiden wel wat weten te maken. Dat die positie inderdaad niet zo gemakkelijk was, kan men met de paradigmata van zijn voorganger en zijn opvolger aantonen of althans waarschijnlijk maken.

Het lidmaatschap onzer Maatschappij heeft in zijn Leidse periode veel voor hem betekend; na zijn verhuizing was deze betekenis uiteraard meer een symbolische.

Na zijn kalm overlijden vond hij een aardse rustplaats in zijn eerste standplaats, Nigtevecht, die hij bij al zijn latere lotgevallen nimmer geheel vergeten had.

S.J. FOCKEMA ANDREAE

Publicaties:

1919	Overzicht der geschiedenis van het kasteel Nyenrode en zijne bezitters.
1930	Levering van onroerende zaken te Leiden (diss.).
1937	Het Archief der Secretarie van de stad Leiden 1253-1575.
Diverse gestencilde en getypte archief-inventarissen met inleidingen.
Artikelen in onderscheiden periodieken.

Jhr. Jan Willem Jacobus Witsen Elias
('s-Gravenhage, 1 oktober 1896 - Leeuwarden, 21 juni 1956)

Jhr. Jan Willem Jacobus Witsen Elias is op 1 oktober 1896 in Den Haag geboren, waar zijn vader een ambtelijke positie bekleedde, maar zijn familie was van bekende, Amsterdamse afkomst, en hij voelde zich als het er om ging ook meer Amsterdammer dan Hagenaar. Zou hij anders de journalistiek zo vol overtuiging als werkkring hebben gekozen? Hij kreeg een h.b.s.-, en niet een gymnasium-opleiding, iets wat hij later als zovele andere vooraanstaande journalisten betreurd heeft. Getrouw aan het reeds in vele gevallen gegeven advies om zijn eerste opleiding bij een regionaal blad te zoeken, kwam hij als jong verslaggever in Alkmaar terecht en later heeft hij als zodanig ook aan de Zutphense Courant gewerkt. Een gemakkelijke leerschool was dat niet, een boeiende wel voor wie het in zijn vingers heeft. Een uiterst gevarieerde veelheid van klusjes moet worden opgeknapt; men moet bereid zijn om van letterlijk alles wat verstand te willen hebben; men moet ook fysiek in staat zijn de hitte van de dag en de koude van de nacht te verdragen. Aangezien een aankomend journalist toen nogal eens de raadsvergaderingen van de gemeenten uit zijn rayon moest verslaan, was zijn werk vrij ambuland; per fiets moest het traject worden afgelegd waarvoor de journalist van vandaag als de meest vanzelfsprekende zaak de auto benut.

In 1923 ging hij naar het Noorden; het werd een definitieve vestiging. Hij werd als redacteur buitenland verbonden aan de Leeuwarder Courant, een in 1752 voor het eerst verschenen blad en sedert die tijd steeds een provinciale courant van zekere distinctie. Zijn buitenlandse overzichten werden al spoedig in wijde kring gelezen en gewaardeerd. Hoewel hij zeer kunstzinnig was aangelegd, gaf zijn drukbezette tijd hem weinig gelegenheid deze aanleg in de krant te ontplooien. Daarvoor kreeg hij in 1936 meer de kans, toen hij hoofdredacteur van de Leeuwarder Courant werd; voortaan schreef hij met veel ambitie zijn literaire en zijn toneel-critieken. Zijn intense belangstelling voor de internationale gebeurtenissen verzwakte daardoor echter niet; daar gaven de gebeurtenissen van de dertiger jaren trouwens ook geen enkele journalist aanleiding toe.

Het was voor Witsen Elias een natuurlijke zaak, dat hij terugtrad op hetzelfde ogenblik dat de Duitse bezetter de Leeuwarder Courant met

het Leeuwarder Nieuwsblad tot de Friesche Courant samenvoegde en voor dit nieuwe blad een hem onwelgevallige redactie samenstelde. Bijna drie jaar is hij toen ambteloos burger geweest, een lange tijd die op een voor hem onvergetelijke wijze onderbroken werd door zijn gijzeling in Gestel. Het verblijf in deze afgeslotenheid, als strafmaatregel bedoeld, had zoals voor de hand ligt, zijn inconvenieënten; toch was de dagelijkse omgang met zovele exponenten van het Nederlandse leven ook voor Witsen Elias een reden tot dankbaarheid, een stimulans bovendien om zich op het aanzien van het komende, nieuwe Nederland te beraden.

Reeds voor de bevrijding was Witsen Elias direct betrokken bij de besprekingen over de toekomstige perssituatie in Friesland. Op 15 april 1945, toen de Duitsers uit Friesland verdwenen, werd hij de voorman van de drieledige hoofdredactie van de Leeuwarder Koerier, welk blad in 1947 de oude naam Leeuwarder Courant weer aannam en de oude tradities ook in vernieuwde vorm pogde voort te zetten. Familie-omstandigheden maakten dat hij met ingang van 1 januari 1949 van de ene kant van het krantenbedrijf naar de andere verhuisde; door zijn huwelijk verwant aan de familie Sprenger, die de voornaamste eigenaresse is van de N.V. Erven Koumans Smeding, - het typografische bedrijf dat de Leeuwarder Courant en andere bladen technisch verzorgt, - werd hij na het plotselinge overlijden van de directeur mr. J. Sprenger diens opvolger. Het verlangen om eens wat meer tijd te hebben voor zijn literair-critische aspiraties zal Witsen Elias zeker ook gedreven hebben deze functie aan te nemen. Toch is hij ook in de jaren die hem nog restten meer journalist dan technicus of zakenman gebleven.

Hij was als vreemdeling in Friesland gekomen, maar minnaar van de natuur en gecultiveerd zwerver als hij was, kon hij daar niet lang vreemdeling blijven. Vooral de zeil- en de ijssport hadden de liefde van zijn hart; jarenlang is hij voorzitter van de Friese IJsbond geweest en hij was steeds een van de eersten die een schaatstocht maakte als er een stevig vliesje in de vele vaarten van het waterland lag. Wat het buitenland betreft, had hij - die de Franse geest ook in de literatuur en journalistiek zozeer wist te waarderen - een bijzondere voorliefde voor Frankrijk. Graag maakte hij, met vrouw, familielid of vriend, een wandeltocht in een niet al te drukbezocht gedeelte van dat land en vooral door de historische herinneringen werd hij dan sterk geboeid. Van zijn belangstelling voor het toerisme en voor de recreatiebelangen in het algemeen

(de natuurbescherming!) getuigde ook zijn bestuurslidmaatschap van de ANWB.

Zijn voornaamste organisatorische werkzaamheid lag evenwel op cultureel gebied. Hij was voorzitter van Kunst aan Allen te Leeuwarden, lid van de in de eerste naoorlogse tijd opgerichte Fryske Kultuerried, lid ook van een kleine, door Gedeputeerde Staten van Friesland ingestelde adviescommissie 'Steunverlening kunst en culturele doeleinden.' Voor de Ned. Journalisten Kring heeft hij voor en na de oorlog zeer geijverd en deze diende hij ook als bestuurslid; van de Friese Journalisten Vereniging was hij lang de voorzitter en het lag geheel voor de hand dat hij na het verlaten van de actieve journalistieke dienst daarvan tot ere-voorzitter werd benoemd. Hoewel hij in boekvorm niets heeft gepubliceerd en maar zelden tot het schrijven van tijdschriftartikelen kwam, werd hij in zijn literaire begaafdheid gaarne geëerd door zijn benoeming tot lid der Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Zijn maatschappelijke geïnteresseerdheid kwam o.a. tot uiting in het met animo beklede lidmaatschap van de Rotary en in zijn regentschap van het Popta-gasthuis te Marssum.

Op het eerste gezicht kon de karakterisering van zijn persoonlijkheid gemakkelijk lijken. Natuurlijk had hij wel iets van wat men vlotweg een Haagse jonker noemt, maar veel beter toch werd hij getypeerd als een verfijnd levens- en cultuur-genietter, een gastronom op meer dan een gebied. Van het ruwe, harde en drastische was hij afkerig; hij vertegenwoordigde een haast ouderwetse vorm van beschaving en eruditie, een graad van bezinning en beheerste aardsheid, die wij misschien alleen maar met het afgesleten woord geestescultuur kunnen aanduiden. In vechten, polemiseren en brutaal woordgescherp had hij geen behagen, al kon hij als het moest de floret van zijn pen ter dege hanteren. Hij begreep veel, wist veel onaangenaams door een bijzondere geestigheid te verdrijven, had in de hem rijkelijk geschonken gave van de humor een instrument waarmee hij tal van lastige of onprettige zaken relativeerde. Geen wonder, dat hij zich nooit bijster tot de politiek aangetrokken heeft gevoeld. Geboortig uit de jaren van het fin de siècle, zich steeds verwant gevoelend aan de generatie van 1910, - eigenlijk zijn Bloem, Nijhoff, Gerretson en A. Roland Holst de laatste dichters geweest bij wie hij zich geheel thuis voelde, - als schrijver geïnspireerd door de liberale, tolerante, veel begrijpende school van Huizinga, heeft hij bijv. de Forum-mensen in de dertiger jaren wel kunnen waarderen

maar zag hij in hen toch een nieuwe en hem in vele opzichten vreemde generatie. Hij vond het moeilijk zich over godsdienstige zaken uit te spreken of zich daaromtrent vast te leggen; toch bewaarde hij ook dienaangaande veel in zijn hart. Van het bigotte en fanatieke moest hij niets hebben; wanneer hij in anderen echter ware gedrevenheid zag, kon hij daar toch soms met iets van jaloersheid over spreken.

Witsen Elias heeft het nog beleefd dat er door Jan-en-alleman over cultuur werd gesproken. Voor hem bestond cultuur vooral uit bescheidenheid en terughouding, in sierlijke soberheid, in licht en pittig discours van gelijkgezinden. De Duitse geeest was hem te romantisch, te mystiek, te überschwenglich en te wreed, de Engelsman was hem te koud en te ingetogen, - maar hoe heeft hij van Dickens genoten, vooral van de Pickwick Papers, - de Fransen gebruikten hem juist even te veel en te graag mooie woorden, maar bij de laatsten paste hij met zijn romaans lijkende natuur toch het best. Zelf was hij helemaal geen spreker; eerder zou hij toneelspeler hebben kunnen zijn. In een klein gezelschap was hij beter op zijn plaats dan in een groot; misschien liet hij zich nog het meest en het liefst gaan in een kring van hem bekende collega's of hem sympathieke kunstenaars.

Hij heeft in de loop der jaren vele honderden letterkundige kronieken en toneelcritieken in de Leeuwarder Courant gepubliceerd; hij had een trouw en hem zeer waarderend lezerspubliek dat gaarne vertrouwen in zijn voorzichtig en gematigd oordeel stelde. Zijn aristocratische persoonlijkheid kwam ook daarin tot uiting, dat hij in al deze met veel kennis en stijlvermogen gecomponeerde beschouwingen onopvallend en dienend ter zijde bleef staan en zich dan toch steeds als een uitgesproken fijnproever openbaarde. Hij liet zijn oordeel en zijn voorkeur niet bepalen door de groep, de bent, de richting of de school; hoewel hij de oudere schrijvers (Louis Couperus!) dikwijls het best aanvoelde, heeft hij toch met veel begrip voor de noodzaak van vernieuwing en ook met veel sympathie voor het experiment over de jongeren geschreven. Aan de poëzie waagde hij zich in latere jaren steeds minder; enerzijds, omdat hem het hachelijke van de poëziecritiek uit het werk van zijn confraters meermalen was gebleken, anderzijds omdat het moderne dichtelijke jargon hem niet lag of niet raakte. Poëzie-gevoelig was hij echter - evenals zijn zuster, de declamatrice Claudine Witsen Elias, - in hoge mate.

In het Friese literaire maandblad *De Tsjerne* heeft prof. dr. J.H. Brouwer kort na de dood van Witsen Elias een degelijk en warm gesteld

artikel geschreven over diens werkzaamheid als literair criticus (jaargang XI, 1956, blz. 291-300). Daarin concludeert hij: 'Hy (W.E.) moat in hege opfetting hawn hawwe fan syn taek as literair kronykskriuwer; kundigens, earlikens en biskiedenens binne de skaeimerken fan syn krityk en binne dat net krekt de grounslaggen fan alle krityk dy 't wier hwat om de hakken hat?' Het is te betreuren dat zijn werk nog niet van grotere omvang is geweest en dat het niet meer bekendheid heeft verkregen; in het Westen des lands is men niet spoedig geneigd te verwachten dat er uit het Nazareth van de randgewesten in cultureel opzicht iets goeds zou kunnen komen. Toch werd er door de toneelgezelschappen aan de critieken van Witsen Elias gewoonlijk wel de aandacht geschonken die zij ten volle verdienden. Zelf heeft hij in zijn werk vooral journalistiek gezien, krantenschrijverij van een ouderwetse, degelijke soort, zoals hij die in het bijzonder achtte te passen bij de krant die hij liefhad en die een deel van zijn leven was geworden. Met Friesland was hij in de loop der jaren innig verbonden geworden, al spaarde hij het in de kring zijner bekenden nooit zijn hartelijke critiek en al was het voor hem vaak een aangrijpingspunt van zijn geserreerde humor.

Op 21 juni 1956 is Witsen Elias gestorven, juist in de week dat hij met vakantie naar Frankrijk zou gaan. Een begaafd liefhebber der kunsten, een onmisbare deelgenoot in de gesprekken der vertrouwden, een hartelijk en geestig vriend van iedere vakgenoot, ging met hem heen. Op het Huizumer kerkhof, dicht bij de oude zadeldaktoren, is hij begraven; honderden hebben hem uitgeleide gedaan.

J. T.J. PIEBENGA

Johan Lambertus Machiel Franken
(Pretoria, 10 mei 1882 - Stellenbosch, 20 oktober 1959)

Van de vele kostbare herinneringen aan Zuid-Afrika is mijn vriendschap met Franken een der dierbaarste en meest waardevolle. Dat wij elkaar na 1946 niet meer hebben mogen weerzien werpt nog een schaduw over de afgelopen jaren.

Zijn Ouders, Marinus Franken en Johanna van Loon, zijn uit Nederland naar Zuid-Afrika gekomen. Toen Johan zeven jaar oud was, in 1889, keerde zijn Moeder met haar vier kinderen naar Nederland terug, opdat zij daar hun schoolopvoeding konden krijgen. Johan deed eindexamen aan het gymnasium te Utrecht op 3 juli, 1901; daarna vestigde de familie zich aan het Bezuidenhout in den Haag. De jonge man reisde naar Engeland, waar hij vier jaren verbleef als student in de rechten aan Trinity Hall, Cambridge University, daarna keerde hij terug naar zijn geboorteland. Een korte tijd was hij werkzaam als leraar aan de Jeppes High School in Johannesburg, maar al spoedig trok Europa hem weer en ging hij Germaanse Filologie studeren aan de Universiteit van Gent, onder Logeman, de Vreese, Paul Frederiq, Pirenne. Hier verwierf hij de graad van Doctor in de Filosofie en Letteren op 4 december 1912, op een proefschrift 'Bijdrage tot een Afrikaans Woordenboek en de kennis van de oorsprong van Afrikaans'. In 1913 werd hij aangesteld als tijdelijk professor voor moderne talen aan het Universiteitscollege van Natal te Pietermaritzburg, plaatsvervanger van Besselaar. In november van datzelfde jaar verwierf hij de graad Master of Arts aan de Universiteit van Kaapstad. Kort daarop zag Europa hem terug, ditmaal in Luik, om Romaanse Filologie te studeren.

Kort na het uitbreken van de eerste wereldoorlog werd hij als Brits onderdaan geïnterneerd in het kamp Ruhleben bij Berlijn; de vier jaren maakte hij zich te nutte door een intensieve bestudering der klassieken. Aan zijn medegevangenen gaf hij les in het Afrikaans.

Na de vrede, tegen het eind van 1918, vertrok hij, en nu voorgoed, naar het oude land. Op 1 april 1919 volgde de aanstelling tot lector voor het Frans aan de Universiteit van Stellenbosch.

Zijn grote liefde gold de navorsing van de kultuurgeschiedenis der Hollands-Zuid-Afrikaners. Hoe hebben wij allen in Stellenbosch en ver daarbuiten meegeleefd met zijn langdurig archiefonderzoek naar de geschiedenis der Franse Hugonoten aan de Kaap. In de jaren 1925-1929

verschenen niet minder dan 17 gedegen opstellen over dit boeiende onderwerp, later, in 1939, nog gevolgd door een zevental andere. Hij toont zich hier, als altijd, een man met een scherp oog voor het detail, en zijn waarde om ons een blik te gunnen in de zielkundige conflicten. Immers, die waren talrijk en diepgaand, ze leidden vaak tot dramatische spanningen. Een extra erkenning voor deze noeste arbeid - hij vestigde zich 's zomers veelal de hele vakantie bij Kaapstad om dichterbij de archieven te zijn - werd hem in 1929 ten deel. Zijn vroegere collega S.F.N. Gie, de historicus, wist voor de Universiteit van Stellenbosch de beschikking te verkrijgen over een ruim fonds, door het Franse volk aan het begin der eeuw bijeengebracht met het doel degenen te honoreren die verdienstelijk werk hadden verricht voor de bevordering van de Franse cultuur in Zuid-Afrika. Deze fondsen maakten het mogelijk een leerstoel in het Frans in te stellen. Franken verkreeg dit eerste professoraat, dat hij gedurende 35 jaren heeft bekleed. Hij was een nauwgezet en inspirerend docent, die zijn colleges wist te kruiden met velerlei pikante tussengerechten.

Toch oogstte hij zijn grote successen niet op het gebied der Romaanse filologie. Hij was in de eigenlijke zin geschiedvorser.

Een dualiteit in zijn persoonlijkheid kenmerkte trouwens zijn hele wezen, gelukkig niet in negatieve zin. Hij had twee, of eigenlijk drie vaderlanden: Zuid-Afrika, Nederland, en Engeland. Frankrijk zou men zijn amour kunnen noemen.

Gemakkelijk kwam hij in 't geweer, en in 't verweer, voor elk land op zijn beurt. Met zijn intieme kennis der cultuur, altijd gebaseerd op kennis der mensen, kon hij ongemotiveerde kritiek onbarmhartig afwijzen. In zijn kring was hij het toonbeeld van de wereldburger. Maar tevens verknocht aan alles wat hem uit de diepste bronnen van het landseigene geschonken was. En dat geschonkene kwam goeddeels uit het verleden.

Niet echter zijn Vrouw, Catherine Gardner, met wie hij huwde in november 1935. Zij, violiste en vioollerares aan het Conservatorium voor Muziek te Stellenbosch, was evenzeer artistiek begaafd als hij. In hun ideale huis, met de prachtige tuin en het uitzicht op de bergen, heerste de sfeer der muziek en der schilderkunst. Haar zorg heeft de laatste jaren van zijn hulpbehoevend lijden verlicht.

Hoe groot was zijn voldoening toen hij, in 1928, de uitlating vond van de jonge Hendrik Bibault: "k ben een Afrikaander", gesproken

tijdens de beroeringen onder W.A. van der Stel. Met een aanstekelijk optimisme publiceerde hij de vondst onder de titel: 'Die opkoms van 'n Volk'.

Het valt niet te ontkennen dat alles waar de lucht van spitse onenigheid aan kleefde voor zijn speurorgaan een bizondere prikkel bezat. Voor mij was hij een onschatbare voorlichter op mijn pad om de Afrikaner te leren verstaan. Hoe dikwijls signaleerde hij niet de holle retoriek van publieke sprekers, waarvan ik in mijn onschuld geen kwade vermoedens had. En hoe geestig wist hij een vriend, ook mij, op zijn feilen te wijzen.

Van bizonder belang zijn Franken's studies over het voortbestaan van Maleise en Portugese relikten aan de Kaap. Was dit voort onderzoek maar vroeger ter hand genomen, zeg een honderd jaar eerder, hoeveel winst zou mogelijk nog zijn geboekt. Deze relikten van vandaag steunen de vroeger gepubliceerde gegevens over 'Portugees en Frans in die mond van Hottentotte' en 'Vertolking aan die Kaap in Maleis en Portugees'. Telkens wees hij er op dat iemand die deze beide talen beheerst zich met de studie van het Afrikaans diende bezig te houden.

De taalkundige onderzoekingen zijn over 't geheel genomen een bijprodukt van de cultuur-historische. Niettemin is zijn bundel *Taalhistoriese Studies* zo verdienstelijk, dat hij bekroond is met de Stals-prijs van de Suid-Afrikaanse Akademie.

Niet aflatende inspanning voor een gesteld doel bleek treffend duidelijk, in de tijd dat Stellenbosch zijn 250-jarig bestaan zou gaan vieren. Franken vatte het plan op voor een gedenkboek en onverdroten zette hij zijn bemoeiingen voort, met onbaatzuchtige opoffering van tijd en energie. Van het fraaie boekwerk bracht hij tijdens de feesten persoonlijk vele exemplaren bij de bezoekers aan de man.

Een ander initiatief, van verder strekkende betekenis, ondernam hij in het jaar 1937. Toen richtte hij zich in een open brief tot de Minister met het verzoek om Regeringssubsidie voor de publicatie van een Archief-Jaarboek voor Zuid-Afrikaanse Geschiedenis, welk verzoek werd ingewilligd. Reeds het volgend jaar verscheen het eerste deel. Hijzelf was lid van de commissie voor uitgave van 1938 tot 1954. Eenzelfde werkzaamheid ontplooidde hij als lid van de Raad der Van Riebeeck-Vereniging, gedurende dezelfde jaren.

Met zijn heengaan, op 20 oktober 1959, werd een rusteloos-werkzaam leven afgesloten. Degenen die hij toeliet tot zijn vriendenkring zijn verrijkt door de gaven van zijn merkwaardige persoonlijkheid. Zijn

manmoedig verdragen smartelijk lijden heeft onze bewondering voor hem op onvermoede wijze versterkt.

A.C. BOUMAN

Voornaamste geschriften

- 1925-'39 Die Franse Vlughtelinge, 24 opstellen, verschenen in Die Huisgenoot, Die Burger en Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, 1925 tot 1939.
- 1937 Uit die Lewe van Charles Etienne Boniface, in Annale Univ. Stellenbosch, April 1937.
- 1937 Uit die Lewe van 'n beroemde Afrikaner, Christiaan Hendrik Persoon, 1762-1836, in Annale Univ. Stellenbosch, okt. 1937.
- 1938 Duminy-Dagboeke-Duminy Diaries, deel 19 van de Van Riebeeck-Vereniging, 1938.
- 1932 Huisonderwys aan die Kaap, 1692-1732, in Annale Univ. Stellenbosch. Julie, 1932.
- 1940 'n Kaapse Huishoue in die 18de Eeu - uit Dessin se Briefboek en Memoriaal, in Argief-Jaarboek vir S.A. Geskiedenis, deel I, 1940.
- 1949 Piet Retief se Lewe in die Kolonie, Kaapstad-Pretoria, 1949.
- 1953 Taalhistoriese Bydraes, Amsterdam-Kaapstad, 1953.

Lawrence Ernest Harris
(1892 - Histon (Cambr.), 5 april 1959)

Harris, die slechts kort lid dezer Maatschappij geweest is en geen gevolg heeft kunnen geven aan het voornemen een harer vergaderingen te bezoeken, verdiende een plaats onder hen die zich actief met de Nederlandse letteren in de ruime zin bezig houden door zijn werk over Nederlandse technici en uitvinders.

Deze werktuigkundig ingenieur, na studie en na dienstplicht tijdens de eerste wereldoorlog verbonden aan een grote machinefabriek in Leeds, was lange jaren haar vertegenwoordiger in India geweest en daarna in de Fens van oostelijk Engeland; hij kwam in een dorp bij Cambridge te wonen en leerde de belangstelling voor de wording der Fens met de studie-mogelijkheden van de universiteitsstad verenigen. Hij werd een autoriteit in zake de poldergeschiedenis en zag zich als zodanig in historische verenigingen opgenomen.

Gesteld voor de vraag, wat het werk van Sir Cornelius Vermuyden in zake de drooglegging der Fens eigenlijk betekende, kwam hij tot het inzicht, dat deze Nederlander van Nederland uit verstaan moest worden. Harris deed niets half en zo zocht hij de Nederlandse gegevens op, bezocht alle in aanmerking komende plaatsen, leerde voldoende Nederlands om ook onze boeken en archivalia te kunnen lezen en paste de methoden van de exakte wetenschapsman op de historiebeoefening toe. Zijn boek over Vermuyden and the Fens (1953) is een afdoende weerlegging van vroegere, door partij-inzichten beheerste, voorstellingen. Hierna wijdde hij zich aan de figuur van Humphrey Bradley, uit Engelse ouders te Bergen op Zoom geboren en in Nederland gevormd, als waterbouwkundige in Engeland en vooral in Frankrijk werkzaam; het boek over Bradley is bij ons weten nog niet gedrukt. Tenslotte vroeg hij een billijker belangstelling voor Cornelis Drebbel; de voordracht over deze merkwaardige man, die hij als President van The Newcomen Society op 8 okt. 1958 hield, was zijn laatste openbare uiting, want kort daarna maakte ziekte een eind aan zijn werkzaamheid. Reeds eerder trouwens was hij door het lot beproefd en zijn houding onder diverse omstandigheden dwong respect af; hij vond daarbij rust en ontspanning in zijn wetenschappelijke werk en in de hem vertrouwd geworden Nederlandse sfeer.

Hij was een goed vriend van Nederland en de Nederlanders, vooral

omdat zijn appreciatie niet (slechts) van de gevoelszijde was gekomen - zeer gevoelig man als hij was -, maar primair uit de serene sfeer der wetenschapsgeschiedenis. De grootste dienst, welke hij in dit kader aan ons land bewees, was wel zijn bijdrage over Land Drainage and Reclamation in de grote History of Technology, Vol. III (1957), weder door de zuiver exakte weergave van feiten. Harris bewees jegens ons de internationaliteit der wetenschap metterdaad.

S.J. FOCKEMA ANDREAE

Rudolf Mengelberg
(Krefeld, 1 februari 1892 - Beausoleil (A.M.), 13 oktober 1959)

‘Hoc est vivere bis: vita posse priore frui.’

Zonovergoten lagen de heuvels van Westerveld tegen de duinrand; trillend stond aan de einder het zilverige herfstlicht. Eindeloos leek de stoet die naar de open groeve trok. Werd er iemand ten grave gedragen die midden uit het maatschappelijk leven was weggerukt en wien honderden medewerkers de laatste eer kwamen bewijzen?

Geenszins. Want Rudolf Mengelberg, vervreemd van het Nederlandse muziekleven, waarin hij eens een centrale functie bekleed had, leefde de laatste tijd stil en teruggetrokken in Zuid-Frankrijk. Er zullen dus eigenschappen moeten zijn, er zullen daden verricht moeten zijn die verder reiken dan de invloed die eenmaal aan zijn functie verbonden was; ik zal trachten ze te traceren.

Rudolf Mengelberg werd in Krefeld geboren. Hij stamde uit een oude familie uit het Rijnland; zijn vader, een vooraanstaand rechtsgeleerde, was een neef van de dirigent Willem Mengelberg. Aanvankelijk studeerde hij rechten in Genève, Bonn en München; daarna schakelde hij over naar de muziekwetenschap en ging naar Leipzig waar het instituut van Prof. Hugo Riemann ook door Nederlandse academici bezocht werd (destijds - 1912 - bestond er in ons land nog geen leerstoel voor die tak van wetenschap). Ook ik studeerde er, evenals Jan de Bussy, die later bibliothecaris van Toonkunst zou worden. Het contact, in die tijd met Rudolf Mengelberg gelegd, werd in Nederland voortgezet. Na de voltooiing van zijn studie - hij promoveerde op een proefschrift over de achttiende eeuwse componist Giovanni Ristori - kwam hij in 1915 naar ons land, waar hij compositieles nam bij Cornelis Dopfer, de tweede dirigent van het Concertgebouw. Reeds in 1917 werd hij aan die instelling verbonden als artistiek adviseur en redacteur van de programma-boekjes. In die hoedanigheid nam hij het initiatief tot het Mahlerfeest van 1920, die onvergetelijke manifestatie, waarheen de internationale muziekwereld haar meest prominente vertegenwoordigers zond. Kort daarna vertrok Willem Mengelberg naar Amerika, om er voortaan de helft van het winterseizoen te dirigeren; tijdens zijn afwezigheid stonden coryfeeën als Muck, Monteux, Walter, Klemperer, Strauss en Strawinsky voor het Amsterdamse orkest. Dit was de tijd

waarin Amsterdam uitgroeide tot de metropolis van het muziekleven en daartoe heeft Rudolf Mengelberg in wezenlijke mate bijgedragen. In 1925 benoemd tot artistiek leider, werd hij in 1935 algemeen directeur van het Concertgebouw, welke functie hij vervulde tot zij omstreeks 1954 tengevolge van de scheiding van gebouw en orkest haar betekenis voor hem verloor; geruisloos en teleurgesteld verdween hij uit het land dat zijn liefde gegolden had.

Toch was het een wijze beschikking van het lot dat dit zo gewild heeft. Ik heb immers, vooral sinds mijn benoeming - in 1920 - tot gedelegeerd bestuurslid van het Concertgebouw, de activiteiten van Rudolf Mengelberg wel zeer van nabij kunnen gadeslaan. Kunstenaar en wereldburger, erudiet en grand- seigneur, heeft hij in de loop der jaren de luister van het Europese muziekleven als in een spiegel weten te vangen en aan het artistieke verkeer tussen de groten in het rijk der muziek inhoud en vorm weten te geven. Zo is het Concertgebouw, mede door zijn beleid, een brandpunt der muziekcultuur geworden. De ontwikkeling van het maatschappelijk leven heeft ook op dit beleid haar stempel gedrukt en met de reeds vermelde scheiding der bestanddelen heeft het Concertgebouw de 19e eeuw definitief uitgeluid; voor Rudolf Mengelberg, hoezeer ook geëerd¹, was in het nieuwe bestel geen plaats meer.

Daarom vragen thans andere activiteiten de aandacht. In de eerste plaats kende Mengelberg de waarde van het zelf-musiceren. Hij was een goed pianist, die vooral in jongere jaren zeer intensief het pianospel en de kamermuziek beoefende. Met onverdeeld genoegen denk ik terug aan ons gemeenschappelijk musiceren tijdens onze studie in Leipzig en in zijn ouderlijk huis; vooral de werken van Schubert hadden in dit verband zijn bijzondere liefde. In deze liefde ligt ook de kiem van zijn compositorische arbeid besloten. De wereld van Schubert, diens vreugde, weemoed en welluidendheid waren de bronnen waaruit Rudolf Mengelberg als componist putte. Tevens heeft op die arbeid de machtige figuur van Mahler, wiens vurig pleitbezorger hij was en wiens muzikale verwantschap met Schubert hem reeds vroeg had aangetrokken, invloed geoefend. Op latere leeftijd, door leed gelouterd, heeft hij in de kracht van het geloof zijn hoogste inspiratie gevonden².

- 1 R.M. was officier in de Orde van Oranje Nassau, ridder in het Legioen van Een, drager van de zilveren medaille der Stad Amsterdam en van de gouden medaille van het Concertgebouw.
- 2 Zie lijst der composities en geschriften.

Tenslotte leidde zijn aanleg en eruditie, leidden zijn persoonlijke contacten met de meest verschillende kunstenaars er vanzelf toe, zijn culturele belangstelling ook in woord en geschrift te uiten. Zijn toelichtingen tot de Concertgebouw-programma's, zijn Mahlerbiografie en het Mahler-feestboek dragen evenals zijn lezingen het kenmerk van zijn hechtgefundeerd vakmanschap; zijn cultuurhistorische geschriften zijn de belijdenis van de Rijnlander die, geconfronteerd met de tijdgeest, zijn conceptie van het geestelijke en politieke leven, zijn ideeën omtrent de individuele vrijheid en de menselijke samenleving, in Nederland verwezenlijkt vond¹.

Sprak toen tot hem de vorst der dichters, eveneens uit het Rijnland gekomen, die temidden van een bewogen wereld zijn idylle van vrede en vrijheid schiep?

Hoe dit zij, het is geen toeval dat een belangrijk koorwerk van Mengelberg² getoontzet is op Vondels vers.

Uiteraard zou het verleidelijk zijn de verschillende facetten van een zo veelzijdige persoonlijkheid - met name zijn creative arbeid - aan een nadere beschouwing te onderwerpen, maar dit valt buiten het bestek van het levensbericht.

Eén facet echter mag niet onbesproken blijven, omdat dit inhaerent is aan het wezen van Rudolf Mengelberg: ik doel op zijn houding in de oorlogstijd. Na hetgeen zoeven in verband met zijn cultuurhistorische geschriften werd opgemerkt, is het niet verwonderlijk dat deze Rijnlander met zijn ingeboren verzet tegen het opdringende pangermanisme eerder en duidelijker dan velen van ons de gevaren van het Nazidom onderkende en signaleerde. Tijdig en bij voortduring heeft hij hiertegen gewaarschuwd en toen de barbarij ook over Nederland losbrak, heeft hij, op zijn eigen wijze, de strijd voortgezet en gedaan wat hij als zijn plicht tegenover zijn tweede vaderland beschouwde. Hij deed dit in de functie van directeur van het Concertgebouw, welke functie hij gedurende de oorlog is blijven vervullen.

Het ligt voor de hand dat een beleid, onder zo moeilijke omstandigheden, in een zo verantwoordelijke en kwetsbare positie gevoerd, na de bevrijding op verschillende wijze beoordeeld is, maar in zijn uitspraak van 28 januari 1947 verklaart de Centrale Eerraad met nadruk,

1 Zie lijst der composities en geschriften.

2 'Hymne op Amstelredam'.

dat de pro-Nederlandse en anti-nationaalsocialistische gezindheid van Rudolf Mengelberg niet in twijfel kan worden getrokken.

Het is mij, die de terreur van het Derde Rijk aan den lijve ervaren heeft, een behoefte bij deze gelegenheid en op deze plaats te getuigen van Mengelbergs hartstochtelijke verdediging der menselijke waardigheid en der menselijke beschaving, van zijn doelbewuste bestrijding der mentale besmetting en van de feitelijke en morele steun, die hij zijn joodse vrienden verleend heeft.

Zo en niet anders is de overweldigende deelneming aan de plechtigheid op Westerveld te verklaren en het is een troostrijke gedachte dat de menselijke eigenschappen van Rudolf Mengelberg duurzamer gebleken zijn dan de belangen ener kortstondige functie; velen, zijn kinderen in de eerste plaats, zullen hem hiervoor dank weten.

PAUL CRONHEIM

Lijst van geschriften

1917-50	Toelichtingen Programma's Concertgebouw - Amsterdam.
1920	Mahler-feestboek - Amsterdam.
1923	Mahler-biografie - Leipzig.
1929	Nederland, spiegel ener beschaving - Amsterdam.
1938	Vijftig jaar Concertgebouw - Amsterdam.
1948	Muziek, spiegel des tijds - Rotterdam.

Lijst van composities

Orkestmuziek

1922	Symfonische Elegie - Leipzig.
1925	Scherzo sinfonico -
1927	Symfonische variaties v. cello en orkest - Amsterdam.
1930	Vioolconcert - Wenen.
1936	Capriccio v. piano en orkest - Amsterdam.
1943	Concertino v. fluit en orkest - Amsterdam.

Koor en Orkest

1929	Weinlese (cantate, bekroond door de Mij. t.b.d. Toonkunst ter gelegenheid van haar eeuwfeest) - Amsterdam.
1932	Missa pro pace - Wenen.
1935	Hymne op Amstelredam - Amsterdam.
1940	Stabat Mater - Amsterdam.
1946	Victimae Pascali laudes - Amsterdam.

Zangstem en Orkest

1924	Requiem - Budapest.
1934	Salve Regina - Amsterdam.
1942	Magnificat - Amsterdam.
1946	Adoro te - Amsterdam.

Declamatorium

1941	Ballade van den boer - Amsterdam.
------	-----------------------------------

Vocale muziek

1918-51	Liederen
---------	----------

Lezingen over Mahler, Strauss en Mozart.

Josef van Mierlo
(Turnhout, 28 november 1878 - Mortsel bij Antwerpen, 30 mei 1958)

Bij mijn eerste ontmoeting met Z.E.P. Dr J. van Mierlo, S.J., gedurende de zomermaanden van het jaar 1920, hebben mij vooral zijn vrijmoedigheid, zijn gulheid en zijn enthousiasme voor het wetenschappelijke onderzoek in die voor de Hadewijch-vorsing zo belangrijke jaren zeer getroffen. Dit op de wetenschap georiënteerde enthousiasme zou hem overigens tot zijn dood bijblijven.

Josef van Mierlo werd op 28 november, 1878, te Turnhout in de provincie Antwerpen geboren. Zijn ouders waren Aloïsius van Mierlo en Maria Hendrika Cremers, die zich in het bezit van acht kinderen konden verheugen, waaraan nog een negende kind valt toe te voegen uit een eerste huwelijk van vader. J. van Mierlo, die bijgevolg een oudere halfzuster had, was de oudste van de acht kinderen uit het tweede huwelijk.

Na de voltooiing van de oude humaniora te Turnhout, waarbij hij reeds opviel door zijn begrip voor de studie van de oude letteren, is Van Mierlo op 24 september, 1897, te Drongen bij Gent bij de jezuïeten ingetreden en hij heeft daar dan ook op 24 september, 1899, zijn eerste kloostergeloften afgelegd. Hierna is er onmiddellijk voor hem een leven begonnen van intense studie. Eerst verbleef hij twee jaar voor de bij de jezuïeten gebruikelijke herhaling van de oude humaniora in het 'Manresa House' te Roehampton bij Londen S.W.; daarna drie jaar voor zijn filosofische studies te Leuven, daarna weer van 1904 tot 1906 als leraar in Nederlands voor het juvenaat te Drongen. Naast dit lectoraat had hij te Drongen nog een andere opdracht. Hij bereidde er ook het candidaatsexamen in de Germaanse filologie voor de Centrale Examencommissie te Brussel, zodat hij bij het aanvangen van zijn universitaire studies te Leuven in de maand september, 1906, met het derde jaar kon beginnen en reeds in 1908 de eerste proef van het doctoraatsexamen met de grootste onderscheiding kon afleggen. Voor zijn verhandeling zou hij een studie schrijven over ons oudste liturgisch toneel, een opzet waaraan hij spoedig verzaakte. Het Hadewijch-probleem, dat gedurende zowat 30 jaar zijn belangrijkste probleem zal blijven, was hem immers intussen door Prof. L. Scharpé († 1935) ten zeerste aanbevolen en in 1910 is de jonge neerlandicus met een proefschrift over Hadewijch gepromoveerd dat in 1911 door de 'Académie royale de Belgique' werd bekroond.

Van Mierlo was dan ook een van de twee studenten over wie Prof. L. Scharpé zich later met de meeste voldoening zou uitlaten. De andere was Juul Persijn († 1933).

In Hadewijch had Van Mierlo intussen voorlopig zijn auteur gevonden. Reeds in de jaren 1908-1912 publiceerde hij immers vooreerst een nieuwe, een kritische uitgave van haar werken die spoedig de minder betrouwbare diplomatische uitgave van J. Heremans († 1884), C. Ledeganck en J. Vercoullie († 1917) uit de jaren 1875-1905 zou vervangen. Verder stuurde hij reeds in 1908 aan het tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort* een eerste detailstudie over Hadewijch, waarop er tot in de laatste jaren van zijn leven talrijke andere zijn gevolgd. Zij verscheen met de titel: *Was Hadewijch de ketterin Blomardinne?* Ook konden een kortstondige leeropdracht aan het gymnasium te Aalst en vooral zijn theologische studies te Innsbruck zijn ijver hierbij niet remmen. Uit Innsbruck stuurde hij immers in 1911 aan de redactie van het tijdschrift *Jong Dietschland* de tekst toe van twee door hem nog toegelichte liederen van Hadewijch. Dit waren de strofische gedichten met respectievelijk het aanvangsvers *Als hem die tijt vernuwen zal* en met het aanvangsvers *Dit nuwe jaer es ons begonnen*. Zijn priesterwijding in 1912, zijn derde proefjaar te Drongen en vooral de zorgenrijke jaren van de wereldoorlog 1914-1918 brachten evenwel, wat zijn wetenschappelijke publikaties betreft, een rustpoos. Vier jaar lang is Van Mierlo overigens aan een jezuïetengymnasium voor Belgische uitgewekenen in Engeland, aanvankelijk te Barmouth bij Londen, hierna te St Leonards on Sea bij Hastings als leraar werkzaam geweest.

Zodra de oorlogsjaren voorbij waren, is hij verder, blijkens zijn bevordering tot 'scriptor' in het jaar 1920, met de aanmoediging van zijn oversten weer tot publiceren overgegaan. Alweer ging het over Hadewijch; daarnaast ook over de zalige Jan van Ruusbroec. Zo begon Van Mierlo in de jaren 1924-1925 met zijn tweede kritische uitgave van Hadewijch, dit keer met toevoeging van een uitvoerige commentaar en het zal tot 1952 duren vooraleer ook deze tekstuitgave volledig zal zijn. Veel dat nog zeer ondoorzichtig was, heeft Van Mierlo daar bij de moeilijkste onder onze Middelnederlandse auteurs opgehelderd. Beter dan wie ook vóór hem, weet hij raad met de moeilijke woordenschat van de Brabantse mystieke. Hij blijkt echter niet alleen een voortreffelijk neerlandicus te zijn. Ook als historicus heeft hij zich verdienstelijk gemaakt als hij met tientallen historische relictten uit de dertiende-eeuwse

literatuur aan de nog steeds niet definitief geïdentificeerde Hadewijch vastere vorm heeft verleend. Hierbij hebben zijn studies over het ontstaan van de Begijnen en over Beatrijs van Nazareth, wier *Seven manieren van minne* hij in 1926 met de hulp van L. Reypens, S.J., tekstkritisch heeft gepubliceerd, hem overigens gesteund en na het Hadewijch-probleem is dat betreffende het ontstaan en de naam van de Begijnen ook het tweede probleem geworden dat Van Mierlo niet meer uit de hand zal geven. Met goed gevolg heeft hij zich ook eens met het onderzoek naar de bronnen van Hadewijch ingelaten. Hij wist namelijk een ontlening aan Willem van Saint-Thierry, O. Cist. († 1148) bij Hadewijch te identificeren, maar er blijft, ook na de bijdragen van J.M. Willeumier-Schalij, voor de bronnenstudie bij Hadewijch nog zeer veel te doen. Voorts kunnen wij de theologische toelichtingen bij de tekst van Hadewijch niet altijd bevredigend noemen, waarom A. Ampe, S.J.¹ terecht schrijft dat Van Mierlo niet tot de mystieke kern van Hadewijch en Ruusbroec wist door te dringen.

Moeten wij er nu nog aan herinneren dat er intussen van de 'scriptor' nog wel meer werd gevergd dan wetenschappelijk werk? Achtereenvolgens is hij in die jaren als leraar opgetreden aan het Sint-Stanislascollege te Bergen (Mons), aan het O.L. Vrouw-college te Antwerpen, werd nog in 1925 tot lector benoemd in de Nederlandse literatuurgeschiedenis aan de faculteit 'Notre-Dame de la Paix' te Namen en heeft in 1927 met D.A. Stracke, S.J., en met L. Reypens, S.J., te Antwerpen het Ruusbroec-Genootschap opgericht.

Voor het wetenschappelijke leven van Van Mierlo hebben vooral de benoeming te Namen en de medeverantwoordelijkheid in het Ruusbroec-Genootschap hun betekenis. Voor zijn colleges te Namen, welke hij tot 1948 heeft voortgezet, moest hij immers de literatuurgeschiedenis die hij reeds aan verschillende gymnasia had gedoceerd, grondiger onderzoeken. Zijn medewerking aan het door het Ruusbroec-Genootschap opgerichte tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* betrok hem, zo lang hij aan de Frankrijklei te Antwerpen met zijn confraters D.A. Stracke, S.J., en L. Reypens, S.J., onder eenzelfde dak woonde, directer dan voorheen bij de Geschiedenis van de Nederlandse vroomheid. Zijn beste krachten zal hij echter voortaan aan de literatuurgeschiedenis

1 *In Memoriam Prof. Dr J. van Mierlo, S.J., (1878-1958)*, in *De Gulden Passer*, t. 36, 1958, p. 3.

besteden en de vroomheidsgeschiedenis zal hij hierbij slechts als een aanvullende informatiebron gebruiken.

Voor neerlandici had dit alles heel wat te betekenen, wat al dadelijk blijkt uit de reeds in 1928 te Antwerpen verschenen *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*. Vanwege de niets ontziende durf van de auteur, die met het dictaat van een gevestigde traditie nooit vrede neemt, heeft dit boek als de explosie ingewerkt van een of ander niet geheel te vertrouwen oorlogstuig. Aan de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, welke G. Kalff († 1923) nog met Hendrik van Veldeke laat aanvangen, voegde Van Mierlo vooreerst al een hoofdstuk, zo maar een stuk van 53 pagina's toe over de Oud-Nederlandse letterkunde waartegen J. Mansion¹ heeft geprotesteerd. De *Reinaert* was voor Van Mierlo in 1928 een geheel oorspronkelijk werk dat voor een deel op Arnout, voor een deel op Willem teruggaat 'die Madocke maecte' en dat nog vóór het einde der twaalfde eeuw werd voltooid. Ook het *Roelantslied* en de epische tekst met de titel *Karel ende Elegast* moeten nog tot de twaalfde-eeuwse literatuur behoren. De Beatrijs-sproke zou een werk zijn van Diederik van Assenede en zou in de loop van de dertiende eeuw zijn ontstaan. De dertiende-eeuwse verdietsing van een *Bestiaire d'amour* zou op Willem Utenhove († ± 1246) teruggaan. Het *Leven van Sint Franciscus* zou men wellicht ten onrechte aan Jakob van Maerlant hebben toegeschreven en de auteur van het *Leven van Sinte Luutgart* kan men, volgens Van Mierlo, bezwaarlijk bij de benedictijnen te Affligem, te Waver of te Sint-Truiden gaan zoeken. Dit zijn intussen slechts een paar voorbeelden waaruit duidelijk blijkt hoezeer de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* hier een nieuw gezicht kreeg, waarom men Van Mierlo meermalen schertsend de 'revolutionaire pater' heeft genoemd.

De literatuurgeschiedenis, die tot zijn taak van iedere dag was uitgegroeid, liet Van Mierlo sinds zijn benoeming tot lector te Namen niet sluimeren. In 1930 verscheen vooreerst al een omgewerkte tekst van de *Geschiedenis* van 1928, dit keer met de titel *Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde* en in 1954 is er van dit laatste werk een zesde uitgave verschenen. Verder is, na hopeloos veel wrijven en bijvijlen, uit de *Beknopte Geschiedenis* het tweedelige werk ontstaan met de titel *De Letterkunde*

1 Over Oud-Nederlandsche letterkunde, naar aanleiding van P. van Mierlo's jongste boek, in *Dietsche Warande en Belfort*, t. 29, 1929, p. 303-311.

van de Middeleeuwen, dat wellicht het belangrijkste gedeelte blijft van de onder het toezicht van Prof. Fr. Baur verschijnende *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*¹. In ieder geval zijn deze twee imponerende delen van de jaren 1939-1940 de enige van het door Prof. Fr. Baur ontworpen werk in tien delen die tien jaar later een tweede uitgave hebben beleefd.

Zowel door het geboden 'Gesamtbild' als door de eruditie waarop de uiteenzetting teruggaat, zowel door zijn omvang als door de brede zwier blijft het tweedelige werk van de jaren 1939-1940 intussen, in het wetenschappelijke leven van Van Mierlo, een hoogtepunt dat R.F. Lissens² zeker direct op het oog had toen hij aan de synthetische structuur herinnerde van de geschiedschrijving van onze neerlandicus. Hiermee zal R.F. Lissens niet bedoelen dat Van Mierlo tegen analytisch werk heeft opgezien. De zowat honderd analytische studies die aan het synthetische werk van 1939-1940 zijn voorafgegaan, bewijzen het tegendeel. Wij kunnen echter wel schrijven dat Van Mierlo, na zijn talrijke gedurfde detailstudies, ook voor de structuur van zijn synthetisch werk zijn verantwoordelijkheid heeft opgenomen. Zo zien wij hem met Kalff's indeling van de literatuurgeschiedenis volgens de standen breken en aan een indeling volgens op elkaar volgende ontwikkelingsstadia de voorkeur geven. Eerst krijgen wij het stadium van de feodaal-ridderlijke, vervolgens dat van de patricisch-burgerlijke en eindelijk dat van de meer volkse kunst.

De synthetische uiteenzetting heeft evenwel haar bezwaren en niet alles zal dan ook in dit grootse werk de reeds vooraf georiënteerde lezers evenzeer bevredigen. Voorts komt het verband van de voorgedragen synthese met de voorafgegane analyse minder tot zijn recht dan velen zullen hebben verwacht en wij betreuren het ook dat wij de andere, de door Van Mierlo niet bijgetreden stelling zo zelden zien vermelden.

Moeten wij er nu nog aan herinneren dat Van Mierlo, blijkens het Woord vooraf op de *Geschiedenis* van 1928, de middeleeuwse letterkunde als katholiek en als Vlaming heeft willen benaderen? Voor een juiste kijk op een in hoofdzaak roomse en in aanzienlijke mate Zuidnederlandse literatuur was dit, ter aanvulling bij de protestantse historiografie van

1 Antwerpen-Brussel-'s Hertogenbosch, 1939.

2 Jozef van Mierlo en de literatuurgeschiedenis, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, NR., 1959, p. 156.

de Noordnederlandse neerlandici, tot op zekere hoogte als de draad van Ariadne. Toch heeft men de normen niet steeds geapprecieerd waarmee Van Mierlo bij schrijvers uit vroegere eeuwen verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid ging afwegen.

Hierboven wezen wij er reeds op dat er aan het synthetische werk van 1939-1940 een honderdtal analytische studies zijn voorafgegaan. Zo vooreerst al de reeds vermelde bijdragen ter identificering van Hadewijch en de bijdragen over het ontstaan van de Begijnen en over de herkomst van die naam. Verder begon Van Mierlo respectievelijk in het jaar 1927 en in het jaar 1928 twee nieuwe problemen te onderzoeken welke hij niet meer uit de hand zou geven. Het eerste was het Reinaert-probleem; het tweede was het Veldeke-probleem.

Een jaar na het verschijnen van de opzienbarende *Geschiedenis*, in 1929 was Van Mierlo van mening dat de hele *Reinaert I*, in de ons thans bekende vorm, het werk is van Willem. Arnout zou dan de auteur zijn van een oudere, door Willem bijgewerkte en thans verloren redactie van het werk. Deze hypothese heeft Van Mierlo echter niet lang gehandhaafd. Naar een meer bevredigende oplossing zoekend, is hij namelijk een reeds vroeger gedane suggestie op zijn eigen manier bijgetreden. Arnout heeft hij in het zesde vers van de Proloog geschrappt. Perrout, de naam van de dichter van 'li Plaid', heeft hij in de plaats gesteld en nog een paar andere tekstemendaties heeft hij aangebracht. Verschillende vraagpunten kregen aldus een bevredigend antwoord en de Reinaerdisten, die allen aan de tekstemending toe zijn, kunnen aan Van Mierlo moeilijk verwijten dat zijn 'definitieve oplossing in zake den Reinaert-Proloog' op een reconstructie berust. Voor Van Mierlo werd deze intussen als een obsessie. Herhaaldelijk is hij opnieuw voor zijn lezing van de Proloog komen pleiten, wat het dan ook begrijpelijk maakt dat de voorkeur van de Noordnederlandse neerlandici naar de Reinaert-studies van de auteur is gegaan, toen zij hem, bij zijn vijfenzeventigste verjaardag, enige van zijn publikaties uit vroegere jaren als een huldegave in boekvorm wilden aanbieden. Dit gebeurde in 1953 en het boek verscheen met de titel *Prof. Dr J. van Mierlo, S.J., en de Proloog van de Reinaert*.

Van Mierlo was nog maar even met het Reinaert-probleem van wal gestoken, toen hij ook het Veldeke-probleem verder ging onderzoeken. Aanvankelijk was Hendrik van Veldeke voor hem een speelman; enige jaren later zag hij in hem een ridder, alweer wat later een geleerde

clerck. Daar schuilt evenwel niet het probleem, maar wel in de taal welke Veldeke schreef. Die taal is Limburgs. Dit weet iedereen, maar voor markante Duitse filologen sluit dit Limburgs nauw aan bij het Rijnlands en wordt vooral door Eilhart van Oberg en door de Straatsburgse *Alexander* in aanzienlijke mate beïnvloed. Hierop antwoordde Van Mierlo dat de Duitse litteraire teksten welke men voor een aan Veldeke voorafgaande Rijnlandse literatuur inroept, niet in Rijnland zijn ontstaan. Het Rijnlandse cultuurcentrum is jonger, zodat Veldeke niet bij het Oosten, niet bij Rijnland, maar blijkens zijn talrijke Brabantinismen bij de meer westelijk gelegen provincies zal hebben steun gezocht en de bij hem geconstateerde Romaanse invloed aan Rijnland zal hebben doorgegeven. Hoewel Th. Frings nog onlangs de talrijke Brabantinismen uit de nalezing zocht te verklaren door een Brabants kopiist, wordt thans heel wat uit de Veldeke-bijdragen van Van Mierlo ook in Duitsland bijgetreden en het zal velen verheugen dat de belangrijkste van deze bijdragen in 1957 door de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde in boekvorm opnieuw werden uitgegeven. Het boek verscheen met de titel *Oude en nieuwe bijdragen tot het Veldeke-probleem*.

Van Mierlo heeft zich intussen ook nog met andere auteurs en teksten uitvoerig ingelaten, zo vooreerst al met het *Roelantslied*, met Willem van Affligem, met de *Limburgse Sermoenen* en met Meester Eckhart. Andere auteurs met wie hij zich inliet, zijn Maarten van Torhout en de dichter van *Tspel van den heilighen sacramente vander Nieuwervaert*, de auteur van *Elckerlyc* en Magister Nivardus, Vranke Callaert en Anna Bijns. In de jaren 1933-1934 werd er ook veel over spellingswijzigingen gepraat, wat Van Mierlo niet onverschillig kon laten. Spontaan heeft hij dan ook in 1934, met een ijver die een betere zaak waardig was, ter verdediging van de spelling De Vries en Te Winkel naar zijn pen gegrepen en de lezers van het dagblad *De Standaard* gedurende zowat twee weken dagelijks op zijn gloedvol betoog vergast. De eerste bijdrage verscheen met de titel *Het vorstelijk gewaad van onze Nederlandsche taal* en veel lezers hebben zich hierbij wellicht afgevraagd waarin de ongerijmdheden van de spelling De Vries en Te Winkel nu juist zo vorstelijk zijn. Zelden zal men ook een bij de tekstenstudie vergrijsde neerlandicus met zoveel jeugdige ijver voor een hopeloze zaak hebben in de bres zien springen als hier het geval was.

Temperamentvol en enthousiast, van het goede recht van zijn standpunt heilig overtuigd en vasthoudend is Van Mierlo in de laatste twee

maanden vóór zijn dood bij zijn laatste referaten voor de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde nog voor zijn standpunt opgetreden. De voorlaatste maal ging het over de taal van Veldeke; bij het laatste referaat ging het, één maand vóór zijn dood, over de jeeste van Walewein. De inzet van zijn hele persoon liet hem toe om op belangrijke problemen een verrassend nieuw licht te werpen en voor ondoorzichtige filologenkluwens een interpretatie te verstrekken die weleens aan zekerheid grenst. Zijn temperamentvol betoog, dat het voor hem moeilijk maakte om aan het standpunt van anderen voldoende aandacht te schenken, was echter ook de zwakke kant van zijn werk en hij wist niet altijd bij de repliek een onvriendelijk woord te vermijden. Dit zijn dan de littekens die getuigen voor de meer dan vijftig jaar volgehouden strijd met ondoorzichtige teksten en complexe problemen, met verleidelijke hypothesen die naderhand weer één voor één moeten worden prijsgegeven en met gissingen die meermalen niet tot een gefundeerde hypothese kunnen worden uitgewerkt. Om de nieuwe kijk op tot nog toe ondoorzichtige problemen, om de vaak zeer bevredigende interpretatie van talloze moeilijke teksten, om de talrijke nog steeds onbewezen hypothesen in zijn oeuvre en om de nieuwe inkleding van het vele sinds lang bekende feitenmateriaal blijven de mediaevisten Van Mierlo zeer dankbaar. Dit alles heeft men overigens willen erkennen toen eerst de Universiteit te Leuven en even later de Universiteit te Gent hem een Doctoraat honoris causa hebben verleend en hij bovendien nog door de Belgische regering tot Groot-officier in de Leopoldsorde werd gepromoveerd.

Van Mierlo overleed op 30 mei, 1958, in een ziekenhuis te Mortsel bij Antwerpen.

STEPHANUS AXTERS, O.P.

Voor de publikaties van Van Mierlo verwijzen wij naar de twee Van Mierlo-bibliografieën van de hand van R. Roemans, een eerste in de *Huldegarve E.P. Prof. Dr J. van Mierlo, S.J.*, uitgegeven door de Vereniging van Kempische schrijvers in 1939, p. 31-132; een tweede met de titel *Bibliografie van Prof. Dr J. van Mierlo, S.J.*, in *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1956, p. 437-625. De bibliografie van 1939 vermeldt 1299 publikaties. De bibliografie van 1956, die voor de aan dat jaar voorafgaande periode nog onvolledig blijft, vermeldt 2177 publikaties.

Frans M. Olbrechts
(Mechelen, 16 februari 1899 - Aken, 24 maart 1958)

Frans Olbrechts werd geboren te Mechelen (Vlaanderen) op 16 februari 1899 en overleed op 24 maart 1958 in de Röntgenkliniek te Aken. Hij was een volkenkundige, die grote liefde bezat voor de verre volken en niet minder voor zijn eigen volk, in het bijzonder het Vlaamse volk, waarheen zijn gedachten steeds uitgingen wanneer hij in den vreemde was.

Reeds op jeugdige leeftijd verbleef hij geruime tijd in het buitenland. Nadat hij eerst op het St. Romboutscollege te Mechelen was geweest, kwam hij in 1914, tengevolge van de oorlog, in Engeland terecht en werd daar leerling van een Grammar School, te Darlington. Op 17-jarige leeftijd nam hij als vrijwilliger dienst in het leger en weldra zien we hem terug op het vasteland, in Frankrijk en Vlaanderen, waar hij gewond werd, en in 1919 in het bezettingsleger van Duitsland, waaruit hij einde van dat jaar werd gedemobiliseerd.

Het duurde nog enige jaren voor hij zijn studie aan de universiteit kon beginnen. In 1921 werd hij te Leuven ingeschreven als student in de germaanse letteren. Hij trad toe tot het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond en was, als spoorstudent, in 1923 voorzitter van de Mechelse Studentenbond. In 1925 behaalde hij te Leuven de doctorstitel, summa cum laude, op een proefschrift over een oud Mechels bezweringsformulier, dat door hem te Mechelen was ontdekt. Dit werk trok zozeer de aandacht, dat het bekroond en uitgegeven werd door de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Taal- en Letterkunde. Het leverde hem tevens een beurs op, waardoor hij aan de Columbia University te New York zijn studie kon voortzetten.

Enige Vlaamse geleerden hadden Olbrechts de raad gegeven zich voor zijn verdere studie tot Franz Boas te wenden, die toen hoogleraar was aan Columbia University en tot 1924 hoofdredacteur, en daarna mede-redacteur, van het Journal of American Folklore. Zo kwam hij onder de leiding te werken van deze grootmeester der Amerikaanse antropologie, die niet alleen deskundig was op het gebied van de folklore, maar ook op dat van de algemene volkenkunde en de volkenkunde van Amerika, van de linguïstiek, de fysische antropologie en wat niet al. Toen Olbrechts bij hem studeerde, was Boas b.v. juist intensief bezig met problemen van de kunst; in 1927 verscheen zijn bekende *Primitive Art*.

Een van de gevolgen van het verblijf van Olbrechts aan de Columbia University werd, dat een Amerikaan naar België overstak om de Vlaamse Beweging te bestuderen, terwijl hijzelf in deze jaren enige malen de gelegenheid kreeg om naar Amerika te gaan voor taalkundig en volkenkundig onderzoek onder de Cherokee en andere volken van de befaamde Irokese Indianengroep. Hij werd daarbij vergezeld en gesteund door zijn vrouw, Margriet Olbrechts-Maurissens, met wie hij in 1926 na zijn eerste verblijf in Amerika was getrouwd en die zowel zijn liefde voor het onderzoek van andere volken deelde als zijn liefde voor het Vlaamse volk.

Het onderzoek onder de Irokese Indianen leverde zeer veel materiaal op maar een deel hiervan is slechts gepubliceerd. Bekend werd vooral zijn uitgave in 1932 van het indertijd door de Amerikaan Mooney ontdekte handschrift, in het Cherokee-alfabet van de 19e eeuw geschreven, dat belangrijke gegevens bevatte over de geneeskunde en bezweringspraktijken dezer Indianen. Mooney was gestorven voordat hij met de uitgave was klaar gekomen en Olbrechts bleek de aangewezen man om dit werk met verwerking van veel van zijn eigen materiaal tot een goed einde te brengen.

'I am very sorry that America has not been able to enlist your services permanently' schreef aan hem in 1932 de bekende J.R. Swanton, en ook uit andere gegevens weten we, dat Olbrechts verscheidene malen een wetenschappelijke betrekking van blijvende aard in Amerika had kunnen krijgen. Hij voelde zich echter geroepen in België werkzaam te zijn en daar een rol te vervullen bij de opbouw en uitbouw van de wetenschap en bij de verheffing van de Vlaamse cultuur en het Vlaamse volk tot de hun toekomstige plaats in de Belgische staat. Het is natuurlijk niet los van zijn studieverblijf bij Boas, dat hij in 1929 een boek publiceerde over de *Kunst van Vroeg en van Verre*, maar wel, dat hij er een meer populair boek van maakte als uitgave van het Davidsfonds en in het voorwoord de leiding van dit Fonds dankte, dat zij hem de gelegenheid schonk in bescheiden mate bij te dragen 'tot het opbouwen van de cultuur van ons Volk'.

In 1930 werd hij attaché bij de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel en belast met de etnografische verzamelingen. Het was bepaald een achtergebleven gebied van deze musea van het Jubelpark en Olbrechts moest er veel pioniersarbeid, vaak van zeer elementaire aard, verrichten. Daarbij kwam hem zeer te stade, dat hij

in Amerika ook onder leiding van P.E. Goddard gewerkt had, die hoofd was van de volkenkundige afdeling van het grote American Museum of Natural History en tevens aan Columbia University doceerde. Eveneens kon hij nu profiteren van de colleges, die hij toen bij de jeugdige Herskovits over Afrika had gevolgd want een deel der verzamelingen betrof dit werelddeel, dat Olbrechts steeds meer ging fascineren. In 1933 trok hij er heen, o.a. om etnografica te verzamelen; naar West-Afrika, want de Belgische Kongo was gereserveerd terrein voor het Kongo-museum in Tervuren. Over die reis publiceerde hij een reisverhaal, *Het Roode Land der Zwarte Kariatieden*, dat eveneens als uitgave van het Davidsfonds verscheen.

Van grote betekenis werd voor Olbrechts zijn functie aan de Rijksuniversiteit te Gent. Hij werd in 1931 verbonden aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, waar hij kunst van de primitieve volken doceerde. In 1934 en 1935 ontving hij leeropdrachten voor volkenkunde in de letterenfaculteit en aan het kunsthistorisch instituut, terwijl hij ook colleges gaf over museologie en volkskunst.

In 1935 nam hij ontslag uit zijn functie te Brussel, wat echter niet tot gevolg had, dat hij met het museumwerk ophield. Hij bracht de etnografische verzameling in Gent bij elkaar en op orde en op hem werd ook een beroep gedaan voor de reorganisatie van de omvangrijke volkenkundige verzameling in Antwerpen.

Zoals blijkt uit zijn medewerking aan het eerste initiatief, in 1932, voor de totstandkoming van een volkskunde-atlas benevens uit zijn aandacht voor de volkskunst, behoudt de volkskunde zijn belangstelling. Toch moet men zeggen, dat hij steeds meer volkenkundige wordt. In 1936 verschijnt zijn *Ethnologie - Inleiding tot de studie der primitieve beschaving*, waarvan het voorwoord getuigt, dat dit het eerste werk in Vlaanderen is dat inleidt tot die fascinerende wetenschap. Binnen de volkenkunde wordt de kunst meer en meer zijn centrale onderwerp van studie, terwijl Amerika steeds meer door Afrika wordt vervangen als voornaamste werkterrein. Het is daarom ook begrijpelijk, dat hij in 1936-7 in Amerika, als gasthoogleraar aan zijn vroegere universiteit, colleges gaat geven over de volkenkunde en de kunst van Afrika.

Na zijn terugkeer organiseert hij met hulp van materiaal uit talrijke particuliere verzamelingen, en bijgestaan door enige van zijn bekwame Gentse leerlingen die door hem zijn bezield en gevormd, de grote tentoonstelling Kunst van Kongo in de stadsfeestzaal van Antwerpen.

De opzet van deze indrukwekkende tentoonstelling is te beschouwen als een uitvloeisel van zijn wijze van benadering van de kunst als professor te Gent. Uit deze tentoonstelling komt weer voort het voor deze fase van de studie van de kunst der schriftuurloze volken zo belangrijke boek *Plastiek van Kongo*, dat echter door omstandigheden pas in 1946 zal verschijnen. Een tweede resultaat van deze tentoonstelling wordt de Ivoorkust-expeditie van 1938-9 van zijn leerlingen Maesen en Vandenhoute, die volgens het door Olbrechts opgestelde plan de betrekking tussen kunst en cultuur onderzochten in dit zo gewichtige gebied der Afrikaanse kunst. Het in het Davidsfonds (ditmaal zelfs in de volksreeks) in 1940 verschenen boek, *Maskers en Dansers van de Ivoorkust*, heeft Olbrechts aan het door hemzelf geleide begin van deze expeditie gewijd. Het was de bedoeling, dat het onderzoek aan de Ivoorkust tevens de voorbereiding zou worden van een uitgebreid onderzoek in de Kongo, zodra daartoe de gelegenheid zou zijn gekomen.

Achteraf gezien is deze periode een hoogtepunt in het leven van Olbrechts geweest. Hij was boordevol plannen voor de toekomst, ook betreffende een intensieve samenwerking met de collega's in Nederland, in het bijzonder te Leiden. Voor een ieder, die hem toen in zijn meeslepend enthousiasme en grote spontane charme heeft meegemaakt, zal het beeld uit die tijd de herinnering aan hem blijvend gaan beheersen.

Aan deze periode maakt de oorlog plotseling een einde. De nieuwe wereldoorlog, de tweede in zijn leven, greep hem sterk aan. Het bracht hem tot publicatie in de volksreeks van het Davidsfonds van zijn boek *Vlaanderen zendt zijn zonen uit* (1942), dat liet zien hoe grote Vlaamse figuren zich in den vreemde onder zware omstandigheden moedig hebben gedragen. Een van zijn leerlingen schreef over hem, dat in de donkere jaren van 1940-45 zijn menslievendheid de mooiste vormen zal aannemen.

Voor Olbrechts zouden de zwaarste omstandigheden echter pas na de oorlog aanbreken, ofschoon het tegendeel eerst het geval scheen te zijn. Hij kreeg thans immers de mogelijkheid om zijn vele gaven ten volle te ontplooien. Tegen het einde van 1947 kwam zijn benoeming af tot directeur van het Kongo Museum te Tervuren, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk een invloedrijke positie. In 1948 treedt hij op in de centrale en zware rol van algemeen secretaris van het grote internationale congres der antropologische en etnologische wetenschappen, dat te Brussel bijeenkwam. Hij maakte deel uit van zeer veel

hoge wetenschappelijke colleges en invloedrijke commissies in binnen en buitenland, zoals lid van de Koninklijke Vlaamse Akademie, voorzitter van de commissie voor de wetenschappen van de mens van het Instituut voor Wetenschappelijk Onderzoek van Centraal Afrika (Iwoca resp. Irsac), lid van de Beheerraad van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, voorzitter van de Kommissie voor Afrikaanse Taalkunde, consultative director van het International African Institute, etc. Ook blijft hij nog een deel van zijn onderwijs te Gent voortzetten.

Maar weldra werd een teruggang in zijn gezondheid openbaar, die het hem steeds minder mogelijk zal maken zich aan zijn veelvuldige werkzaamheden te geven, zoals hij dat zo gaarne gedaan zou hebben. Het nieuwe perspectieven openende, eigen creatieve werk op het gebied van kunst en cultuur kwam nagenoeg tot stilstand. Toch heeft hij door een moedige inspanning tot het uiterste ook in die latere jaren nog veel op organisatorisch gebied tot stand kunnen brengen voor wetenschap en museumwezen, in het bijzonder voor het herstel en de uitbouw van zijn museum in Tervuren.

G.W. LOCHER

Aantekening: Bibliografie in het geheel aan Olbrechts gewijde speciale nummer (III-1957 / IV-1958) van het tijdschrift Congo-Tervuren uitgegeven onder de auspiciën van De Vrienden van het Koninklijk Museum van Belgisch Congo.

Verslagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 13 juli 1960

De beschrijvingsbrief luidde:

Leiden, juli 1960

M.

Het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde nodigt U uit tot het bijwonen van de jaarvergadering op

woensdag de 13de juli 1960 te Leiden in het Academiegebouw Zaal XI, Rapenburg 73. Aanvang 10.30 uur

De orde der werkzaamheden is als volgt:

- I. Opening van de vergadering door de voorzitter, de heer Dr. J.G. Bomhoff.
- II. Verslag van de staat der Maatschappij en van haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1959/1960.
- III. Verslag van de staat der Afdeling voor de drie Noordelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- IV. Verslag van de staat der Afdeling voor de Zuid-Oostelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- V. Verslag van de staat der bibliotheek gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- VI. Verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester.
- VII. Overzicht van de verslagen der vaste commissies.
- VIII. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden (zie bijlagen).
Ieder gewoon lid is gerechtigd, zijn stem uit te brengen omtrent de vraag welke leden worden benoemd. Zij die van dat recht gebruik maken, zorgen dat het hun nevens de kandidatenlijst toegezonden stembiljet, duidelijk ingevuld en met hun naam ondertekend, uiterlijk 24 uur voor de aanvang der jaarvergadering is ingekomen bij de secretaris op straffe van nietigheid van het betreffende stembiljet. Een in de voorafgaande maandvergadering te benoemen commissie van leden maakt de uitslag der stemming de avond te voren op, en deelt die aan de vergadering mede (art. 9 der Wet).
- IX. Stemming over de toekenning van de prijs van aanmoediging, genaamd Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, voor de periode 1959/60 (zie bijlage)
- X. Prijs der Kritiek (zie bijlagen).
Noenmaal in Café-Restaurant 'De Doelen', Rapenburg 2
- XI. Voordracht door Dr. G.A. van Poelje over:

PERSOONLIJKE ONPERSOONLIJKHEID

(over het ambtelijke taalgebruik)

- XII. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage (art. 13 der Wet). Het bestuur stelt voor deze te handhaven op f 12.50.

XIII. Verkiezing van bestuursleden (art. 24 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XIV. Verkiezing van leden in vaste commissies (art. 53 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XV. Verkiezing van een voorzitter.

XVI. Rondvraag.

Aanwezig waren 74 leden. Te 10.30 uur opent de voorzitter Dr. J.G. Bomhoff de vergadering met een woord van welkom, inz. tot de spreker van de middagbijeenkomst Dr. G.A. van Poelje en de gasten der Maatschappij, Dr. V.E. van Vriesland en Willem Brandt, voorzitter en secretaris van het Pen-Centrum voor Nederland en Mevr. H. van Lelyveld-Haasse en de hr. H. Fedder, bestuursleden van de Vereniging van Letterkundigen, die eerst in de namiddag zullen arriveren. Nadat de voorzitter de binnengekomen berichten van verhindering heeft voorgelezen herdenkt hij de 27 leden, die in het afgelopen verenigingsjaar zijn heengegaan, t.w. E.C.M.A. Batta, H.F. Bouchery, G. Brom, R. Despicht, A.A.G. van Erven Dorens, J.L.M. Franken, J.C. Geelkerken, H.E. van Gelder, A. van Gogh-Kaulbach, Sir H.J.C. Grierson, L.E. Harris, E.G. Jansen, M. Koenen, A. Kuypers, C. Laseur, A.M. Lindquist, H. Meijer, R. Mengelberg, L. Monteyne, J. Musch, N.W. Posthumus, H. van Prooye-Salomons, A. de Ridder, P.C. Sloots O.F.M., J.W. Verburgt (waaraan nog toegevoegd moest worden Anna Blaman, wier overlijden zo juist bekend was geworden) en de bibliothecaris van de Maatschappij A. Kessen, wiens heengaan een zwaar verlies betekent. Degenen, die van nabij zijn werkzaamheden ten behoeve van de Maatschappij hebben gevolgd, hebben zich voortdurend verwonderd over zijn toewijding en bekwaamheid. Nadat de vergadering enkele ogenblikken van stille overdenking van hun nagedachtenis heeft gewijd, gaat de voorzitter over tot zijn voordracht

Variaties over art. 1 der Wet (zie blz. 3).

Na deze met gespannen aandacht gevolgde rede vraagt en verkrijgt de voorzitter de toestemming der vergadering de verslagen van de secretaris, van de beide afdelingen en van de bibliothecaris (van de hand van Mej. Mr. A. van der Jagt, die daarvoor door de voorzitter namens de Maatschappij openlijk dank wordt gebracht) ter visie te leggen. Deze verslagen luiden als volgt:

II. Verslag van de secretaris

Het aantal gewone leden bedroeg op 12 juli 1960 1012, waarvan 250 buitenlandse. Sedert de laatste jaarvergadering op 27 juni 1959 ontvielen ons door de dood 27 leden, terwijl 18 leden in de loop van het jaar hebben bedankt, t.w. J.S. Bartstra Jr., W.E. Boerman, mej. Dr. M.K.E. Gottschalk, E. Guilhou, W.S. Heckscher, B.H.D. Hermesdorf, H.H. Janssen, Mr. H.F.W. Jeltjes, J.A.B.M. de Jong, L. Kaiser, H. Kraemer, Dr. J.P. Kruyt, P.J.R. Modderman, H.W. Muzerie, A. Pompen, J.G.N. Renaud, L.J. Rogier, N.P. van Wijk Louw. De 27 nieuwe leden door de jaarvergadering van 27 juni gekozen, hebben allen op één na, t.w. C.A.v. Peursen, hun benoeming aanvaard. Krachtens art. 15 der Wet heeft het bestuur in het afgelopen Verenigingsjaar 19 leden benoemd, t.w. de dames d'Haen, Postema-Zikken en Schallenberg-Van Huffel en de heren Boon, Boxer, Braure, Ebbinge Wubben, Van der Hoeven, Jacobs, Klaasesz, Koets, De Laet, Van der Linden, Meyer, Pelzer, De Schaetzen, Stricker, Stolte en Wijngaards; vier van hen, t.w. de heren Boxer, Braure, Ebbinge Wubben en baron de Schaetzen hebben deze benoeming niet aanvaard.

Volgens het besluit van de jaarvergadering van 27 juni heeft de heer Kossmann (F.K.H.) de plaats ingenomen van het aftredende bestuurslid Stutterheim. Dezelfde vergadering benoemde opnieuw de heer Bomhoff tot voorzitter. De Noordelijke Afdeling wees i.p.v. de aftredende voorzitter, de heer Jongkees, haar nieuwe voorzitter, de heer Heeroma aan als vertegenwoordiger in het bestuur. In de loop van het verenigingsjaar zagen twee bestuursleden, de heren Pelinck en Uhlenbeck zich door drukke werkzaamheden genoodzaakt hun zetel ter beschikking te stellen. De maandelijkse vergaderingen van 20 november 1959 en 19 februari 1960 kozen in de ontstane vacatures de heren Prins en Van Wesseem tot hun opvolgers. Voor zijn vergaderingen heeft het bestuur wederom mogen profiteren van de gastvrijheid van de heer Kessen, ofschoon hijzelf helaas sinds december 1959 niet meer als gastheer heeft kunnen fungeren*.

De keer ten goede in de financiële positie van de Maatschappij door een voor 1959 door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

* Nadat dit verslag was gereedgekomen, trof ons de maandenlang gevreesde, maar toch nog onverwachte tijding van zijn overlijden. Wat het betekent, dat wij hem voorgoed zullen missen als bibliothecaris en lid van het Dagelijks Bestuur, kunnen wij ons op dit ogenblik nauwelijks realiseren.

toegekend subsidie, waarvan in het vorige jaarverslag gewag kon worden gemaakt, heeft zich niet alleen bestendigd, maar het perspectief is zelfs nog gunstiger geworden, doordat het in uitzicht gestelde maximum-bedrag voor 1960 van f. 6000.- tot f. 10.000.- is verhoogd. Het bestuur is daarvoor in staat gesteld allereerst de hoogstnodige voorzieningen te treffen ten behoeve van de reeds jarenlang noodlijdende bibliotheek. Vervolgens ziet het bestuur zich tot zijn voldoening niet meer genoodzaakt de jaarvergadering ontheffing te vragen van de plicht tot bestemming van het tiende deel der ontvangsten voor de eigen uitgaven der Maatschappij (art. 60, lid 3 der Wet). De Commissie voor de uitgave van geschriften heeft inmiddels over het op de begroting 1960 daarvoor uitgetrokken bedrag van f. 2000.- reeds enkele besprekingen gevoerd en suggesties gedaan, die na ingewonnen advies van de Commissie voor Taal- en Letterkunde aan Uw goedkeuring zullen worden onderworpen. Het Bestuur heeft gemeend het Rijkssubsidie behalve voor deze meest dringende voorzieningen, waartoe ook de huisvesting van de Maatschappij gerekend moet worden, waarvoor het, bij de onmogelijkheid op korte termijn een geschikte ruimte te huren, besloten heeft jaarlijks een zeker bedrag te reserveren, teneinde mettertijd hetzij voor de aankoop, hetzij voor de inrichting over de nodige fondsen te beschikken, mede te moeten bestemmen voor de verhoging van de Prijs voor Meesterschap, waarvan het bedrag van f. 1000.- in de huidige omstandigheden buiten alle proporties is, voor de uitbreiding van het Jaarboek door het opnemen van voordrachten, hetzij op de algemene maandelijks vergaderingen, hetzij in de vaste commissies gehouden, integraal, zo zij daarvoor naar de mening van het bestuur in aanmerking komen en anders in elk geval in de vorm van een résumé van minimaal vijf regels druks. Voorts, zolang de Maatschappij nog niet over een eigen verenigingsorgaan beschikt, ten behoeve van het doen van belangrijke mededelingen aan de leden op de convocaties voor de maandelijks vergaderingen, voor de honorering van sprekers op de jaar- en maandvergaderingen en tenslotte voor nieuw te ontwikkelen activiteiten, waarvan de eerste, de instelling in samenwerking met de Vereniging voor de Propaganda voor het Nederlandse Boek van de Prijs der Kritiek inmiddels reeds is gerealiseerd. De eerste uitreiking, waarbij behalve voorzitter en secretaris nog een aantal bestuursleden aanwezig waren, heeft plaats gehad op 30 maart II. De legalisering van deze nieuwe instelling is een punt van de agenda van deze vergadering. Voor nadere

bijzonderheden moge ik dan ook naar de toelichting bij de behandeling van dit punt verwijzen. Ofschoon geen onmiddellijk uitvloeisel van het toegekende Rijkssubsidie hebben toch de ruimere middelen, waarover de Maatschappij thans reeds beschikt, aanleiding gegeven tot de overweging bepaalde leden, hetzij op grond van hun leeftijd, hetzij uit hoofde van een veeljarig lidmaatschap, te ontheffen van de wettelijke verplichting der jaarlijkse bijdrage. Een eerste stap in deze richting heeft het bestuur inmiddels reeds gedaan door te besluiten leden, wier benoeming van vóór 1910 dateert, vrij te stellen van verdere betaling.

Dat het voor 1960 door de Minister in uitzicht gestelde subsidie het bestuur intussen nog niet van alle financiële zorgen heeft ontheven, bleek reeds spoedig na het begin van het nieuwe verenigingsjaar. Tijdens een bespreking van het Dagelijks Bestuur en het daartoe uitgenodigde bestuurslid de heer Kossmann met de heren Reichling en Minderaa, vertegenwoordigende resp. de Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink en de Redactie der Zwolse Drukken en Herdrukken bleek uit de overgelegde exploitatiecijfers t/m 1958 een zodanig tekort te zijn ontstaan, dat de oorspronkelijk van de Maatschappij uitgegane en onder haar auspiciën uitgegeven Zwolse Reeksen dreigden stopgezet te zullen worden, indien er op korte termijn geen middelen gevonden zouden worden om hierin te voorzien. De onmiddellijk daarop begonnen onderhandelingen van het bestuur met de daarvoor in aanmerking komende instanties hadden gelukkig een zodanig verloop, dat de hoop mag worden gekoesterd, dat voortzetting van de waardevolle reeksen mogelijk zal blijken.

De maandelijks vergaderingen, het traditionele zorgenkind van het bestuur, bleven ook in het afgelopen jaar slechts matig bezocht. Het aantal bezoekers van de 8 vergaderingen, alle op één na gehouden op de traditionele derde vrijdag van de maanden oktober t/m mei variëerde van 11 tot 23 met een gemiddelde van 17. Sprekers waren Jos. Panhuysen over Onderzoek en Phantasie, Dr. F. De Tollenaere over Alfabetische of ideologische lexicografie, Dr. C. Louise Thijssen-Schoute over John Locke's verblijf in de Nederlanden, Dr. G. Knuttel over Hieronymus Bosch als kunstenaar, Pater Dr. Maximilianus O.F.M. Cap. over De Gedichtencyclus van Vondel voor zijn nicht Anna Bruining, Dr. P. Oosterbaan over De oudste zoon van Naundorf, Mr. Dr. S.J. Fockema Andreae over Maarsbergen en zijn Tafelberg en Ad. den Besten over de poëzie van de jongste dichtergeneratie (zie blz. 42 en Bijlage I).

Van de activiteiten der Maatschappij naar buiten in het achter ons liggende verenigingsjaar mogen hier worden genoemd de aanwezigheid van voorzitter en secretaris bij de receptie van de Ambassadeur van België ter ere van Marnix Gijsen op 30 oktober 1959, bij de uitreiking van de prijzen der Jan Campertstichting op 23 december '59, de opening van de Frederik van Eeden-tentoonstelling op 1 april 1960 en de herdenking van Honderd Jaar Max Havelaar op 14 mei '60. De vicevoorzitter en de secretaris vertegenwoordigden de Maatschappij op de jaarvergadering van de Vereniging van Letterkundigen, de heer Prins op de jaarvergadering van de Nederlands-Zuidafrikaanse Vereniging. Traditiegetrouw nam de voorzitter zitting in het Comité der voorbereiding van de Boekenweek en in verscheiden ere-comité's, zoals die van de Frederik van Eeden- en Havelaar-herdenking, het Comité van Aanbeveling voor de reeks Stemmen van schrijvers en van de Boekenmarkt te Rotterdam. De secretaris vertegenwoordigde de Maatschappij ook bij de officiële Van Eeden-herdenking op 2 april II. In samenwerking met de Stichting Het Reveil-archief en het Bilderdijk-museum organiseerde de Maatschappij de herdenking van Isaäc Da Costa's sterfdag op 28 april. De bij deze gelegenheid gehouden redevoeringen zullen onder auspiciën van de Maatschappij gebundeld worden uitgegeven. Gelet op de omstandigheid, dat de Maatschappij in het bezit is van het unieke Museum Catsianum, de collectie Catsiana van De Jonge van Ellemeet, meende het bestuur dat het initiatief voor de nationale Cats-herdenking op 12 september a.s. van ons behoorde uit te gaan. De constituerende vergadering van het Werk-comité, die na verscheiden voorbereidende besprekingen op 8 januari II. te Utrecht is gehouden, stippelde een werkplan uit, aan de uitvoering waarvan inzonderheid de voorzitter een groot deel van zijn tijd heeft gewijd. Aan hem vooral dankt de Maatschappij het vooruitzicht van een nationale herdenking in grote stijl in de Trèves-zaal, een ontvangst op Zorgvliet en een tentoonstelling, die allereerst in het Gemeente-museum te 's-Gravenhage en vervolgens ook in de andere grote steden gehouden zal worden. Voorts zal er onder de auspiciën van de Maatschappij een bloemlezing in de vorm van een luxe-pocket uit de werken van Cats het licht zien, zomede een bundel studiën aan de staatsman-dichter-moralist gewijd.

Ondanks vele en uitvoerige besprekingen in de boezem van het bestuur werd nog geen bevredigende oplossing gevonden voor de activering van enkele commissies, waarop in de laatste jaarvergadering werd

aangedrongen. Met die ter behartiging van de belangen der Belgische leden wordt gestreefd naar een persoonlijk contact, waarbij wederzijdse gedachten en opvattingen kunnen worden uitgewisseld. Het bestuur is er echter nog niet in geslaagd deze ontmoeting te realiseren. Wat de Commissie voor Zuid-Afrika betreft, het bestuur ziet in de huidige omstandigheden geen weg, die tot vernieuwing zou kunnen leiden. Wel hoopt het bestuur door een te verwachten nieuwe ontwikkeling in de naaste toekomst de Commissie nieuw leven te kunnen inblazen. In het kader van herstel en vernieuwing is de Maatschappij trouwens nauwelijks en route. Al is zij bijv. bij de inschakeling in het algemene culturele leven inderdaad bezig iets van het verloren terrein te herwinnen, er is nog heel veel naar de mening van het bestuur onbevredigends. Zo ziet de Maatschappij zich sinds een aantal jaren verstoken van enige invloed op de samenstelling van de delegatie bij de Conferentie der Nederlandse Letteren. Het is hier echter niet de plaats noch is dit het aangewezen uur voor klachten als deze of voor een opsomming van alle desiderata, die het bestuur onontbeerlijk acht voor een behoorlijk functioneren van een lichaam als het onze in de huidige culturele situatie. Tot het eindigen van dit verslag in mineur is trouwens allerminst aanleiding. Integendeel, onder de bekwame en enthousiaste leiding van haar voorzitter en met de voet in de financiële stijfbeugel mag de Maatschappij het komende verenigingsjaar met opgewektheid tegemoet zien.

III. Verslag van de n. tak

De werkzaamheden van onze afdeling hadden ook dit jaar weer regelmatig voortgang. De belangstelling van de leden steeg nog enigszins in vergelijking met het ook al gunstige vorige verslagjaar. Wij konden wederom enkele introducés begroeten op onze vergaderingen.

Hoewel de penningmeester, Dr. de Buck, aan beurt was om als bestuurslid af te treden, is in zijn plaats op eigen verzoek de secretaresse, Mevr. Dr. Hartgerink-Koomans, van haar functie ontheven aangezien zij een jaar lang buitenlands zou verblijven. In haar plaats werd Dr. Gerbenzon tot secretaris verkozen. Het bestuur bestaat nu uit de volgende leden:

Dr. Heeroma, voorzitter
 Dr. Gerbenzon, secretaris
 Dr. de Buck, penningmeester
 J. Piebenga, assessor.

Tot lid werden in ons ressort benoemd de heren Dr. Gelinck, Dr. van Peursen en Dr. Verburg. Door de dood ontviel ons Dr. Schepman; door vertrek naar elders verloren wij Dr. Coster.

Op het Fries Filologencongres, dat in de zomer van 1959 te Leeuwarden werd gehouden, was de Afdeling vertegenwoordigd door de voorzitter. Er is een verzoek gericht aan de Gedeputeerde Staten van Groningen en van Friesland om de Tak voortaan uit te nodigen bij culturele manifestaties op het terrein van de Maatschappij.

Op de jaarvergadering werd het jaarverslag 1958-1959 onveranderd goedgekeurd; na onderzoek van kas en boekhouding werden deze in orde bevonden en verkreeg de penningmeester décharge. Daarna liet Hendrik de Vries een aantal gramfoonplaten van Spaanse volksliederen horen, die hij van een duidelijk en boeiend commentaar voorzag.

In het winterseizoen 1959-1960 spraken:

op 10 oktober: Prof. Jhr. Dr. P.J. van Winter over: De Hollandse tuin;

op 14 november: Prof. Dr. J. Elema over: De Kitsch;

op 12 december: Prof. Dr. H.T. Waterbolk over: De herkomst van de Friese en Groninger terpenbewoners;

op 13 februari: de Heer D.A. Tamminga over: De positie van de hedendaagse Friese literatuur in Nederland;

op 12 maart: Dr. A. Sassen over: Hypercorrectheid.

De januari-vergadering, waar Guillaume van der Graft experimentele poëzie had zullen behandelen, moest wegens verhindering van de spreker vervallen.

IV. Verslag van de z.-o. tak

Voorzitter: Dr. J.G.M. Moormann (Nijmegen)

Secretaris: J.C. de Joode (Arnhem)

Vergaderingen:

Zaterdag 12 december 1959 half drie in het Museum G.M. Kam, Museum Kamstraat 45 te Nijmegen.

Spreker Prof. Dr. H. Brunsting (Leiden)

Onderwerp: De Vondsten bij de laatste opgravingen te Nijmegen.

Zaterdag 20 februari 1960 half drie in 'Royal' te Arnhem.

Sprekers: Dr. G.J. Aalders (Arnhem)

Causerie over Tacitus.

Dr. J.G.M. Moormann (Nijmegen)
Nieuwe bronnen voor geheimtalen.
Zaterdag 14 mei 1960 half drie in 'Royal' te Arnhem.
Spreker: Gerben Colmjon (Deventer)
Onderwerp: 'That thusendigste Jâr'.

V. Verslag van de bibliothecaris

Het totaal aantal verworven monografieën en vervolgdelen bedroeg in 1959 464 banden; in 1958 was dit aantal 537. De Nederlandse, Vlaamse en Zuid-Afrikaanse uitgevers (en enkele particulieren) schonken hiervan 266 boekdelen (v.j. 293). Het subsidie, dat intussen van overheidswege, ook ten behoeve van de aanschaffing van boekwerken en tijdschriften, aan de Maatschappij is toegekend, maakte het mogelijk in iets ruimere mate dan voorheen, door middel van aankoop nieuwe aanwinsten te verwerven; mede hierdoor is het aantal door schenking verworven delen, vergeleken bij het vorige jaar, iets teruggelopen.

Door aankoop werden dan gedurende het jaar 1959 198 bibliografische eenheden verkregen (v.j. 244), 123 vervolgdelen (v.j. 120) en 6 overdrukken (v.j. 6). Het totaal aantal tijdschriften, dat door abonnement of door ruil voor het Jaarboek en/of het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde verkregen werd, bedroeg 211, waarvan 101 Nederlandse tijdschriften (v.j. 94) en 110 buitenlandse (v.j. 107). Wederom ontving de bibliotheek van de verschillende Nederlandse universiteiten een aantal exemplaren van proefschriften, die betrekking hebben op de door de Maatschappij bestreken vakgebieden.

Het streven om ook de oudere literatuur aan te vullen en meer boekwerken op het gebied der vaderlandse geschiedenis en oudheidkunde (stedengeschiedenis) aan te kopen, vond in 1959 onverminderd voortgang.

Vele geschenken worden steeds ontvangen van de Kon. Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde te Gent. Voorts werden in 1959 nog ten geschenke ontvangen een aantal brieven van Mej. dr. C.C. van de Graft, handschriftelijke stukken van de heren R. Blijstra en H. van Alfen, een brievenverzameling van Mevr. Amoene van Haersolte-Van Holthe tot Echten, middelnederlandse fragmenten van een 'Leven van Jesus' en van een devotieboekje, beiden van het Gemeentearchief te Leeuwarden. Zoals boven reeds vermeld, werd in iets mindere mate

een beroep gedaan op uitgevers om present-exemplaren ten behoeve van de bibliotheek beschikbaar te stellen en werd er meer naar gestreefd het bezit uit te breiden door aankoop. Door de langdurige ziekte van de bibliothecaris zijn de aankopen in het verslagjaar nog niet in die mate gestegen, als voor de toekomst mag worden verwacht.

Het aantal uitgeleende boeken bedroeg in 1959: 8.785, (1958: 7420), waarbij niet zijn inbegrepen de werken die ter plaatse in de Universiteitsbibliotheek geraadpleegd werden.

Herhaaldelijk werden vanwege de bibliotheek bibliografische en andere inlichtingen verstrekt aan binnen- en buitenlandse geleerden en auteurs en werden microfilms en fotokopieën verschaft.

Besteding van het bibliotheekcrediet:

Bij boekhandelaren werd voor een bedrag van f. 927.79 gekocht aan boekwerken en voor f. 364.04 besteed aan tijdschriftabonnementen e.d. Bij antiquariaten werd gekocht voor een bedrag van f. 239.06; diverse aankopen, lidmaatschappen en contributies vroegen een som van f. 622.17, de uitgaven voor bindwerk bedroegen f. 982.- (v.j.f. 1.037.65).

De voorzitter leest het verslag voor van de kascommissie, luidende als volgt:

VI. Financieel verslag

Op 15 juni 1960 hebben de ondergetekenden, prof. mr. H.F.W.D. Fischer lid, en de heer J.N. van Wessem, lid van het bestuur, daartoe aangezocht door het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, een onderzoek ingesteld naar het beheer van de penningmeester over de gelden van de Maatschappij over het jaar 1959. Wij hebben bevonden, dat de in het kasboek in ontvangst en uitgaaf geboekte gelden door de nodige verantwoordingsstukken zijn gedekt en dat het saldo per 1 januari 1960, zijnde f. 10945,33, juist is en overeenkomt met het saldo der rekening en verantwoording over het jaar 1959, welke verantwoording in het daartoe bestemde register is ingeschreven. Ook de verantwoording van de gelden van het Vaste Fonds het Van der Hoogtfonds, het Wijnaendts-Franckenfonds, het fonds Kosten Eigen Uitgaven der Maatschappij werden in orde bevonden, evenals de rekeningen van het Verwervingsfonds der bibliotheek en van de Prijs voor Meesterschap.

In verband met een en ander geven de ondergetekenden de ledenvergadering in overweging om aan de penningmeester décharge te verlenen voor het door hem over het jaar 1959 gevoerde beleid.

De ondergetekenden wensen nog het volgende op te merken.

De Rijkssubsidie maakt de financiën van de Maatschappij gezonder.

Als jaarlijkse reservering voor de Prijs voor Meesterschap kon f. 500.- worden besteed.

Onder dankzegging aan de Commissie wordt daarop aan de penningmeester décharge verleend.

De voorzitter stelt voor de verslagen der vaste commissies ter visie te leggen. De vergadering gaat daarmee akkoord. Deze verslagen luiden als volgt:

VII. Verslagen der vaste commissies

De Commissie voor Taal- en Letterkunde vergaderde negen maal, t.w. in de maanden september tot mei, onder voorzitterschap van de heer Minderaa. Secretaris was de heer De Tollenaere.

Op deze vergaderingen werden in de eerste plaats de zaken van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde behandeld. Secretaris der redactie is de heer Kruyskamp.

Tevens werden de volgende voordrachten gehouden:

23 sept. 1959: Bouman, *Gotica*.

14 oktober 1959: De Tollenaere, *Verandzaden*, een oud woord uit de landbouw.

18 november 1959: Kruyskamp, Een onbekende novellenbundel van ± 1540.

23 december 1959: Heeroma, *le* als realisatie van de reductievocaal.

20 januari 1960: De Bruin, *Prognosticaties*, een hoofdstuk uit de geschiedenis der menselijke dwaasheid.

17 februari 1960: Meertens, Zeeuwse letterkundige figuren uit de 18de eeuw.

16 maart 1960: Van Es, De compositie van Gorters *Mei*.

27 april 1960: Minderaa, Gillis Jacobszoon Quintijn.

11 mei 1960: Stutterheim, Samengestelde woorden, woordgroepen en zinnen.

Alle vergaderingen vonden plaats in Tieles Kamer op de Universiteitsbibliotheek, behalve die van december, die met de heer Van Haeringen

als gastheer en gast, gehouden werd te Utrecht, in het universiteitsgebouw.

Als eerste nummer van de reeds vorig jaar in het vooruitzicht gestelde Leidse *Bijdragen tot de Nederlandse Taal- en Letterkunde* verscheen, met steun van Z.W.O.: *Alfabetische of Ideologische Lexicografie?* door F. De Tollenaere.

De Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde vergaderde vijf maal.

Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden:

29 oktober 1959, de heer Juynboll over kunstvervalsing.

3 december 1959, de heer Enno van Gelder Sr. over de Engelse revolutie van 1642 en de heer Lieftinck over een handschrift uit de bibliotheek van Vossius.

27 januari 1960, de heer De Bruin over prognosticaties en de heer Lieftinck over een missaal uit het museum Meermanno Westrhenianum. 25 februari 1960, de heer Schaper over de politieke rol van het Franse leger in de 19e eeuw.

24 maart 1960, de heer Pelinck over brieven van en aan Mr. Johan Meerman, Directeur Generaal van Kunsten en Wetenschappen in de Napoleontische tijd en de heer Fockema Andreae over het graafschap Lingen.

VIII. Namens de Commissie voor Stemopneming, bestaande uit de dames Bakker en Hulshof-Poll en de heren Huffnagel en Dr. Tollenaere, deelt Mej. Hulshof-Poll de uitslag mede van de stemming.

Tot gewoon lid zijn gekozen:

Dr. Anne A.J. Berendsen, C. Buddingh, Louis de Bourbon, Remco Campert, Dr. Mr. A.C. Crena de longh, Dr. C.J. Dippel, Dr. T. Eekman, Jhr F.J.E. van Lennep, Dr. W.F. Lichtenauer, Lucebert, W.G. van Maanen, Marga Minco, Wouter Paap, W. Ph. Pos, Josine Reuling, G.K. van het Reve, Nina van der Schaaf, Bep Vuyk, Helma Wolf-Catz. Buitenland: Dr. H.J. Friederici en mejuffrouw G.S.H. van Woudenberg.

Nadat de voorzitter de Commissie heeft bedankt en de vergadering op zijn voorstel Mevr. C.L. Thijssen-Schoute en de heer Willem Brandt heeft aangewezen als leden der stemcommissie ter voorziening in de

vacatures in het bestuur en in de vaste commissies, ontwikkelt zich naar aanleiding van een vraag van de heer Bakhuizen van den Brink een discussie over de vacature Aleida Schot, waarvoor het bestuur als dubbeltal had voorgesteld *a.* Anna Blaman, *b.* Dr. E.E. de Jong-Keesing. Besloten wordt deze vacature open te laten tot de eerstvolgende maandvergadering.

IX. De Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs

Het advies voor de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor de periode 1959/60 is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief:

De Commissie voor Schone Letteren vergaderde tweemaal over een voorstel voor de bekroning met de Van der Hoogt-prijs. Tot haar leedwezen was haar medelid Ds. W. Barnard door ziekte met in staat aan de beraadslagingen deel te nemen. De Commissie ging er van uit, dat de prijs nadrukkelijk is omschreven als prijs van aanmoediging en onderzocht derhalve - nu dit jaar de poëzie aan de orde was -, het werk van een aantal dichters en dichtersessen die in de laatste jaren door een debuut of door enkele bundels de aandacht hebben getrokken. Na een eerste schifting bleven er een zestal kandidaten over, waaruit de Commissie, na ampel overleg en na de instemming te hebben verkregen van de corresponderende leden uit de noordelijke en uit de zuid-oostelijke tak, eenstemmig voor toekenning van de prijs besloot voor te dragen de Vlaamse dichteres *Christine d'Haen*, van wie in 1958 in de reeks 'De Ceder' van J.M. Meulenhoff als eerste bundel verscheen *Gedichten 1946-1958*.

Christine d'Haen (Mevr. Chr. Beelaert-d'Haen), geb. 1925, thans wonende te Brugge, was door haar publicaties in tijdschriften reeds lang voor ieder die de Nederlandse poëzie volgde, een dichteres van betekenis, van wie men met spanning een bundel verwachtte. Nu deze voor ons ligt, wettigt hij op onmiskenbare wijze een bekroning, die tevens tot aanmoediging moge strekken.

Het werk van Christine d'Haen heeft een heel eigen stem en staat temidden van de huidige poëzie-stromingen geheel apart. Sedert zij in 1948 in Dietse Warande en Belfort het grote gedicht *Abailard en Heloys* publiceerde, dat naast een duidelijke beïnvloeding door Aafjes reeds de karaktertrekken van een oorspronkelijke persoonlijkheid verried, ontwikkelde haar talent zich op verrassende wijze. Zij werd de dichteres van

de Eros, in bloeiende, lichamelijke zintuiglijkheid beleefd, maar in wezen een ervaring der ziel, terwijl deze beide bij haar in voortdurende communie staan met de kosmos. Een diepe geluksverzadiging gaat hier gepaard met een smartelijk bewustzijn van de raadselachtigheid en vergankelijkheid van leven en liefde. Misschien schreef zij daarom verscheidene van haar typerendste verzen over de zuivere, door geen kritisch denken vertroebelde schoonheid van de slapende geliefde en van eigen verzinken in de wijde geborgenheid van de slaap.

De poëzie van Christine d'Haen is in een merkwaardige synthese warmzinnelijk en intellectueel. Haar geest, drager van een rijke eruditie, beweegt zich met voorliefde in de symbolenwereld van de cultuur der antieken, van de Renaissance en van de bijbel en doet de reële gewaarwordingen, emoties en gedachten vergroeien met een verre, maar voor háár levend tegenwoordige verbeeldingswereld. Men wordt in een aantal verzen op het eerste gezicht herinnerd aan 17de en 18de eeuwse decoratieve, mythologische pronk. Haar poëzie weet echter de intens beleefde moderne realiteit en haar zeer persoonlijke zinnen- en zielsreacties daarop in een fantasierijke eenheid samen te smelten met deze in haar bewustzijn actueel levende gestalten. (Zie bijv. het slotgedicht, De tweede Verdieping).

In vele andere verzen is de expressie directer, spreekt een jonge vrouw met eigen stem en toon, in een heldere en tegelijk versluisde taal, haar beleving uit van de wereld, van de stille dingen, van avondval en morgendoorbraak, van het sterven van een beminde en bewonderde gezellin (de grafgedichten voor Kira van Kasteel), van de veilige weelde van de slaap, maar bovenal van de verrukkende en toch onvoltoobare Eros.

Dat deze schrijvende hand nog aarzelingen kent, dat deze jonge poëzie soms nog blinde of dode plekken vertoont, spreekt vanzelf en is een reden temeer tot aanmoediging van de dichteres, die wij met overtuiging om deze eerste, reeds zo bijzondere bundel, aan de Maatschappij ter bekroning voordragen. - ADVIES. Het Bestuur beveelt de Vergadering aan het door de Commissie voor Schone Letteren uitgebrachte advies te volgen.

Dit advies wordt bij acclamatie aangenomen.

X. Prijs der kritiek

De voorzitter vraagt aan de jaarvergadering het bestuur te machtigen, bijv. door middel van een nieuw wetsartikel van deze prijs een vaste traditie te maken. N.a.v. een opmerking van de heer Meyers legt de voorzitter er de nadruk op, dat het initiatief van deze prijs der kritiek is uitgegaan van de Maatschappij, dat zij ook de jury heeft benoemd en dat de samenwerking met de Vereniging voor de Propaganda van het Nederlandse Boek uitsluitend bestaat in de financiële bijdrage t.w. de helft van de uitgelopen som van f. 1000.- en de organisatie van de festiviteiten tijdens de uitreiking in de Boekenweek. De heer Lehning stelt voor aan deze prijs de naam van Menno ter Braak te verbinden. De voorzitter antwoordt, dat die naam onder andere ook is genoemd bij de besprekingen in de boezem van het bestuur. Het bleek intussen niet zo gemakkelijk tot een eenstemmig besluit te komen, dat trouwens ook nog de goedkeuring van de samenwerkende Vereniging zou moeten wegdragen. Op de vraag van Mevr. Thijssen-Schoute, of het de bedoeling is, dat de Jaarvergadering achteraf de besluiten van het bestuur moet goedkeuren, antwoordt de voorzitter, dat het bestuur slechts voor één keer op eigen initiatief heeft gehandeld, maar dat het voor de toekomst streeft naar een wettelijke regeling. De hr. Bakhuizen van den Brink voelt weinig voor de instelling van alweer een nieuwe prijs. Voorts meent hij, dat een prijs van de Maatschappij alleen door de jaarvergadering na kennisneming van het juryrapport behoort te worden toegekend. Tenslotte oppert hij ook nog een aantal bezwaren van taalkundige en stilistische aard tegen de samenvatting van de toespraak van de voorzitter gehouden bij de eerste uitreiking van de prijs, zoals die is afgedrukt in de beschrijvingsbrief. Uit het verdere verloop der besprekingen, ontstaan n.a.v. het antwoord van de voorzitter op de bezwaren van de heer Bakhuizen van den Brink, blijkt dat er geen eenstemmigheid heerst onder de aanwezige leden t.a.v. de reglementering van deze prijs. Besloten wordt onder deze omstandigheden het bestuur op te dragen de zaak nog eens ernstig te overwegen en op de eerstvolgende jaarvergadering een gemotiveerd voorstel te doen.

Na het noenmaal in 'De Doelen' heropent de voorz. te 2.30 uur de vergadering. Ter inleiding van de spreker, Prof. Van Poelje herinnert hij aan diens bewonderenswaardige loopbaan, van onderwijzer tot secretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en

Wetenschappen en lid van de Raad van State. Daarop krijgt de hr Van Poelje gelegenheid tot het uitspreken van zijn rede over

XI. Persoonlijke onpersoonlijkheid (zie blz. 16)

In zijn dankwoord roemt de voorzitter spreker's combinatie van kritische waakzaamheid en idealisme. De heer Van Raalte vraagt, of het juist is, dat minister Modderman bij het ontwerpen van het Wetboek van Strafrecht taalkundig advies heeft ingewonnen van Matthijs de Vries en of de Regering dat voorbeeld niet moet volgen. Spr. antwoordt, dat hij zich herinnert van het geval Modderman gehoord te hebben, maar dat hij het geen navolgenswaardig voorbeeld vindt; een adviescommissie met wisselende samenstelling zou hij prefereren.

XII-XIV. Nadat de vergadering zich accoord heeft verklaard met het voorstel tot handhaving van de jaarlijkse bijdrage op f. 12.50, deelt Mevr. Thijssen-Schoute met geestige toepassing van enkele tijdens de rede van Dr. Van Poelje gememoreerde oudere zinswendingen en titulaturen de uitslag mede van de verkiezing van nieuwe bestuursleden en van leden in de vaste commissies. Alle a-candidaten zijn gekozen, t.w. in het bestuur Dr. A.A. Prins, Dr. H. Berkhof en Mr. A.J. Versprille, in de commissie voor taal- en letterkunde Dr. P. Minderaa, Dr. P.J. Meertens, Dr. G.J. Lieftinck en Dr. A.A. Weijnen, in de commissie voor geschied- en oudheidkunde Dr. L. Brummel, Dr. A.W. Bijvanck, Dr. W.R. Juynboll en Dr. B.W. Schaper, in de commissie voor schone letteren Ed. Hoornik en Dr. J.C. Brandt Corstius en in de commissie voor de bibliotheek Dr. W.J.M.A. Asselbergs, Dr. B.W. Schaper en Dr. J.J. Mak. De voorzitter dankt de commissie van stemopneming en merkt in aansluiting hieraan op, dat een voorstel ter voorziening in de vacature Dr. Kessen als bibliothecaris niet meer op normale wijze in de beschrijvingsbrief kon worden opgenomen, aangezien deze reeds was gedrukt en aan de leden toegezonden, toen het bericht van zijn overlijden het bestuur bereikte. Hij doet nu het voorstel, zolang de universiteitsbibliotheek nog geen directeur heeft, Dr. P.C. Boeren te benoemen tot waarnemend bibliothecaris. De vergadering gaat daarmee accoord.

XV. Op voorstel van de heer K. ter Laan wordt de voorzitter bij acclamatie herkozen. Met dank voor de hem door een zo verdienstelijk lid toegezwaaide lof, aanvaardt de voorzitter deze herbenoeming.

xvi. Bij de rondvraag doet de heer Lenselink, na er op gewezen te hebben, hoe sober de moderne benoemingsbriefjes zijn vergeleken met de 19e-eeuwse, afstand t.b.v. het archief van een perkamenten diploma uit het jaar 1809. De heer Ter Laan zou gaarne zien, dat er een boek verscheen met korte levensberichten van alle leden sinds de oprichting van de Maatschappij. De voorzitter antwoordt, dat er in deze richting reeds is gedacht en dat een algemeen register op de levensberichten persklaar is. De heer Van Vriesland herinnert aan een passage in het Jaarboek 1958-'59 betreffende de niet-toekenning van de Dr. Wijnaendts-Franckenprijs. De naam van de voorgedragen candidaat, die het bestuur niet bekend had gemaakt is thans sinds enkele maanden door een uitlating van een der gewezen leden wereldkundig geworden. Hij vraagt, of het bestuur hierin geen aanleiding vindt opening van zaken te doen. De voorzitter antwoordt, dat de heer Rogier in de Annalen van het Thijmgenootschap een warm artikel aan Brom heeft gewijd, blijk gevend o.a. van een oprecht medeleven met het gevoel van miskennen, dat Brom aan het eind van zijn leven heeft gekoesterd. In een voetnoot bij dit artikel heeft Rogier een zondebok gezocht in de Maatschappij. Hij heeft zolang Brom leefde, zegt hij, gezwegen om hem de kennismaking van dit affront - de 'weigering' van het bestuur hem de Dr. W.F. prijs toe te kennen - te besparen. Wel heeft hij er aanleiding in gevonden voor het lidmaatschap van de Maatschappij te bedanken. Onmiddellijk daarop verschijnen enkele R.K. dagbladen met grote koppen 'Prof. Rogier uit Maatschappij Ned. Letterkunde' met onthullingen omtrent de achtergrond. De advies-commissie wordt bij name genoemd, ze was unaniem in haar voorstel, dat met algemene stemmen - waarvan die van Rogier de enige Rooms-Katholieke! - was aangenomen. Na kennisneming van deze publicaties, heeft de voorzitter getracht de heer Rogier er van te overtuigen, dat hier een misverstand heerste; de Nijmeegse hoogleraar vond de argumenten van de voorzitter evenwel slechts uitvluchten. Het gevolg van een en ander is geweest, dat twee leden voor het lidmaatschap hebben bedankt en een derde schriftelijk uiting heeft gegeven aan een zekere ontstemming. Er dreigt hier legendevorming te ontstaan en het is dus gepast de feiten te laten spreken. Door het bedanken van de in eerste instantie benoemde leden, moest op 27 oktober 1958 een nieuwe advies-Commissie voor de W. Fr. prijs worden benoemd. Op haar rustte de wettelijke plicht vóór 1 maart 1959 een met redenen omkleed advies aan het bestuur uit te brengen. Eerst op 27 april

d.a.v. werd officieus bekend, dat Brom's 'Schilderkunst en Literatuur in de zestiende en zeventiende eeuw' ter bekroning zou worden voorgedragen. Onmiddellijk rezen er uit de boezem van het bestuur bezwaren. Brom's formaat als geleerde werd algemeen erkend, maar dit boek achtte men geen gelukkige greep. Besloten werd evenwel het officiële advies af te wachten. Juist één dag voor de laatste bestuursvergadering van 3 juni kwam dit advies binnen. Intussen was er ook reeds wetenschappelijke kritiek op het boek verschenen. Ter vergadering werden de bezwaren, die ook - zij het verhuld - in het advies te vinden waren, in den brede ontvouwd. Men achtte Brom op grond van zijn gehele oeuvre stellig een serieuze kandidaat voor de prijs voor meesterschap, maar met dit boek was men weinig ingenomen. De W.Fr.prijs is nu eenmaal ingesteld ter bekroning van één werk; het citaat in de Volkskrant, dat suggereert, dat tal van andere publicaties van Brom in het advies zijn gememoreerd, is vals. Gezien nu de omstandigheid, dat juist dit ene boek van Brom bekroond zou moeten worden, een boek waartegen verscheiden bestuursleden hun bezwaren hadden geformuleerd, dat het advies geen enkele andere serieuze kandidaat noemde en zoveel reserves bevatte, besloot de vergadering op voorstel van de voorzitter tot stemming over te gaan. Het resultaat was, dat het advies met de grootst mogelijke meerderheid werd verworpen. Op de vorige jaarvergadering zijn gelukkig geen vragen over de niet-toekenning gesteld. Alleen de commissie voor geschied- en oudheidkunde heeft schriftelijk uiting gegeven aan een zekere teleurstelling. Dan bedankt Rogier zonder opgaaf van redenen voor het lidmaatschap van de Maatschappij. Op 30 november overlijdt Brom, door de voorzitter herdacht op de maandelijkse vergadering van december. In april van dit jaar verschijnt de aflevering van de Annalen van het Thijmgenootschap, die aanleiding heeft gegeven tot enkele suggestieve krantenverslagen. Rogier's voorstelling, dat het bestuur geen waardering zou hebben voor Brom's werk, is volkomen onjuist. Evenmin is het juist te spreken van een 'weigering'; het bestuur, dat volgens het reglement de prijs toekent, heeft alleen een advies niet gevolgd. Men moet geen lid worden van een advies-commissie, wanneer men een advies opvat als een bevel. Tenslotte is de kwalificatie van de handelwijze van het bestuur als 'c'est pire qu'un crime, c'est une sottise' - overigens, indien het als citaat bedoeld is, onjuist - ongepast en zeker in de mond van een Christen. De heer Van Raalte maakt zich tot tolk van de afweziggen door op te merken, dat

een krant er behoefte aan kan voelen van bepaalde zaken nieuws te maken. De mededeling, dat Rogier het enige R.K. lid was van de advies-commissie, vindt hij niet zo vreemd; ook was het juist, dat er eenstemmigheid in de commissie had geheerst. Tenslotte, een advies is formeel weliswaar niet dwingend, materiëel eigenlijk wel. De voorzitter antwoordt, dat hij de publicatie van één noot in een tijdschriftartikel in grote opmaak door bepaalde R.K. bladen, met commentaar en in verscherpte vorm, onsympathiek blijft vinden. De heer Kamp, lid van de advies-commissie, erkent het recht van het bestuur een advies niet te volgen; niettemin heeft hij zich niet gelukkig gevoeld met de genomen beslissing, hij zou het wel aardig hebben gevonden, wanneer Brom de prijs had gekregen. De voorzitter antwoordt, dat het bestuur uiteraard niet kon weten, dat Brom zo spoedig zou overlijden. De prijs voor meesterschap lag menselijkerwijs gesproken binnen het gebied der mogelijkheden. Afgezien van de bezwaren tegen het voorgedragen boek, was het bestuur van mening, dat toekenning van deze bescheiden prijs bezwaarlijk bij de bekroonde het gevoel van miskennis zou hebben weggenomen. Trouwens, er zijn nog andere instanties, die daarvoor hadden kunnen zorgen. Er moet iemand gezegd hebben, dat het bestuur niet enthousiast was, omdat het hier een werk betrof van een R.K. geleerde. De voorzitter begrijpt niet, waar dit vandaan komt. De heer Kamp antwoordt, dat niemand dit uitdrukkelijk heeft gezegd, maar dat die gedachte wel in de Commissie leefde. De heer Moormann vindt hierin aanleiding te verklaren, dat hij als R.K. bestuurslid nimmer iets van een anti-Roomse houding heeft bespeurd. Ware dit wel zo, hij zou onmiddellijk uit de Maatschappij zijn getreden. Mej. Prinsen merkt tenslotte nog op, dat Brom zelf onder de niet-toekenning gelukkig niet veel heeft geleden. Daarop sluit de voorzitter te half zes de vergadering. Een groot aantal der aanwezige leden begeeft zich daarop naar 'De Doelen' voor een gezellig bijeen-zijn, dat te zeven uur besloten wordt met de traditionele maaltijd, waar als gasten aanzitten de voorzitter en de secretaris van het Pen Centrum voor Nederland, resp. Dr. Victor E. von Vriesland en Willem Brandt en twee bestuursleden van de Vereniging van Letterkundigen, Mevr. H.S. van Lelyveld-Haasse en de heer H. Fedder.

Bijlage I Samenvatting van enkele van de maandelijke voordrachten (behoort bij het verslag van de secretaris op blz. 155)

LEZING VAN JOS. PANHUYSEN.

Naar aanleiding van de lezingenreeks Onderzoek en Phantasie van professor Jacob Geel liet Panhuysen het verschil zien tussen de benadering van een verschijnsel door de wetenschap en die benadering door de scheppende literatuur. Het onderzoek heeft te maken met ontleding en abstractie, met het algemene; de phantasie met het grijpen ineens in het woord van het concrete verschijnsel, hoeveel ontleding daaraan ook vooraf mag gaan. Ondanks zijn verdediging van de wetenschappelijkheid was Geel eerder een man van de phantasie dan van het onderzoek.

LEZING VAN F. DE TOLLENAERE.

In hun *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie* zeggen de auteurs dat de alfabetische methode in de lexicografie onwetenschappelijk is. De ideologische ordening van woordenschat daarentegen, zoals de schrijvers die in genoemd werk uiteenzetten, maakt aanspraak op wetenschappelijkheid, logica en universaliteit.

M.i. is de methode van het *Begriffssystem* t.o.v. het immanente woordsysteem niet organischer dan, niet superieur aan de alfabetische classificatie.

LEZING VAN PATER MAXIMILIANUS O.F.M. CAP.

In dezelfde tijd dat Vondel werkt aan *Lucifer*, het spel van de staatzucht, schrijft hij een hele reeks gedichten, die, gedragen als ze zijn door de gedachten van nederigheid, zelfbedwang en verloochening, lijnrecht tegenover de staatzucht staan. Deze gedichten betreffen rechtstreeks of zijdelings zijn nicht Anna Bruining bij haar intrede, haar professie en haar leven in het klooster der Arme Clarissen te Brussel. Vijf gedichten schrijft hij bij haar intrede in 1654. Met de *Harpzangen*, waarvan hij de tekst herhaaldelijk naar haar levensomstandigheden ombuigt, en met de *Heilige Gezangen* (1657) komt hij haar bij haar dagelijks koorgebed ter hulp. Tegelijk ontwerpt hij zijn Ifis-figuur in de *Jeptha* met zijn nicht voor ogen. In 1658 viert hij haar professie met zijn *Maeghdepalm*. Intussen is hij bezig aan zijn epos, dat hij in 1662 uitgeeft, *De Boetgezant*, als een stimulans voor haar leven. Vier jaren later zingt hij voor Amsterdamse begijntjes de *Lofzang der Geestelyke Maegdhen*, waarbij Anna hem doorlopend voor de geest staat, en 86 jaar oud stelt hij voor een begijntje uit zijn buurt de clarissen als model.

Bijlage II uitgevers die door hen uitgegeven werken aan de bibliotheek ten geschenke gaven

(behoort bij het verslag van de bibliothecaris op blz. 159)

1. Arbeiderspers N.V., Amsterdam
2. De Bezige Bij, Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
3. Boucher, L.J.C., 's-Gravenhage
4. Bruna, A.W. & Zn., Uitgeverij, Utrecht
5. Contact, Uitgeverij, Amsterdam
6. Corvey, C.G.A., Papiergroothandel N.V., Amsterdam
7. Daamen's, D.A., Uitgeversmaatschappij, 's-Gravenhage
8. Desclée de Brouwer, Uitgeverij, Breda
9. Donker, Ad., Uitgeversmaatschappij N.V., Rotterdam
10. Gorcum, Van & Comp., N.V. Assen
11. Heynis, Fa. J. Tsz., Zaandijk
12. Holkema & Warendorff N.V., Van, Amsterdam
13. Hollandia, Uitgeverij en Drukkerij, Baarn
14. Kon. Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde te Gent
15. Kosmos N.V., Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
16. Kroonder, F.G., Bussum
17. Lannoo, Uitgeverij, 's-Gravenhage
18. Lanteern', N.V. Uitgeverij 'De, Utrecht
19. Leopold's, H.P., Uitgeversmaatschappij N.V., 's-Gravenhage
20. Loghum Slaterus', van, Uitgeversmaatschappij N.V., Arnhem
21. Malmberg, L.C.G., N.V., 's-Hertogenbosch
22. Manteau, A., 's-Gravenhage
23. Meulenhoff, J.M., Amsterdam
24. Moussault's Uitgeverij N.V., Amsterdam
25. Nasionale Boekhandel Beperk, Parow, Zd. Afrika.
26. Noordhoff, P., N.V., Groningen
27. Nijgh & Van Ditmar N.V., 's-Gravenhage
28. Querido, E.M., N.V., Amsterdam
29. Rossen, Van, Amsterdam
30. Sikkel, De, Uitgeversmaatschappij, Antwerpen
31. Spectrum, Het, Uitgeverij, Utrecht
32. Standaardboekhandel, N.V., Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
33. Vereniging tot Bevordering van de Belangen des Boekhandels, Amsterdam
34. Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam
35. Wolters, J.B., Uitgeversmaatschappij, Groningen.

Bijlage III Rekening en verantwoording over het jaar 1959

A. ALGEMENE REKENING

ONTVANGSTEN			
I.	Saldo 1 januari 1959	f 11180,64	
II.	Rente van Effecten	f 226,21	
	Rente van Effecten (Vaste Fonds)	f 233,54	
III.	Rente Leidsche Spaarbank	f 142,76	
IV.	Rente Grootboek (Vaste Fonds)	f 1193,55	
V.	Contributies 1958/59	f 1807,94	
VI.	Contributies 1959/60	f 9961,33	
VII.	Buitengewone bijdragen der Leden	f 15,-	
VIII.	Creditrente Bank	f 14,33	
IX.	Rijkssubsidie	f 5000,-	
X.	Legaat	f 1000,-	
		---	f 30775,30
UITGAVEN			
I.	<i>Kosten van Bestuur, Lokaalhuur enz.:</i>	f 3750,-	
	1. Honor. Secr.-Penn.mr. 1.7.58-31.12.59		
	2. Bureau Secr.-Penningmeester	f 723,59	
	3. Kosten Noordelijke Afdeling	f 140,27	
	4. Kosten Zuid-Oostelijke Afdeling	f -, -	
	5. Lokaalhuur, Concierge, Licht	f -, -	
	6. Kosten Bestuursvergaderingen	f 81,90	
	7. Reiskosten en Representatie Bestuur	f 135,60	
		---	f 4831,36
II.	<i>Kosten van Algemene en Maand. Vergaderingen:</i>	f 945,31	
	Onkosten en Diner Jaarvergadering		
	Onkosten Maandelijkse Vergaderingen	f 813,54	
	Reiskosten en Honoraria Sprekers	f 679,53	
		---	f 2438,38
III.	<i>Kosten van Vaste Commissies:</i>	f 462,41	
	Commissie Taal- & Letterkunde 1959 en 1958		
	Commissie Wynaendts Francken-Prijs	f 64,58	
	Commissie Schone Letteren	f -, -	
	Historische Commissie	f 8,-	
		---	f 534,99
IV.	<i>Kosten Jaarboek:</i>	f 3644,96	
	Drukkosten, porti		
	Onkosten jaarboekcommissie	f 19,77	
		---	f 3664,73
		---	---
	Transporteren		f 11469,46

C. LUCIE B. EN C.W.V.D. HOOGTFONDS:

Saldo 1 januari 1959	f 186,86	
Rente Kapitaal	f 916,49	
Rente Leidsche Spaarbank	f 10,55	
	---	f 1113,90
<i>Uitgaven:</i>		f 1000,-
Prijs A. Koolhaas		

	Saldo 1 januari 1960	f 113,90

D. VERWERVINGSFONDS DER BIBLIOTHEEK:

Saldo 1 januari 1959	f 5307,77	
Rente Leidsche Spaarbank	f 159,21	

	Saldo 1 januari 1960	f 5466,98

E. DR. C.J. WYNAENDTS FRANCKEN-FONDS:

Saldo 1 januari 1959	f 1880,-	
Rente Grootboek	f 285,90	
Rente Leidsche Spaarbank	f 62,07	
	---	f 2227,97
	Uitgaven	f -,-

	Saldo 1 januari 1960	f 2227,97

F. KOSTEN EIGEN UITGAVEN DER MAATSCHAPPIJ:

Saldo 1 januari 1959	f 4366,99	
Rente Leidsche Spaarbank	f 130,98	
	---	f 4497,97
	Uitgaven	f -,-

	Saldo 1 januari 1960	f 4497,97

G. PRIJS VOOR MEESTERSCHAP:

Saldo 1 januari 1959	f 831,12
Jaarlijkse Reservering	f 500,-

Rente Leidsche Spaarbank	f 16,64	
	---	f 1347,76
<i>Uitgaven:</i>		f 1000,-
Prijs Prof. Dr. F.L. Ganshof		

Saldo 1 januari 1960		f 347,76

Leiden, 15 juni 1960
w.g. J.J. Mak, penningmeester

Gezien en goedgekeurd door het gecommiteerd lid buiten het Bestuur en het gecommiteerd bestuurslid.

Leiden, 15 juni 1960
w.g. H.F.W.D. Fischer
w.g. J.N. VAN Wessem

Vermogensoverzicht per 1 januari 1960**Bezittingen:**

Saldo Leidsche Spaarbank	f 3493,40	
Saldo Amsterdamsche Bank	f 1451,93	
Saldo Amst. Bank Renteboekje	f 6000,-	
	---	f 10945,33

Effecten:

f. 7/100,- 4,25% Ned. 1959	97%	f 679,-	
f. 5/1000,- 4 25% Ned. 1959	98%	f 4900,-	
f. 1/100,- 3% Ned. Ind. 1937 II	91%	f 91,-	
f. 1000,- 3,5% R'dam 1937 VI	91%	f 910,-	
f. 1000,- 4,75% B.N.G. 1958	100%	f 1000,-	
f. 1000,- 4,5% B.N.G. '59 I/II	99%	f 990,-	
f. 1000,- 4,25 B.N.G. '52 III	96%	f 960,-	
		---	f 9530,-
Nog te ontvangen contributies 1959/60(schatting)			f 1400,-

Vaste Fonds:

Saldo Leidsche Spaarbank		f 1251,16	
f. 9600,- 3% Inschr. Grootboek à	67%	f 6432,-	
f. 36600,- 2,5% Inschr. Grootboek à	57%	f 20862,-	
f. 2000,- 4,75% Mij. v. Middell. Cr.	100%	f 2000,-	
f. 1000,- 4,5% Pegem Haarlem	100%	f 1000,-	
f. 2000,- 4,75 Ned. Spoorw. '57	100%	f 2000,-	
		---	f 33545,16

v.d. Hoogt-Fonds:

Saldo Leidsche Spaarbank		f 113,90	
f. 13900,- 3% Inschr. Grootb.	67%	f 9313,-	
f. 6/100,- 4,25% Nederl. 1959	97%	f 582,-	
f. 2/1000,- 4,25% Nederl. 1959	98%	f 1960,-	
f. 1/1000,- 3,5% Nederl. 1947	92%	f 920,-	
f. 4/1000,- 3% Ned. Indiã 1937 II	93%	f 3720,-	
f. 1000,- 4,25% Enschede 1952 IV	96%	f 960,-	
f. 1000,- 4,75% B.N.G. 1958	100%	f 1000,-	
f. 1000,- 4,25% B.N.G. 1952 II	96%	f 960,-	
f. 1000,- 4,75% Herstelbank	100%	f 1000,-	

f. 2000,- 3% 's-Gravenh. Hyp. Bk. GG 81%	f 1620,-	
f. 1000,- 3% Utr. Hyp. Bank EE 84%	f 840,-	
f. 1000,- 3,25% Westl. Hyp. Bk. N 84%	f 840,-	
	---	f 23828,90

Verwervingsfonds Bibliotheek,

Saldo L. Spaarbank	f 5466,98
--------------------	-----------

Dr C.J. Wynaendts Francken-Fonds:

f. 11500,- 2,5% Inschr. Grootboek57%	f 6555,-	
Saldo Leidsche Spaarbank	f 2227,97	
	---	f 8782,97
<i>Fonds eigen uitgaven der maatschappij:</i> Saldo Leidsche Spaarbank		f 4497,97
<i>Reserve Prijs voor Meesterschap:</i> Saldo Leidsche Spaarbank		f 347,67

	Totaal activa	f 98345,07
	Passiva: diverse rekeningen te betalen	f 4949,-

		f 93396,07

Besturen en commissies

Algemeen bestuur

Voorzitter: dr. G.J. Bomhoff
 Onder-voorzitter: G. Kamphuis
 Secretaris-Penningmeester: dr. J.J. Mak
 Bibliothecaris (wnd.): dr. P.C. Boeren

dr. H. Berkhof, dr. H. Brunsting, mr. S.J. Fockema Andreae, dr. F.K.H. Kossmann, dr. A.A. Prins, mej. mr. A.J. Versprille, J.N. van Wessem; dr. K. Heeroma (vertegenwoordiger van de N. tak), dr. J.G.M. Moormann (vertegenwoordiger van de Z.O. tak), G.E.K. Schmook (vertegenwoordiger van de Belgische commissie).

Contactcommissie voor België

J. Coppens (voorzitter), K. Jonckheere, J. Kuypers, dr. A.C.H. van Loey, M. Roelants, G.E.K. Schmook (secretaris-penningmeester).

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

Fred. Oudschans Dentz

Commissie voor Zuid-Afrika

dr. A.C. Bouman, mr. P.J. Idenburg (voorzitter), dr. G.G. Kloeke, dr. J.J. Mak (secretaris), jhr. dr. P.J. van Winter.

Bestuur van de noordelijke tak

Voorzitter: dr. K. Heeroma
 Secretaris: dr. P. Gerbenzon
 Penningmeesteresse: mevr. dr. B.H. Spaanstra-Polak
 Assessor: J. Piebenga

Bestuur van de zuid-oostelijke tak

Voorzitter: dr. J.G.M. Moormann
 Secretaris: J.C. de Joode

Commissie voor taal- en letterkunde

Secretaris : dr. C.C. de Bruin

dr. G.A. van Es, dr. K. Heeroma, dr. C. Kruyskamp, dr. G.I. Lieftinck, dr. P.J. Meertens, dr. P. Minderaa, dr. C.F.P. Stutterheim, dr. F. de Tollenaere (voorzitter), dr. A.A. Weijnen.

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Secretaris: dr. W.C. Braat

dr. J.N. Bakhuizen van den Brink, dr. C.C. de Bruin, dr. L. Brummel, dr. A.W. Bijvanck, mr. dr. S.J. Fockema Andreae, dr. A.G. Jongkees, dr. W.R. Juynboll, dr. G.I. Lieftinck, dr. R. Post, dr. B.W. Schaper.

Commissie voor schone letteren

Secretaris: B. Stroman

ds. W. Barnard, dr. J.C. Brandt Corstius, Ed. Hoornik, dr. Victor E. van Vriesland;
corresponderende leden: dr. W.P.M.A. Asselbergs (Z.O. Tak), Hendrik de Vries (N.
Tak).

Commissie voor de bibliotheek

dr. W.P.M.A. Asselbergs, dr. F.W.N. Hugenholtz, dr. F. de Tollenaere.

Commissie voor het jaarboek

Secretaresse: mej. dr. N. Bakker

mr. dr. S.J. Fockema Andreae, dr. W.R. Juynboll, dr. G.I. Lieftinck (voorzitter), dr.
J.J. Mak, dr. P. Minderaa; corresponderende leden: dr. H. de Buck (N. Tak), Joh.
van der Woude (Z.O. Tak).

Commissie voor de uitgave van geschriften

Secretaris: dr. G.I. Lieftinck

dr. L. Brummel, dr. F.H. Kossmann

Leidsche drukken en herdrukken uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Verkrijgbaar bij de uitgever E.J. Brill te Leiden

KLEINE REEKS		voor leden
I.	UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN. Vier zestiende-eeuwse esbatementen, bewerkt door Dr N. van der Laan. 1938. xvi, 118 blz. gr. 8vo. f 2.10	
II.	DE REFREINENBUNDEL VAN JAN VAN DOESBORCH, door Dr C.H.A. Kruyskamp. 1940. 2 dln. I: LXXXVI, 64 blz. II: VIII, 291 blz. gr. 8vo. Tezamen f 7.35	f 5.90
III.	Het GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE, naar het Haagse Handschrift 133 E 21 uitgegeven door Prof. Dr N. van Wijk. 1941. viii, 195 blz. Met 2 facs. gr. 8vo. f 7.35	f 5.90
IV.	HET ROERSPEL EN DE COMEDIES VAN COORNHERT. Uitgegeven en van commentaar voorzien door Dr P. van der Meulen. 1955. viii, 587 blz. gr. 8vo. f 18.-	

Nederlandse volksboeken opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

VII.	Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen Coninck Salomon ende Marcolphus, op het getouw gezet door Dr W. de Vreese en voltooid door Dr J. de Vries. 1941. viii, 75 blz. Met 1 afb. kl. 8vo. f 1.25	f 1.-
XIII.	Dat Baghynken van Parys. Naar de incunabel van ca 1490 uitgegeven door C.G.N. de Vooy en C. Kruyskamp. 1954. vii, 40 blz. Met 2 pl. kl. 8vo. f 7.-	f 5.50

MEDE VERKRIJGBAAR DOOR BEMIDDELING VAN DE BOEKHANDEL